

Muassislar:
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,
O'zbekiston yoshlar ittifoqi

1982-yildan chiqa boshlagan.

Tahrir hay'ati:
Sirojiddin SAYYID
Minhojiddin MIRZO
Nodir JONUZOQ
G'ayrat MAJID
O'razboy ABDURAHMONOV
Farrux JABBOROV

Jamoatchilik kengashi:
Qahramon QURONBOYEV
Iqbol MIRZO
Muhammad ALI
Abdurasul ABDULLAYEV
Rustam NOSIROV
Rustam QOBILOV
Ahmad OTABOYEV
Shuhrat SIROJIDDINOV
Serobiddin ISMOILOV

Bosh muharrir:
Faxriddin HAYIT

Bosh muharrir o'rinbosari:
Nurilla CHORI

Mas'ul kotib:
Sa'dullo QURONOV

Mas'ul muharrir:
G'iyosiddin O'NAROV

Adabiy muharrir:
Husan MAQSUD

Badiiy muharrir:
Akbarali MAMASOLIYEV

Muharrir:
Yahyoxon FAYOZ

Manzilimiz:
Toshkent shahri, Chilonzor tumani,
Bunyodkor ko'chasi, Adiblar xiyoboni,
O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi binosi.
Indeks 100066
E-mail: yoshlik-jurnali@umail.uz
Web sayt: www.yoshlikjurnali.uz
Tel.: (0371) 231-20-58, 231-20-59

Navbatchi muharrir: S. Quronov
Bosishga 28.09.2018-yilda ruxsat berildi.
Qog'oz formati: 30x42 1/4
Nashriyot hisob tobog'i: 8,7
Indeks – 822.

ISSN 0207-9137. Jurnal 2007-yil 4-mayda
O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi
tomonidan № 0253 raqami bilan ro'yxatga olingan.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda
"Yoshlik"dan olindi" deb izohlanishi shart.
"SILVER STAR PRINT" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma № 76. Adadi: 2520
Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 22-mavze, 17-uy.

JARAYON
3 Zulfiya Mo'minova
Assalom, saodat tongi!

SUHBAT
8 Obid Asomov
Nabiralaringiz uchun yozib
turing

NAZM
11 Salim Ashur
Shunchalar yaqinsiz
yurakka...

NASR
14 Isajon Sulton
Tuman.

20
Olisdagi urushning
aks-sadosi

42 Akbar Mirzo
Urushning eng so'nggi
qurboni

51 Salim Abdurahmon
Xayolimda asraganim

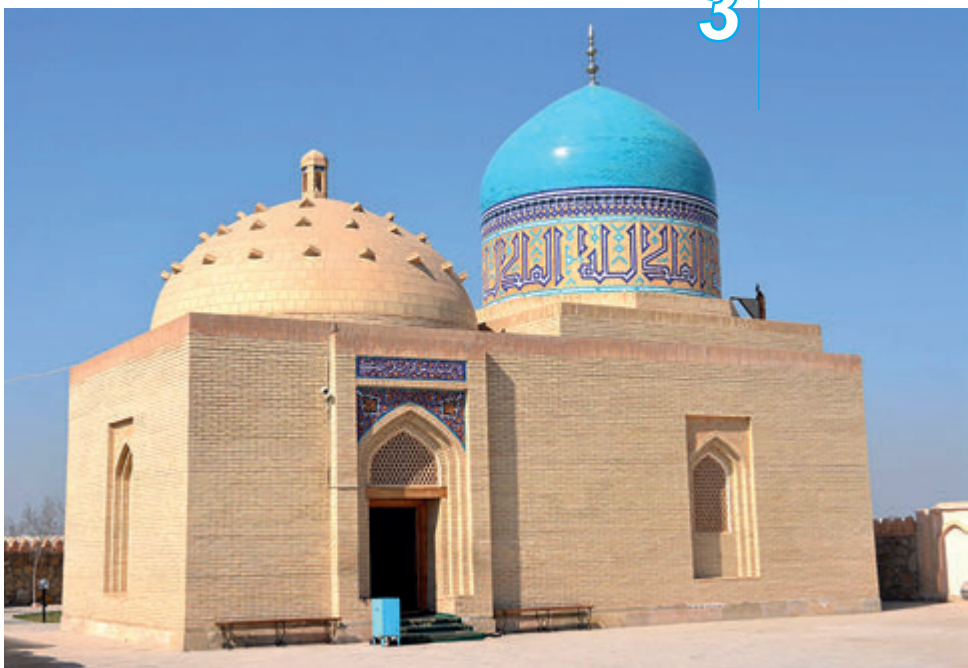
57 Qaysin Quliyev
Tabiatni asrang

XOTIRA
23 Hamidullo Murodov
Kamtarin umr yodi

14

3

23

TADQIQOT
26 Mashhura Sheraliyeva
“Mo‘minlik ham qadriyat...”

36 Sa‘dullo Quronov
Modern she‘riyatda tasvir

NIGOH
31 O‘zbekona fazilatlar
sohibi

DILKO‘PRIK
34 Muratxan Shokan
Barin aytdim – ko‘chdi
ko‘nglim ohori...

UCHRASHUV
50 Ahror Bayzo
Boychiborli elim,
chavandoz elim...

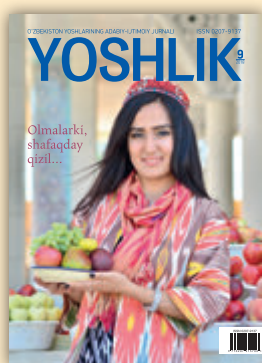
56 Jaloliddin Sayid
Har holda yuragim
qolmabdi muzlab

XAZINA
62 Abdusattor Jumanazar
Yog‘du tasviri

42

26

Muqovada
Ahmad TO‘RA
olgan suratdan
foydalanildi.

Assalom, saodat tongi!

Zulfiya MO'MINOVA

Zulfiya MŪMINOVA

1959 йили туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ)нинг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган.

“Азизим, бахтиёрман”,
“Ватан ташлаб кетмайди”,
“Бешикларни асрагин, дунё”,
“Ёнаётган аёл” каби шеърий тўпламлари нашр этилган.

Етти иқлим интилаётган Бухорога бу галги зиёратим бугунги кун мўъжизаларидан бири – “Боқий Бухоро” мажмуасидан бошланди. Халқимиз тиклаган миллий қадриятлар, унинг дунё цивилизациясига қўшган улкан ҳиссаси олий даражага кўтарилганини шу ерда кўрамиз. Мажмуада истиқлол йилларида меҳрга тўлган Бухоро янада муқаддас бўлиб юрагинг ичра қад ростлайди. Шариф шаҳарнинг ҳар қарич ери инсоният тарихининг гавҳари шамчи-роғидир. Бу юртдан ўтган мутасаввиф донишмандлар ислом оламининг, жаҳон маънавият мулкининг хазинасига айланган.

Бу гўзал боғда бошинг баланд, кўксинг тоғ бўлади. Бухоронинг фозил фарзандлари юртнинг ори деб яшайдилар. Шунинг учун меҳнатлари она сутидек ҳалол, уларга гуруру иқбол ярашади.

Ассалом, мудададас Бухорои шариф.

Ғиждувон, ҳақиқатан, мўъжизакор гўша. Бир ён юрсанг, олмалар, бир ён юрсанг, бол аралаш зардолилар бўйи димоғингга урилади. Дашту чўл томон юрсанг, галлаю нон ҳидидан энтикасан. Эрка шамол димоғингга атиргуллар ифори ни олиб келади. Муборак – жума куни етти пирни зиёрат қилиш учун тараддудландик. Албатта, зиёратни мусулмон оламида Хожаи Жаҳон деб эъвозланган Хожа Абдуллоҳиқ Ғиждувоний ҳазратлари ётган нурли макондан бошладик.

*Бу не нав қадрият, бу не ҳикмат,
Бу не нав шарофат, бу не марҳамат,
Бу не нав синоат, бу не саодат,
Тиз гўкдим, гул бўйи келган айвонда,
Муқаддас, мўътабар юрт Ғиждувонда.*

*Хилват эшигини ёндим суҳбат-гун,
Дийдор эшик огди муҳаббат угун.
Тавофга келувдим ҳидоят угун,
Фунгалар тиловат айлар бўстонда,
Муқаддас, мўътабар юрт Ғиждувонда.*

Неча замонлар олдин Мирзо Улуғбек қурдирган мадраса асрлар тўфонини бошдан кечирди. Унинг ёнидан қўнғироқларни чалиб ўтган карвонларнинг акс-садосида узоқлаб фармонбардорлар ўтди, аммо бу гўшани обод этишга яна ҳақиқий Темурий журъат, улуғбекона талъат ишга тушди...

Президентимизнинг фармони нафақат ғиждивонликлару бухороликлар, балки бутун дунё мусулмонларининг асрий орзулари ушалишига тамал тоши бўлди.

*Буюк пирни ўқиб титраган гулман,
Нақшбандий айтган ёр деган дилман,
Кор деган қўлману, Аллоҳга қулман,
Ассалом, зиёрат тонги.*

Хожаи Жаҳон зиёратгоҳида имом Қуръон тиловат қилди. Кўздан оқаётган ёшларни сидирмасдан қалбан унинг овозига қўшиламиниз. Шундай лаҳзаларга етказганига қайта-қайта шукурлар айтаминиз.

Тош қудуқдан сув ичдик. Бу қудуқдан буюк пирим ўзлари сув ичганлар. Улар шу ердан туриб бутун дунёга илм зиёсини таратганлар. Одамларни тинглаганлар, кузатганлар, ҳар ишда шариатга амал қилганлар.

Қадимда бу ерда чиллахона ва қирқ зинали нарвон бўлган экан. Ҳа, қадимда бу ер гўзал боғ

ҳам бўлгандир, бу фирдавсмонанд боғда минг турли гуллар гунчалагандир. Бу гунчалар очилиб, ҳазратимга эгилиб салом бергандир. Бу ерда инсон онги, қалби, сезгиси, кўзи ислом динининг эзгулигидан зиёланган ва то ҳануз зиёланмоқда.

Ҳазратим фақат кўнгил кўзи ила дунёга боққанлар. Кўнгил ичра яшаганлар. Бизнинг-да кўнгил тарафга қўяётган қадамларимизни Аллоҳим бешикаст қилсин.

Хожаи Жаҳон Абдуллоҳиқ Ғиждувонийнинг муборак зиёратларидан сўнг Шофирконга, буюк пирнинг тўртинчи муршиди Хожа Ориф Ревгарий – Хожа Ориф Моҳитобоннинг зиёратларига бордик. Бу зот “Силсилаи шариф”дан ўн биринчи ҳалқанинг пири сифатида зикр қилинган.

Абдуллоҳиқ Ғиждувоний билан Хожа Ориф Моҳитобон учрашиб, суҳбатлашадиган қишлоқ ҳам бор. Унинг номи Рўйбинон – юз кўришмоқ, дийдорлашмоқ маъносини англатади. Ҳазратларнинг учрашувини тасаввур этиб, Юнус Эмронинг сатрлари ёдимизга келди:

*Бизга дийдор керак, дунё керакмас,
Бизга маъво керак, даъво керакмас,
Бизга қадр кегасидир бу кега,
Қўй, тонглар отмасин, саҳар керакмас.*

Ё, Аллоҳим, ўзингнинг ишқинг султон айлаган икки табаррук зот учрашмоғидан, суҳбатлашмоғидан ҳам гўзал анжуман бормикин дунёда?

Ўзингнинг йўлингга сирланган, дурланган, нурланган икки буюк суҳбатидан ҳам нафосатли мажлис бормикин бу дунёда?

Дейдиларки, улар суҳбатлашмасдан ҳам бир-бирига кўзқараш ила кўнглида нелар кечаётганини англаб эканлар.

Дейдиларки, улар учрашган куни атроф-жаҳон ёришиб, ҳарорат кўтарилар, яхшилик кўпаяр экан. Қаердандир минг турли қушлар учиб келиб, минг турли жонбахш овозда хониш этар, гуллар очилиб, борлиқ яшилланар, олам меҳрга, эътибору эҳтиромга тўлар экан.

Сўнгги йилларда бағри бойликларга кон, меҳнаткаш халқи билан доврўғи дoston Шофиркон янада кўркамлашди, жумладан, Ревгарий қишлоғи ҳам. Бу зиёратгоҳ гулларидан кўзлар шифоланди. Ширин лутфли уламолар билан суҳбатидан диллар ором олди. Биз Хожа Ориф Моҳитобон масжидидан узоқлашар эканмиз, юрагимиз қанотлари кенгайганини ҳис этдик.

Хожа Ориф Ревгарийдан таълим олган “Силсилаи шариф” даги ўн иккинчи муршид Хожа Маҳмуд Анжир Фағнавийнинг зиёратгоҳларида-миз.

Бу масканни Анжирбоғ деб атайдилар. Вобкент туманида жойлашган мазкур кўркам гўша доим яшил бўстон ўлароқ киши хотирасида туради. Бу ерга олдин ҳам кўп келганмиз. Шу боис ҳар бир дарахт, гуллару майсалар, ариқлардан оқаётган сув, ёқимли шабада ҳам қадрдондек туюлади. Гўё гуллар қошида фаришталар чилтор чалаётгандек бўлади. Фақат илм, эътиқод ғалаба қилгай, фақат маърифат, садоқат, тариқат, эзгулик дилларни поклагай.

Хожа Али Ромитаний – Хожи Азизоннинг қабри Ромитан туманидаги Қўрғон қишлоғида жойлашган. Ул зоти муборак Абдуллоҳиқ Гиждувоний ҳақида бундай ёзганлар: “Агар Абдуллоҳиқ Гиждувоний фарзандларидан бири ер юзида бўлганида эди, Мансури Халлож асло дорга осилмас эрди”.

Хожаи Азизонга нисбат берилган қуйидаги байтда бундай ёзилган:

*Бо ҳар ки нишасти нашуд жамъ дилат,
В аз ту нарамид суҳбати обу гилат.
Зинҳор зи суҳбаташ гурўзон бибош,
Варна накунад руҳи Азизон биҳилат.*

Мазмуни: ким билан ўтириб турдингки, кўр, агар юрагинг ундай одамлар суҳбатидан баҳра олма, хижил тортса, зинҳор улар билан қайта ҳамсуҳбат бўлма, йўқса, Азизон сени кечирмайди.

Хожаи Азизон суҳбати озор, тили заҳар одам олдидан қочмоқ керак, уларнинг тайин – тутуриқсиз суҳбатларидан юрак гулини хазонлигдан асрагандек, кўнгил қушини ҳалокатдан ҳимоялагандек олиб қоч, деб уқтиради. Сабаби инсон қалби, юраги илоҳий ҳислар билан суғорилишга лойиқ. Инсон юраги муқаддасдир. Шу муқаддасликни мусибатга тутсанг, сени кечирмайман, дейди буюк пир.

“Мақомати Шоҳ Нақшбанд” да ёзилишича, рамазон ойида бир кун Хожаи Азизонни ўн саккиз жойга ифторга таклиф қилибдилар. Хожа Али ҳаммасига бормоққа ваъда берибдилар ва бир вақтнинг ўзида ўн саккиз жойда пайдо бўлиб, ифторлик қилибдилар.

Ромитаннинг Самос қишлоғига борганимизда, айна туш пайти эди. Зиёратгоҳда экилган атиргуллар шундай ажиб ҳид таратар эдики, беихтиёр руҳингиз кўтарилади. “Силсилаи шариф” даги ўн тўртинчи пири муршид Бобойи Самосий Саййид Мир Кулолга таълим берган. Саййид Мир Кулолнинг эса ўн тўртта муршиди бўлиб, шулардан бири Хожа Баҳоуддин Нақшбанддир.

...Пирнинг зиёратига боришдан олдин устозларнинг устозлари зиёратига бордик. Жомийнинг “Нафоҳатул унс”ида таъкидланишича, Бобойи Самосий ўз кулоҳини ёш Баҳоуддинга берган. Шу кулоҳ шарофатидан ҳазрати Баҳоуддинга балогардонлик кароматини ато қилган экан.

Силсилаи шарифнинг ўн бешинчи ҳалқаси пири муршид ҳисобланмиш, тасаввуф илмининг йирик намоёндаларидан бири ҳазрат Амир Кулолнинг зиёрати учун Сухор қишлоғига келдик. Ҳазрат туғилиб ўсган қишлоқ гоят сўлим ва осудалиги билан қалбга яқин туюлади. Ул зоти муборак ҳақида эшитганларимиз тўқима ёки чўпчак эмас, айни ҳақиқат эканлигига ишондик.

Ҳазрат Саййид Ато Амир Кулолнинг оталари дўст бўлганлар ва дўстларига бундай деганлар: “Эй биродар, сизга Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бир фарзанд каромат қилдики, унинг файзи жаҳоннинг бошидан охиригача етади. Албатта, унинг исмини Амир Калон қўйинг”.

Дарҳақиқат, оз фурсат ўтгандан сўнг ҳазрат Саййид Атонинг башорати амалга ошган ва Амир Кулол муҳтарама оналарининг вужудларида пайдо бўлган.

“Мақомат”да бундай дейилади: “Саййид Амир Кулол ҳазратлари Саййидларнинг энг аълоларидандир ва у кишининг саййидликларида ҳеч қандай қусур, нуқсон йўқдир. Ҳазрат ҳам насаб, ҳам ҳасаб, яъни ҳам насл ва зотлари Муҳаммад (с.а.в.)нинг авлодидандирлар, ҳам эришган даража ва амалиётлари Расулуллоҳнинг йўлларига мос тушади”.

Муҳаммад (с.а.в.) бир ҳадисда айтганларки: “Одоб насабдан устундир”. Бу ҳадисдан сўнг манбада қуйидаги байт келтирилади:

*Ҳазор хеш, ки бегона ас худо бошад,
Фидои як тани бегона, ки ошно бошад.*

Мазмуни: Аллоҳдан йироқ бўлган мингта қариндошдан кўра, Аллоҳга яқин бўлган битта бегонага фидо бўлсанг арзийди.

*Ким балои нафсин тийди,
Ким ишқ тожин бошга кийди,
Бурҳон ул-ҳақиқат дейди:
Дармонга яқин борайлик.*

*Оламни ёритгузи нур,
Юракни бойитгузи сир,
Шарофул Мустафавий дер,
Аёнга яқин борайлик.*

*Султон ул-тариқат каби,
Ҳазрати Борифъат каби,
Саййидул Орифон каби,
Раҳмонга яқин борайлик.*

Ҳазрат Амир Кулол сўнгги дамлари яқинлашаётганлигини сезиб фарзандларига юзланиб айтганлари орасида шундай назмий парча ҳам бор:

*Шодамки, ки зи ман бар дилий
кас боре нест,
Касрози ману, коре ман озоре нест,
Гар нек шуморанду гар бад гўянд,
Бо неку бади ҳег кас коре нест*

Мазмуни: Мен жуда хурсанмандки менинг туфайли бирор кишининг қалбида оғирлик йўқ. Мен ва менинг ишларимдан ҳеч ким озор чекмаган. Мени ёмон ёки яхши десалар-да, мен уларнинг яхши ва ёмонлари билан ҳеч ишим йўқ.

Дарҳақиқат, бу дунёда ҳеч бир кишининг қалбига озор бермай яшаб ўтмоқ энг гўзал хулқ ва фазилатдир. Бундан баланд мақом йўқ. То ҳануз ул зоти шарифдан ўргандилар, ўрганяпмиз, ўрганурлар.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд зиёратгоҳидамиз. Таомилга кўра, уларни тавоф қилишдан олдин оналарининг зиёратида бўлдик. Дарвозадан кирилган заҳоти оқ ва қизил атиргул-

ларга кўзингиз тушади. Бу ернинг шабадалари сирдош, қушчалари фикрдош. Бунда нигоҳлар меҳрли, назарлар илтифотли. Бу ерда инсон бўлиб, инсон бўлганда ҳам мусулмон бўлиб яралганинга шукроналар айтасан.

Қуръон тиловатидан сўнг зиёратгоҳ дарахтларида учиб юрган қушдек, гулларга қўнган капалакдек енгил ҳис этасан ўзингни. Кўзингдан тўкилаётган маржонларни яширмақ учун қиблага юз тутасан. Яхши ҳамки рўмолинг юзингни яшириб туради. Айрим одамлар сенга ажабланиб қараётганини ҳис этасан. Хижолат бўласан. Аммо бу ерда сенингдек руҳий юксакликка кўтарилганлар жуда кўп. Уларнинг-да, бошлари эгик, улар ҳам саждададирлар...

Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг зиёратгоҳлари таниб бўлмас даражада кўркам қиёфага кирибди. Зиёратгоҳга келадиган йўллар кенгайтирилиб, таъмирланган. Йўл ёқалари гулзор, дарвозалар нақшинкор. Баҳоуддин Нақшбанд пиримиз ва оналари қабри оралигида катта боғ барпо қилинган. Она ва бола руҳлари хушманзара боғда кезиб юргай, кўнглингизни сезиб юргай.

Устоз-шогирдлар ҳамиша бир-бирларини тўлдириб юрадilar. Уларнинг маъракалари, эл-юртнинг йўқловлари, тадбиру тантаналари

ҳам бир-бирига уланиб кетади. ЮНЕСКО ҳомийлигида Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг 675 йиллиги кенг тантана қилинган 1993 йилда буюк бобомиз Хожа Абдулхолиқ Ғиждувонийнинг 890 йиллик саналари ҳам нишонланган, кенг жамоатчилик диққат-эътибори шогирддан устозга қаратилган эди.

Хожа Абдулхолиқ Ғиждувонийнинг 900 йиллиги тантаналари Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг 685 йиллиги шодиёналарига уланиб кетган эди. Бу йил Абдулхолиқ Ғиждувонийнинг 915 ҳамда Баҳоуддин Нақшбанднинг 700 йилликлари нишонланади.

Жорий йилнинг 16-17 февралда Бухорои шарифга ташриф буюрган Юртбошимиз Шавкат Марзиев етти пирни мустаҳкам боғлаб турувчи ягона ва равон йўл қуриш, шунингдек, Хожа Абдулхолиқ Ғиждувонийнинг зиёратгоҳлари – “Хожаи Жаҳон боғи”ни янада обод қилиш бўйича топшириқлар берганди.

Мана, боғ ўртасида қад кўтарган фаввора, хушманзара дарахт ниҳоллари гурқураб, чаман очилган гуллар боғ ҳуснига ҳусн қўшиб турибди. Бугунги кунда бу ердан дунё мусулмонларининг қадами аримас, бу нурли маскан асрлар оша биз қандай эътиқодлар ила яшаганимизни келажак авлодларга сўзлаб тургусидир, иншоаллоҳ.

Журналимизнинг собиқ рассоми, болажонларнинг бир неча сеvimли мультфильм қахрамонларига овоз берган машҳур сўз устаси, “Мультипликацион фильмлар студияси” раҳбари, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Обид Асомовдан ўзбек мультипликациясидаги янгиликлар, истиқболдаги режалар хусусида сўрадик.

Nabiralaringiz uchun yozib turing

– Обид ака, суҳбатларингизнинг бирида мультипликация соҳасидаги ишларни нолдан бошлаш кераклиги ҳақида айтган эдингиз. Сир эмас, ўтган давр мобайнида соҳа гиндан ҳам ривож топмади – болаларимиз қайта-қайта севиб кўрадиган мультфильмлар кам яратилди. Хўш, бунинг сабаби нимада?

– Асосий сабаб соҳага етарлича эътибор қилинмаганида. Менимча, фақат мультфильмлар эмас, кинода ҳам катта натижаларга эриша олмадик. Савиясиз, дидсиз ижодкорларнинг бир ҳафтада суратга олган фильмлари кўпайиб кетди. Оддийроқ бир мультфильм тайёрлаш учун камида беш ой вақт, катта маблағ керак. Дунё миқёсида олсак, бу соҳада Фарб давлатлари анча илгарилаб кетди. 90-йиллар аввалида биз билан деярли бир хил вазиятга тушиб қолган Россия Федерацияси ҳам кейинчалик мультипликация соҳасида ўзини ўнглаб олди. Чунки уларда машҳур “Союзмультфильм”нинг мактаби сақланиб қолганди. Собиқ иттифоқ даврида “Ўзбекфильм” қошида “Мультцех” бор эди. Бу студия даражасидаги катта ташкилот эмасди. Чиқарилган маҳсулотлар ҳам унчалик кўп бўлмаган эса-да, ҳар ҳолда сифатли эди. Студияда соҳанинг усталари ишларди. Кейинги вақтларда кўп аниматорлар маошнинг камлиги сабабли чет элларга кўчиб кетиб, фаолиятини ўша ёқларда давом эттира бошлади. Бу энг муҳим бўгин – мутахассисларнинг етишмаслигига олиб келди. Бошқа давлатларда анимация соҳаси компьютерлаштирила бошлаганда, бизда қўл меҳнатига таянилди. Бу жараённи секинлаштирди. Ҳатто ҳозир ҳам кадрлар масаласи бизнинг энг оғриқли нуқтамиз. Энди ҳаракат бошланди, ёшларнинг хорижда малака ошириб келишлари учун шароитлар яратилмоқда. Бундан ташқари, Тошкент давлат санъат ва маданият институтида мультипликаторлик йўналишининг очилиши ҳам тарихий воқеа бўлди. Ана энди, соҳанинг ҳақиқий эгалари ўзимизда етишиб чиқади. Лекин барибир буларнинг мевасини тотимиз учун биров вақт керак.

– “Мультипликацион фильмлар студияси”нинг фаолияти, умуман, яхши мультфильмлар бевосита болалар адабиёти билан боғлиқ, Шу маънода, бугунги болалар адабиёти сизни қаноатлантирадими?

– Очигини айтсам, шу вақтга қадар замонавий болалар адабиёти билан унчалик таниш эмасдим. Лекин ҳозир ишим тақозосига

кўра, болалар адабиёти билан танишиб чиқяпман. Ҳар куни қандайдир асар, сценарийни ўқийман. Ўтган қисқа муддатда чиқарган хулосам шу бўлдики, назаримда бугунги ижодкорлар болаларнинг кўнглини топа олгани йўқ. Биз болаликда Худойберди Тўхтабоевнинг асарларини кўлдан қўймай ўқирдик. Устоз ёзувчи ўша пайтларда болаларнинг қалбини ҳис қилган, уларнинг ўй-хаёллари, қизиқишлари, асосийси, кўнглига йўл топган. Мана, ҳозир янги асарларни ўқисам, 70-йилларнинг анъанаси ҳамон сақланиб қолгандай туюлади. Ўша эскича воқеалар, ўша тил сақланиб қолган. Аммо ҳозирги, замонавий болаларнинг нутқи, тили бошқача эмасми? Айрим ижодкорлар замоннинг ўзгариб кетганини, бугунги болалар бошқа даврда, бошқа шароитда яшаётганини тушунмаяпти, менимча. Нега болалар кўпроқ хориж мультфильмларини томоша қилади, биласизми? Чунки болалар катталарнинг улар билан болаларча гаплашишини ёқтирмайди. Бугунги болалар ўзлари билан худди катталардай муомала қилинишини хоҳлайди. Хориж мультфильмлари уларга шуни бера олади. Шунинг учун фарзандларимиз-

га тақдим қилинаётган асарлар ҳам уларнинг даражасига мос бўлиши керак.

Шу ўринда ёзувчиларимизга кичик мурожаатим ҳам бор. **Ҳурматли ёзувчилар, бизда бугун яхши асар – сценарийларга эҳтиёж катта. Фарзандларингизни, набираларингизни ўйлаб, уларга ҳам атаб ижод қилинг. Бугун давлат томонидан 10 дақиқалик мультфильм учун 390 миллион сўм ажратилган. Демак, яхши сценарий учун қалам ҳақи ҳам ёмон бўлмайди. Албатта, буни ҳам ҳисобга олинг.**

– Телевидение ва интернет ривожланган замонда хориж мультфильмларини томоша қилиш имконияти кенг. Қайсидир маънода, ортида миллиард долларлик сармояси бор йирик компаниялар билан рақобат қилишга тўғри келади. Бу борадаги режаларингиз қандай? Миллий мультфильмларимиз хориждагисидан қандай фарқ қилади, томошабинларни нимаси билан ўзига жалб этади?

– Биласизми, мен ҳамма нарсага реал қараб, вазиятни реал баҳолаб ўрганганман. Шу маънода, сиз айтаётган кинокомпаниялар билан рақобатлашиб бўлмайди, асло. Бу ҳақда ўйлаш ҳам, бунга ури-

ниб вақтни беҳуда сарфлаш ҳам керак эмас. Аммо шуниси аниқки, бизнинг студияда истеъдодли, катта салоҳиятга эга ижодкорлар бор. Улар орасида халқаро анимация фестивалларида, нуфузли мультипликаторлар томонидан эътироф этилиб, Гран-при олганлари бор. Тўғри, биз ҳали бир ярим соатлик мультфильм ишлаб ҳаммани лол қолдириб қўйганимизча йўқ. Аммо шуни орзу қиламиз. Шу мақсад йўлида изланамиз. Мен истайманки, бизнинг мультфильмлар ҳам кинотеатрларда қўйилсин. Уларга сарфланган маблағлар бир неча баробарга кўпайиб ўзимизга қайтсин. Мисол учун, дунёга машҳур “Қирол шер” мультфильмини олиб кўринг. Уни 450 та мутахассис 5 йил давомида тайёрлаган. Лойиҳа учун миллионлаб доллар сармоя киритилган. Аммо шундай бўлишига қарамай, асар унинг ижодкорларига катта фойда келтирган. Бизда ҳам мультипликация соҳасини катта даромадли соҳага айлантириш имконияти бор. Биз ҳозирча буни ўзбек томошабинлари миқёсида амалга оширишимиз мумкин. Айтайлик, биз яратган миллий қаҳрамонлар брендга айланиб, реклама орқали ҳар бир боланинг кундалик турмушига кириб, унинг ўйинчоқларига айланса, қаҳрамон суратлари ширинликларнинг зарқоғозидан, кийимлар ва хона деворидаги суратлардан жой олса, кўплаб тадбиркорларга фойда келтиради. Бу ҳам ижодий жиҳатдан, ҳам моддий жиҳатдан бизнинг ютуғимиз бўлади.

Бошқа тарафи, биз бугун дунёда ғоявий курашлар кечаётганини ҳам унутмаслигимиз керак. Айтмоқчиманки, беозор кўрингани билан хорижий мультфильмларда катта ғоялар

бор. Улар болаларнинг онги, ўй-фикрларига таъсир этмай қолмайди. Шунинг учун ҳозир миллий руҳдаги, халқимизнинг бой қадриятлари билан озиқланган асарларни яратиш зарурати бор. Бундан ташқари, болаларга кўпроқ улар билган, кўрган нарсаларни акс эттирган, миллий колоритдаги мультфильмлар қизиқ туюлади. Биз ҳозир мана шу эҳтиёжни қондиришга ҳаракат қиламиз.

– *Бугун болаларни эртақлар билан ром этиш мушкул. Зеро, компьютер технологиялари асрида вояга етаётган жажжи авлод гайритабиий, муболағавий воқеаларга унгалик ишонмайди. Сиз бундай вазиятда қандай йўл тутмоқчисиз?*

– Мен болаларни эртақ билан ром қилиб бўлмайди, деган гапингизга қўшилмайман. Чунки эртақдаги ўзига хосликни, гаройиб сюжет ва ғояларни ҳеч бир ёзувчи ярата олмайди. Барибир эртақларнинг минг йиллик сири каттаю кичикни ўзига жалб этиб қолаверади. Аммо замон нуқтаи назаридан эртақларга бироз бошқача ёндашиш мумкин-ку. Мисол учун, Голливуднинг “Оловуддин ва сеҳрли чироқ” мультфильмини эсланг. Мультфильм “Минг бир кеча” эртақлари асосида тайёрланган. Лекин давр талаби билан мультфильм воқеаларига замонавий элементлар ҳам қўшилган. Асар қаҳрамони жин, бир қарасангиз, гитара чалади, бир қарасангиз, “Феррари” ҳайдаб келади. Ўтмиш билан замонавийликнинг синтези бу асарни дунёга машҳур қилди. Худди шундай, Зумрад ҳам доим уйни супургида супуриши шарт эмас-ку. Балки энди у уйни чангюткичада тозалар. Қиммат эса кун бўйи телефон ўйнаб ўтиргани учун болаларда ёмон таассурот

қолдирар. Хуллас, эртақлар эскириб қолди деб, болаларни улардан узоқлаштириш тўғри эмас. Керак бўлса, эртақларни болаларга яқинлаштиришнинг йўллари топиш керак.

– *Хориж мультфильмларидаги суперқаҳрамонлар жуда оммалашиб, дунё болаларининг онгу шуурини эгаллаб олмоқда. Бу қаҳрамонлар иштирокидаги мультфильм ҳамда бадиий фильмлар аллақагон фарзандларимизнинг ҳам кўнглидан жой олиб улгурди. Нима деб ўйлайсиз, бизда ҳам миллий суперқаҳрамонлар яратиш, уларни оммалаштириш вақти келмадимикин?*

– Гапингизда жон бор. Бизда нафақат суперқаҳрамон, балки болаларнинг оддийгина қаҳрамонлари ҳам деярли йўқ. Ҳамма хориж мультфильмларидаги қаҳрамонларни билади. Мен шу ерда фаолиятимни бошлабманки, миллий мультфильм қаҳрамонларини яратишни бош мақсадим қилиб олганман. Бу борада бизга ёзувчи ва рассомларнинг ёрдами жуда зарур. Яқинда миллий қаҳрамонлар қиёфасини яратиш бўйича танлов ҳам эълон қилдик. Майли бизга ўша қаҳрамонни чизиб беришмасин. Аммо, асосийси, бизга қимматли ғояни беришсин. Бу қаҳрамон бирор бола, мева ёки буюм бўлиши ҳам мумкин. Лекин, муҳими, у ҳаммани ўзига ром этсин. Мана, масалан, россиялик мультипликаторларнинг “Маша билан айиқ” мультфильми жуда машҳур бўлиб кетди-ку! Ҳозир бу мультфильмни севиб томоша қилмаган, билмаган ўзбек боласи бўлмаса керак. Аммо бу мультфильм, аслида, тўлиқ россиялик ижодкорлар томонидан ишланмаган. Ғоя ва сценарий русларники бўлса

ҳам, анимация яратиш ишлари АҚШлик мутахассисларга буюртма қилинган. Чунки ҳатто Россияда ҳам бу қадар юқори сифатли мультфильмларни яратиш имкони йўқ. Уларнинг бошқа бир қанча мультсериаллари ҳам Хитой, Америка каби давлатларда тайёрланади. Менимча, бунинг ёмон томони йўқ. Биз ҳам шундай қилишимиз, болалар учун сеvimли мультфильмлар лойиҳаси, сценарийсини ишлаб, уни Ҳиндистон, Украина, АҚШдаги аниматорлик студияларида буюртма асосида суратга олишимиз мумкин. Бу қайтанга хориж тажрибасини ўрганишда бизнинг мутахассислар учун яхши имконият ҳисобланади.

– *Юртимизда хусусий киностудиялар кўп. Баъзан яхши, баъзан савиясиз маҳсулотлар билан бўлса-да, улар фаолият юритмоқда. Аммо хусусий студиялар мультфильм ишлашда фаол эмас. Бунинг сабаби нимада? Сизда улар билан ҳамкорлик қилиш имконияти борми?*

– Хусусий студиялар бор. Биз улар билан ҳали жиддий ҳамкорликни йўлга қўймадик. Чунки уларда ҳам ҳолат, имконият бизникидай. Хусусий студияларнинг ютуғи компьютер билан ишлайдиган яхши мутахассисларга эгаллигида. Аммо бизда ижодий имконият кенгроқ. Балки келажакда кучларимизни бирлаштириб, бирор лойиҳани амалга оширармиз...

– *Обид ака, қимматли вақтингизни аямай биз билан суҳбат қурганингиз угун раҳмат. Ўзингизга ва жамоангизга илҳом, гайрат тилаб қоламиз.*

Саъдулло Қуроно
суҳбатлашди.

Shunchalar yaqinsiz yurakka...

Salim ASHUR

* * *

Чаргамади гўзилган ёмғир,
Қарай-қарай кўзлар толдилар.
Нафас олиб оғирдан оғир,
Эшикка суяниб қолдилар.

Кун бўйи, кунбўйи, ку-унбўйи
Чаргамади гўзилган ёмғир.
Тун куйи, тункуйи, ту-ункуйи
Азгиқ тоғир ва соғиқ, сағир.

Кун бўйи, кунбўйи, ку-унбўйи
Деразадан боқдим оғунга.
Кўз тўлди топ-тоза, ям-яшил,
Гултувакда ўсган тутунга.

Кун бўйи, кунбўйи, ку-унбўйи
Дераза ёнида ўтирдим.
Тун куйин, тункуйин, ту-ункуйин
Ўзбек тилига ўгирдим.

НО
РАК

Негук бог бу? Негук бунда
Қушлар тунда сайрайди?
Негук тоғ бу? Негук тунда
Тошни қайроқ қайрайди?

Негук диёр, негук ўлка,
Негук ватан, негук юрт,
Негук бунда ҳамма ўлган
Ёнар охирги гугурт.

Salim ASHUR,
Ўзбекистон Республи-
касида хизмат кўрсатган
журналист.

1964 йили туғилган.
Тошкент давлат
университети (ҳозирги
ЎзМУ)нинг журналисти-
ка факультетини тугат-
ган.

“Яшил гиёҳ”, “Атир-
гўл”, “Сиз эртага кела-
сиз”, “Кечиккан тонг”,
“Аталган кунлар”, “Сен-
сиз”, “Дарз”, “Келажакка
кадам”, “Она тилим”,
“Машиналар карвони”,
“Муҳаббат китоби”,
“Титроқ” номли шеърий
тўпламлари нашр
этилган.

Бугун шанба, эрта – якшанба,
Гўё тугаб қолади умрим.
Дунё менга керак эмасдай,
Ўн иккида ўрнимдан турдим.

Бугун шанба, эрта – якшанба,
Соқол ўсар икки кун эркин.
Хурриятга ҳали кўникмай,
Эрк ҳам тугаб қолади секин.

Бугун шанба, эрта – якшанба,
Эрта ёмғир, бугун қор ёғар.
Ҳеғ ким келмас мени кўргани,
Погталар ҳам келтирмас хабар.

Бугун шанба, эрта – якшанба,
Ухлаётган оловлар, жим шон.
Бир-бирининг қўлидан ушлар
Гузар, гулзор, ҳаммом ва дўкон.

Бугун шанба, эрта – якшанба,
Пиған тайнар шамол – кўк отим.
Кулбанинғ бир кунжида нондай
Синиб ётар бўрон – қанотим.

Наҳот, яна соғинаяман...
Юрагимда югурар титроқ.
Тун ярмида уйғонаяман...
Кўзларини уқалар тироқ.

Кўйлагининг гулин туш кўриб,
Қўлларимдан тортқилар кўйлак.
Изларингда югуриб, юриб,
Эшигимга суйкалар йўлак.

Дунё – тун ё тиройли қафас,
Ҳавасим, сен қаёққа угдинг?..
Наҳот, яна ёнимга эмас...
Наҳот, яна ёдимга тушдинг.

Ҳайҳот, мана... жонимга тушдинг.

БАРМОҒИНГ УЧИ

Уғирма қиласан қошингни,
Ғавгога қўясан бошингни.

Қайдансан, бунгалар иссиқсан,
Қай боғдан – бунгалар тансиқсан?

Бармоғинг тизиқдан юрмайди,
Кулгизинг кулгида турмайди.

Нозиксан – ўрикнинг гулидек,
Беқарор – қоқигул кулидек.

Баъзида шамолсан, баъзида
Юзимга суйкалган шабада.

Юрасан бир томон оғандек,
Севгининг мавжида оққандек.

Билагинг тутган ишқ – узукми,
Кўзлари шайдою сузукми?

Сиргалар юлдуздек сиргалар,
Ҳар кўга, бургакда тиргалар.

Согингга кеганинғ ранглари,
Рангларнинг нургимол занглари.

Лабларинг гетида ёнар дур,
Бармоғинг угидан томар нур.

Шунгалар яқинсан юракка,
Шунгалар узоқсан тилакка.

* * *

Етишмайди баъзан олов,
Баъзан гугурт, баъзан ўтин.
Сув излайди баъзан биров,
Улов излар кимдир, лекин...

Баъзан йўллар ўйдим-гуқур,
Ўзгаради турмуш секин.
Ҳали кимдир қилмас ҳузур,
Кимдир камроқ кулар, лекин...

Тушунмайди баъзан ҳаво,
Баъзан тушунмайди экин.
Баъзан сувга оқар даво,
Кегикади дармон, лекин...

Лекин ҳали уфқларда
Жаннат каби кунлар кутар.
Гуллар кулар совуқларда,
Қушлар ҳали тилла ютар.

Фарзандларим бол ейдилар,
Гулда сузар қора ерлар.
Бунни азиз юрт дейдилар,
Бунни азиз Ватан дерлар.

* * *

Кўнглимнинг ёнидан оқмоқда ҳаёт,
Севгининг ёнида титрайди дилим.
Умримни сиз узун қилмадим бунёд,
Ҳатто “ёқасиз” деб айтмадим, гулим.

Бошқа юрак эмас, тигал тугун бу,
Сизни яширганман, уни етмайман.
“Яхши кўраман”, деб айтмайман, лекин
Ҳет қагон, ҳет қагон сиздан кетмайман.

Қошингиз қаро йўл, оқ бармоқларим
Ҳет қагон бу йўлдан юриб ўтолмас.
Тингу титроқларим атрофингизда,
Сизни қуршаганлар гул ё қуш эмас.

Сизга қизиғи йўқ, Қизиқ гаплардан
Саодат сағратиб кула бошлайсиз.
Менинг шўримгами ёнгинангизда
Кимдир севишини билмай яшайсиз.

* * *

Сизни севмоқ ёки севмаслик
Бўлса эди хоҳиш ё тортиқ,
Бу норасо, бадбин дунёда
Хўрламасдим ўзимни ортиқ.

Ҳаётдан-ку безгандим аввал,
Тамом, бугун кетаман сиздан,
Гуллар каби, кўз каби ва ё
Ҳовуғлардек оғилган издан.

Умид, таскин, на ранг, на оҳанг,
На олам, на одам, на дўст-ёр...
Бу дунёда муҳаббат йўқдир,
Бу дунёда фақат Худо бор!

Сизсиз менинг тириклигим ҳам
Ўлим каби ёлгонги бир гап.
Ўлимга-ку минг бор розиман,
Нима қилай, ўлмайди бу қалб.

Игим тўла шароб эмас, йўқ,
Игим тўла сиз, ғамларингиз.
Юрагимда сайр қилмоқда
Мендан кетган қадамларингиз...

Сизни севмоқ ёки севмаслик
Бўлса эди хоҳиш ё тортиқ,
Бу норасо, тиркин дунёда
Хўрламасдим ўзимни ортиқ.

Исажон СУЛТОН,
Ўзбекистон Республика-
сида хизмат кўрсатган
маданият ходими.

1967 йили туғил-
ган. Тошкент давлат
университети (ҳозирги
ЎзМУ)нинг журналис-
тика факультетини
тамомлаган. “Муножот”,
“Ойдинбулоқ”, “Ҳазрати
Хизр изидан” номли қисса
ва ҳикоялар тўпламлари,
“Боқий дарбадар”, “Озод”,
“Генетик” каби романла-
ри чоп этилган.

Isajon
SULTON

Ikki hikoya

Рисмларни Аслиддин Калонов тизган.

ТУМАН

Бу воқеага анча бўлган-да. У совуқлар ўтиб, ёмғирлар ерга сингиб, у қорлар эриб, ўрнида ям-яшил ўтлоқлар кўкариб чиққан.

Ўша куни водийлару воҳаларни қуюқ туман босган эди. Сира тарқамас, булут каби ҳар ёқни бирдай энлаб олган, гоҳ қуюқлашиб, гоҳ сийраклашиб турадиган жонли бир нимага ўхшарди.

Туман ҳамма ёқни намлаб ташлайди. Совуқда баттар дийдиратади. Теварак худди ёмғир ёққандай бўлиб қолади. Ўтинлару ёғочларни, қолган-қутган шох-шаббаларни, айвонларда қолиб кетган тўшагу шолчаларни ҳам жиққа ҳўл қилади. Бунақа маҳалда чорвани очикда қолдириб бўлмайди, дейдилар. Бостирма остида ҳам қолдириб бўлмайди, чунки туман – оқувчи бир нима, бостирма остига булутдай оқиб киради, тандир ичидаги кулларини намлайди, мол-ҳолнинг ўпкасини шамоллатади. Шу сабаб, бостирмада турган сигир-қўйлар устига гоҳо эски шолча ёки йиртиқ-сиртиқ тўшак ташлаб қўйишади.

Уйда ўтин тугаган эди. Она болаларига:

– Болаларим, ёбонга чиқиб ўтин-чўп териб келмасангиз бўлмайди, – деди.

Қишлоқ далалари тугаган жойдан бошланиб, кўз етмас уфқларга қадар ястаниб кетган даштнинг кишилар “ёбон” дейишади. Пастак қайишқоқ буталар, ҳар ер-ҳар ерида дов-дарахт яккам-дуккам ўсган у яйдоқ худуд турли ёввойи жонворларнинг макони.

Катта ўғил – бўйи чўзилиб, анча эси кириб қолган барваста йигит:

– Хўп, онажон, дарров тўплаб келамиз, – деди.

Укаларига айтган эди, укалар ҳам бири болта, бири арқон олиб, қалинроқ уст-бошларини киийиб тайёр бўлишди.

– Ғўзапоя ёқсак бўлмайдимиз? – деб сўради ўрта бўйли, кўзларида ғайрати чақнаб турадиган кичкина ука.

Катта ака жавоб қилди:

– Ғўзапоя дарров ўчади, кулини чўғиям қолмайди. Энг яхшиси – тут. Даштдаги қуриган тутлардан каллаклаб келамиз.

Энг кенжаси акалари сингари шиддатли эмас, қўй кўзлари ўйчанроқ болакай эса қўлидаги бир бурда нонини оловга тутиб, ўчоқ олдида ўтирарди. Билсангиз, у маҳалларнинг ўчоқлари уйларнинг ичида бўларди. Ўчоқда ёнаётган ўтга қўлидаги нонини тутиб иситиб ўтиришни яхши кўрарди шу бола.

Катта ака:

– Юр, сен ҳам эркак бўлиб ўтин кесиб келиш-ни ўрган, – деди. Кейин онасига қарата:

– Она, кичкинанингизиям опкетақолайлик, кўзи ўргансин.

– Майли, – деди она. – Фақат оғир кўтартирмагин, ёш бола, чақилиб қолмасин тагин.

– Хўп, – деди катта ака.

Шу тариқа тўртовлон, каттасининг ва ўртанчасининг қўлида болта, кейингисининг қўлида ўрам арқон, уйдан чиқиб даштга йўл олишди.

Кенжатоё боягина иситиб ўтирган нон парчасини ҳам қўйнига солволди, “Очқасак, акаларим билан еймиз”, деб ўйлади.

Ҳа, булар тўрт ўғлон эдилар. Ота дунёдан эрта ўтиб кетган, шу сабабли уй-рўзгор ташвиши барвақт елкасига тушган уч паҳлавон ҳамда кичик ука. Кенжатоёнинг акаларига меҳру муҳаббати баланд, буни иситилган нонни қўйнига солволишидан ҳам, “ҳаммамиз бирга еймиз” дейишидан ҳам билса бўларди...

Қишлоқ йўлидан бироз юришгач, зовур устига қачонлардир қурилган омонат кўприқдан ўтиб, ёбонга чиқишди.

Ёбонда туман янада қуюқ, оёқ остида рутубат қоплаган жонсиз ўт-ўланларнинг илвираган танаси кўзга ташланар, чўкиртаклари қорайган, муз тупроғи не учундир оқаринқираган экин ерларининг бир қисми, гоҳо қай бир қушнинг бузилган ини ҳам кўринарди.

Даштда туман янада қуюқлашди. Дўнглари, кесаклари катта-катта зовур устида қуюқроқ, йўл устида эса сийракроқ бўлиб сузарди. Туманда қадам товушлари эшитилмай қолар экан. Олдинма-кейин боришаверса, илгариде катта бир нима элас-элас қорайиб кўринаверди. Яқинлашиб қарашса, баҳайбат тол экан. Жиққа ҳўл шохларидан томчилар томчиламоқда.

– Шунини шохидан кесиб кетсак-чи? – деб сўради кичкина ука.

– Тол мўрт бўлади, тезда ёниб тугаб қолади, – деди катта ака қовоғини солиб. – Оз қолди, яна пича юрсак, жарлик олдида қуриб қолган беш-олтита тут бор, ўшани каллаклаймиз.

– Янаям бораверсанг, дашт ичкарасида саксовуллар ҳам бор, – деди ўртанча ака. – Аммо жуда узоқда-да, адашиб қолиш ҳеч гапмас. Кейин, у томонларда катта-катта эчкемарлар изғиб юради.

– Чиябўриларни айтмайсанми? – деди катта ака, кўзларини ола-кула қилиб. – Қишда оч қолиб емиш излаб санқишади. Емиш тополмаса, очлигидан осмонга қараб увиллаб, худодан ризқ сўрашади.

Кенжатоё эса теваракка ҳуркиб нигоҳ ташлаб борарди-ю, “Нимага олдинроқдан ғамлаб қўй-

мадик-а? Аммо ўтин кесиб келмасак ҳам бўлмайди-да. Кечаси аёз кучайса, уй совиб кетади, кейин ҳаммамиз қийналамиз”, деб ўйларди.

Унинг назарида аёз ҳаракатланувчи, силжувчи бир нимадай туюлди. Йўқса, кучайиб ёки заифлашиб қолиши нимадан? Қиш қаттиқ келганида ўтларни қорайтириб илвиратади, очиқ маконларни билдирмай кезади, тирқишлардан уйларнинг ичига кириб, сабзавотларни музлатади, янада кучайса, ўрага кўмилган сабзини ҳам яхлатиб қўяди. Қопдаги яримлаб қолган ун сескантирувчи бўлиб қолади. Ерда ётган барглар устини жуда юпқа муз қоплайди, қўлингизга олсангиз, бўртиқ томирлари ўз-ўзидан қирсиллаб синади. Кўлмаклар тубию оқар сувнинг устини ҳам муз билан қоплаб, нақшлар чизиб қўяди.

Болакайнинг юзи, қўллари совқотарди. Намда аёз таъсири янада ортар экан. Арқонни бағрига босиб, қўлини қўйнига тикқан эди, баттар музлатди. “Пахтали қўлқоп бўлсайди” деб ўйлади. Акалар – тоғ келбатли, бўйчан акалар унга қарамай, тез-тез қадам ташлаб кетиб боришарди.

“Нимага акалар шунақа бўлар экан, – деб ўйлади у, ҳануз арқонини қучиб улар ортидан чопаркан. – Кучли бўлишгани учунми? Катта аканинг аччиғи ёмон. Сира аямайди, суякларимни оғритиб-оғритиб уради. Шиддати, ғазаби тез-да. Мана, ҳозир ҳам қарагиси келмаяпти. Болтасини елкасига қўйиб бемалол кетяпти. Болта катта, ўткир, оддий эмас – ойболта. Шох кесишга ярайди-ю, тўнка ёришга ярамайди. Тўнка ёргани ингичка, аммо пишиқ оддий болта керак бўлади”.

Бошқа маҳал бўлганида ака қувватини кўз-кўзлаб, йўл ёқасидаги бургану янтоқларни бир уришда кесиб ўтган бўларди. Янтоқ остидаги кумда “кулдиргич” деган ҳашарот яшайди. Туманда қандай жон сақлади экан? Болакай қизиқсиниб, янтоқлардан бирининг олдида борди. Ини турибди, аммо ўзи йўқ. “Совуқда ўлиб қолган бўлса-я”, деб ўйлади. Ин остини қовлаб ҳам кўрмоқчи эди, аммо бармоқлари баттар совқотишини ўйлаб фикридан қайтди. Яна акаларининг ортидан чопди.

Ҳа, дала-тузда ҳар жонзот совуқдан ҳар турли сақланади. Юмронларнинг ини чуқур бўлади, қуруқ хаслардан опкириб солволади. Ўша ерда қиш тугашини кутиб мудрайди. Қушлар узоқларга учиб кетишади. Чиябўрилар, ёввойилашиб кетган кучуклар эса яйлоқларда изғиб юришади. Қишда одамлар эшакларини ҳайдаб юборишади, улар даштда ваҳшийларга ем бўлишади.

Кенжатойнинг тасаввурида заиф бир ҳайвонни талашиб-тортишиб, этларини узиб-узиб гажийётган катта кучуклар жонланди. Итлар

бунақа маҳалда бировни яқинлаштирмайди. Биров ёвуқ борса, панжаси билан ўлжасини босиб туриб, оғзида қони силқиб турган эти билан таҳдидли ириллайди. Яқин келма, бу мени ўлжам, деяётгандай бўлади.

Ана, дунёни босиб турган шу номаълумлик аро бир нима чўзиб-чўзиб увиллади.

– Ака, чиябўримми?

– Бўрининг нақ ўзи, – деб жавоб қилди катта ака.

– Йўғ-э, қишда итлар ҳам шунақа увиллайди-ку?

– Ит бошқача увиллайди.

Кенжатой энди акаларига етиб юргиси келарди. “Бекор арқон олибман, – деб афсусланди. – Ойболта олсайдим...” Аммо чиябўри чиқиб қолса, ойболта билан уришни тасаввур қилолмади. Чунки болта оғир. Уйда, айвондаги тўшак қатида буклама пичоқчаси борийди, шуни олмаганидан афсусланди.

– Тез-тез юрақолинглар, эҳ-ҳе, ҳали қанча иш бор, – деди катта ака. – Қайтгунимизча қоронғи тушиб қолмасин.

Ўрам арқон намдан оғирлашиб, чувалашиб қолган эди. Болакай энгашиб, уни қайта ўрашга уринди. Бу – тарам-тарам ўрилган, пишиқ жун арқон эди. Ўрмоқлари орасига нам тупроқ кириб, янада оғирлашиб қолди. Бир-икки уриниб кўрди-да, эплаёлмагач, акалардан бирига “Арқонимни қайтадан ўраб бер” демоқчи бўлиб бош кўтарди-ю, аланглаб қолди.

Чунки акалар ғойиб бўлишган эди!

Ҳар тараф оқиш туман, баъзи жойлари сийрақроқ, паға-паға сузар, ўзгарар, орасида биров кўринмасди.

– Ие? – деб ҳайрон бўлди у.

Кейин пастроқ овозда чақирди:

– Ака-а?!

Ҳеч ким жавоб қилмади.

– Соди-и-иқ! – дея каттасининг исмини айтиб чақириб кўрди ҳуркак сас билан. Уларнинг исмига “ака” қўшмай чақирарди. Акалар ҳам “Кичкина-ку ҳали”, деб индашмасди.

Жавоб келмади.

– Соби-и-р? – дея чақириб кўрди у ўртанчасини.

Жимлик.

– Ноди-и-ир?

Учовлонни гўё туман ямлаб-ютиб юборган, шу оқиш намчиллик аро бирданига ғойиб бўлишган эди.

Болакай саросимага тушиб қолди. Ярим ўралган арқонни қўлига олувди, баттар нам тортгандай туюлди. “Ташлаб юборсаммикин” деб ўйлади, аммо акаларидан ҳайиқди.

Бу сафар учовининг исмини бирдан айтиб чақирди:

– Соди-и-қ? Соби-ир? Ноди-и-ир?

Содидан ҳам, Собирдан ҳам, Нодирдан ҳам жавоб келмас эди.

Болакай теварагига аланглаб, “Акаларим илгарилаб кетишдию мен пайқамай қолдим” деб ўйлади. Бу туман аро қай тарафга кетишганини билиб бўлмайди, ўзича изларидан бораверай деса, адашиб қолиши ҳеч гапмас. Акаларим қайтиб келиб мени опкетишар, деб ўйлади саросима ила.

Вақтни ҳам билиб бўлмасди. Ҳозир пешинми, асрми? Қоронғи тушса нима бўлади? Бир-икки одим отиб, қаршисида ҳўл юлғуннинг оқиш шарпасини кўрди, нима сабабандир совуқ урмаган, калта баргчалари, қизил танаси йилтираб турарди.

Шу маҳал ёнгинасида ҳаракат сезилди. Қараса, арқон ўрами ўз-ўзидан эшилиб-буралиб, туман орасига кириб кетяпти! Ҳа, нимадир арқонни шитоб билан тортиб кетди. Уч-тўрт қулоч арқон бирпасда туман орасида кўздан ғойиб бўлди.

Болакайнинг юзлари музлаб кетди.

– Соди-и-қ? Соби-ир? Ноди-и-ир?

Садо йўқ.

Сас келармикин деб теварагига қулоқ осар, туман сасларни ҳам ютиб юборгандай эди.

– Эна-а! – деб нидо қилди у чўзиб, она етиб келолмаслигини, кичкинтойининг бошига не иш тушганидан беҳабарлигини билса-да. “Эна-а” дея йиғлаб юборди оғзи-бурни совуқда қизариб кетган, дийдираб турган муштдайгина шу болакай...

Йиғласа-да, нигоҳи ҳар тарафга оғар, қайдан жон қутқарувчи нажот ёки хатар келишини билолмасдан аланглар ҳам эди.

Елкалари учиб-учиб йиғларди бояқиш.

Шу маҳалда шундоққина ёнгинасидан кўрқинчли бир товуш туманни ёриб-кесиб янграб кетди.

Бола ҳам кўрққанидан саросимага тушиб бақариб юборди.

Туман орасидан жуда узун, ҳайбатли бир нима эшилиб-буралиб, ўхшаши йўқ ғалати товуш чиқариб яқинлашиб келаётгандай эди.

Товуш ўткир, ёввойи, бир жойдан эмас, ҳар жойдан келарди. Товушнинг ҳам бош-охири бўлар экан-да? Ҳаракатланадиган номаълум бир нима шундоқ ёнгинасида-ку? Илонми деса, илонлар қишда ер остига кириб кетишади. Ҳайвон деса, товуш оғир, залворли.

Болакай ўша томондан кўзини узмай, серрайганича нам ерга ўтириб қолди. Оёқчалари, қўлчалари титрар, лаблари бир нималарни пичирлар ҳам эди. Тинмасдан “Эна... эна...” дея шивирларди.

Шивирлашининг сабаби кўрқувдан эди. Қаттиқроқ чақирса, ўша ғалати ҳайвон тўсатдан ташланиб қолади деб кўрқарди.

Шу маҳал бояги увиллаган товуш ўзгариб, мудҳиш қаҳқаҳага айланди. Бола ҳануз ўша алпозда ўтирарди. Туманаро кимлардир шарақлаб кула бошлашди. Мудҳиш у ҳайвоннинг кулиши ақлга сизмасди, бола бешбаттар кўрқди. Ҳа, туман орасидаги ғалати кимсалар нима учундир шодланиб кулмоқда эдилар.

Яна бир сония ўтиб, оқиш парда ортида шарпалар кўринди. Қорнини ушлаб кула-кула келаётган уч шарпа. Уч ака, уч паҳлавон!

– Ҳа-ҳа, кўрқиб кетдингми? – деб куларди каттаси.

– Ўл-а, кўрқоқ! – дер эди ўртанчаси.

– Эна-а, энажо-он... – дея мазахларди кичиги.

Кичик ука мана шунда росманасига йиғлаб юборди. Ўзини ниҳоятда майда, кичик, аҳамиятсиз, ҳеч кимга кераги йўқ ношуд дея ҳис қилиб йиғлади.

Кўрққани ошкор бўлиб қолганидан, акалари масхара қилишганидан алами келиб йиғлади у.

– Бор ҳамманг, йўқол! – деб йиғлади.

– Ака бўлмай ўл ҳамманг! – деб йиғлади.

Сўнг туман орасига чопиб кириб, ғойиб бўлди.

Туманда бешбаттар кўрққадимикан? Ахир, оқ юзли, қора кўзлари ўйчан боқадиган, кулганида чехраси яшнаб кетадиган болакай эди.

Ҳа, кўрқоқ эди. Ўзи тенги болалар билан уришолмасди. Бўйи ҳам паст, ўзи заифроқ, аммо юраги топ-тоза эди. Билагада кучи тошган акалар бири чиллак, бири ошиқ ўйнагани кўчага чиқиб кетишганида ҳам онасининг ёнидан айрилмасди. Катта пақирларни кўтариб сув таширди, она тандирга ўт ёқса ғўзапоя олиб келарди, ўзиям ўт ёқмоқчи бўларди-ю, аммо тандирга бўйи етмасди. Онасига бошқача меҳрибон эди-да шу бола.

Катта аканинг ҳикояси

Эҳ... Ўзимизча катта бўлқобмизми? Бизларни ҳаёт катта қилди. Отамдан кейин рўзғорни ҳамма иши бўйнимизга тушиб қолди-ку? Ер чопиш, экинга қараш-ку майли. Сув жанжалларида кап-катта одамлар билан теппа-тенг

солишардим. Молбозорга саҳарлаб мол етаклаб бориб, молжаллоблар билан қўлларим узил-гудай бўлиб савдолашардим. Ўтин дейсиз, тут ўтини қаттиқ бўлади, болтани бир урсангиз сапчиб қайтганида билагингиз, елкаларингиз зирқираб кетади. Тутларни кесиб келдим, сандаллар қурдим, қишнинг қировларида муздай лойлар қилиб иморатнинг нураган жойларини уриб-сувадим.

Уйда юраверса, оймбилак бўпқолади дедим-да. Билаги кучга тўлсин, кўнгли қаттиқ бўлсин! Бултур ёзда сузишни ўргатганимдаям хафа бўлувди. Удум шунақа-да, катталар кичикларни даст кўтариб сувга отворишади. Жони ширин-ку, индамай чўкиб кетаверармиди? Кўзлари олайиб-олайиб, боши сувдан бир чиқиб-бир кибриб ўрганади-да.

Ҳаёт ҳам шунақа. Пишиши учун ҳаёт деган дарёга отвориш керак. Ҳали болалиги бор, кўнгли бўш, аммо вақти келганида турмушнинг ўзи шафқатсиз қилиб қўяди.

Мана, яна аразлаб кетди. Шу кетганича уйга боради, онамизга “Акам мени кўрқитди” деб шикоят қилади. Онамиз кўнгли ранжиб “Супрақоқдимни нимага кўрқитасан?” деб бизларни койийди. Бироқ шунақа юмшоқфеъл бўлиб ўсса, ўзига қийин эмасми? Бир хил ишлар бўлади – зарарга ўхшайди, аммо вақти келиб фойдаси тегади.

Қани, бораверайлик-чи.

Ҳой Собир, кўтар ўтинни!

Ўртанга ака ҳикояси

Аслида катта акам жуда бешафқат.

Бир куни иш буюрган эди, “Бор, ўзинг қил” деб тўнғиладим. Шунда қўлимни қайириб елкамга урувди, ёмон оғриди. Аламим келиб “Нимага урасан?” деб тиккамасига ташландим. Кучим етмаслигини, бир урса учиб кетишимни биламан, аммо аламим шунчалар эдики, ўлсам ҳам ташланавердим. Икки елкамдан ушлаб босганида қўлимни қимирлатолмай қолсам, оёқларим билан тепдим, билагини тишладим. Кўзимнинг ёши оқиб-оқиб, йиғлаб бақиравердим:

– Нимага урасан? Кучинг кичкинага етдими?

Катта акам шундан кейин:

– Ҳа, тузук. Мана энди йигит бўлдинг, – деди қониқиш билан. Елкамдан тутиб бағрига босди:

– Ана, эркак бўлдинг, ука!

Эркак бўлишим учун уришим керакми?

Бақириб сўкинишим керакми?

– Эркак шунақа бўлади, – деди катта акам. – Бир нимага тиш-тирноғинг билан ёпишасан. Кучинг етмаса, чайнаб узиб оласан. Шунда биров сенга теголмайди.

Яхши, ака. Сен айтгандай бўлақолсин.

Бугун ҳам шундай қилдинг. Кичкинамизни атай кўрқитдинг.

Энг кенжамиз шу, вақти келиб бизлар уйдан бирин-кетин чиқиб кетсак, онамизни ёнида қолади. Биз ҳам қараб турмасмиз-у, бироқ ўзининг рўзғоридан ташқари, онага қараш заҳматиям бўйнига тушади. Эҳ-ҳе, ҳаёт осон эканми? Бўйнига тушади дейман-у, ўйласам этим увишиб кетади. Бир тушса эмаклатиб қўядиган қийинчиликлар бор ҳали олдинда.

Онамизга тушунтирармиз, бизлар атай қилмаяпмиз, кўзи пишсин, довдирамасин, кўрқмасин, туману совуқ не, ҳали шунақа туманларни, шунақа қаҳратонларни кўрадики, ўшанда бегона бировларга жавдираб қолмасин деймиз-да.

Она-ку, боласининг озор чекишини истармиди? Ўғил бола эркак бўлиб улғайиши керак. Катта акам шунинг учун қийнади уни.

Ростини айтсам, ўзим ҳам бир маҳаллар шунақа эдим. Энди эса кўнглим тошдай қаттиқ. Туман тугул, дев олдимга чиқсаям киприк қоқмайман. Олдимдан келганини узиб-ғажиб ўтадиган шахдим бор. Ризқимни шунақа қилиб топаман-да. Бўлмаса, бировлар ошкетиб қолиши ҳеч гап эмас.

Қани, бораверайлик-чи. Ўтиргандир ҳозир уйда, сандалга тиқилиб. Мендан эса совуқ ўтиб кетди. Қовурғаларимгача, суякларимгача зирқиради.

Кизик аканинг ҳикояси

Иккала акам ҳам бекор қилишди. Укамни бекор кўрқитишди.

Ахир, жуда кичкина-ку? Қўрқар эди-ку? Боя қанақа жавдираб келаётганини сезмадингми? Шоқол чийиллаганида ранги бўзариб кетди. Сену менга қаради, ёнимизга чопиб келаётган эди, арқони чувалашиб қолди. Бизлардан тортинди, йўқса, пинжimizга тиқилиб оларди.

Бу туманда ёнимизда бўлса, ўзини бежавотир ҳис қиларди-да.

Онам уни нимага “Супрақоқдим” дейишини биласанми? Хамир қориб, нон ясаганини кўргансан-ку? Ўзинг ҳам сувлар ташиб берардинг. Нон ясаб бўлганидан кейин супранинг энг тубида қолганларини сидириб, жажжи кулча ясаб қўярди. “Бу майдагинамга” деб алоҳида меҳр билан ёпарди. Қип-қизил сингиб, қисирлайдиган бўлиб пишса, ўшаниям еб қўярди. Жон ака, “супрақоқди” деган гапни тушунмаяпсанми?

– Фозил?

Жавоб келмас эди

– Ҳой Фози-ил?

Ҳар тараф оппоқ туман эди, холос.

Ҳақиқатан ҳам, қайлардадир шоқоллар яна чийиллашди. Билсангиз, уларнинг чийиллаши гоҳо одам овозига ўхшаб кетади. Шоқоллар қишда оч қолишади, дала-дашт бўйлаб изғиб, емиш ахтаришади. Булар гала-гала юришади, адашиб даштга келиб қолган кучукларни ҳам кўплашиб тутиб ейди.

Учала ака, елкасида ўтини, укаларини шу тариқа излашди.

Кейин “Барибирам уйга боради-да” деб уйларига жўнайверишди.

Кенжатоӣ ҳикояси

“Ота” дея ўксина-ўксина кетиб борарди кенжа, уйига қараб.

Жон ота, сиз бўлсангиз, бунақа бўлмас эди.

Уйда ўтин ғарам бўларди, биз ҳам шунақа туманларда ўтинга чиқмасдик. Катта акам елкалари майишиб, қопда ун олиб келмасди. Ўртанча акам билаклари зирқираб ўтин ёрмасди. Кичкина акам совқотмасди.

Жон ота, сиз борлигингизда акаларим бунақа эмас эдилар. Ёнингизда сиз билан бирга иш қилишса, суюниб кетардим. Тўрт томонимда тўртта тоғ бордай туюларди.

Сиз йўқсиз-да, акаларим мени мазахлашадиган бўлишди. Шунақа маҳалларда доим сизни эслайвераман. Катта акам тўнингизни кийиб юради. Баъзан кириб келса, отажоним келдимикин деб ичим севинчларга тўлади. Кўзимдан ёшим дувиллаб оқиб кетаверади...

Шунақа соғинаманки сизни, ота.

Мана, ҳозир уйга етиб бораман. Онам “Майдагинам” деб бағрига босади. Кейин акаларим кириб келишади. Яна устимдан кулишади. Онамга “Шу болангиз қўрқоқ” деб ёмонлашади.

Отажон, ҳеч кимга айтмасам ҳам сизга айтаман. Буларга айтсам, ишонишмайди барибир.

Туманда товушлардан ҳайиққаным рост. Орасида мен билмайдиган ғалати ваҳшийлар изғиганидан саросимага тушдим. Даштда роса катта илон бор дейишарди, ўша келиб қолса-я, деб ҳам қўрқдим.

Аммо йиғлашимнинг сабаби бошқа-ку?

Ўзим не, еса еб кетарди-да. Акаларим кўринмай кетганида юрагим зирқиради. Мен ҳам, акаларим ҳам адашиб қолдик деб ўйладим. Ўшанга йиғлаб юбордим.

Номаълум ваҳшийлар баримизни еб кетса, онам шўрлик нима қилади деб йиғладим.

Тоғдай-тоғдай акаларимга бир нима бўлиб қолса-я, деб қўрқдим.

Кейин, мени мазах қилишганида ўксиниб кетдим. Хавотир олганимдан, акаларимга бир нима бўлиб қолмасин деган изтиробимдан ўзим оғриндим. Юрагимнинг ичи оғриб қолди-да, отажон.

Энди сира уларни ўйламайман. Хавотир ҳам олмайман.

Ҳали катта бўлволай. Вақт ўтаётир, йил сайин ёшимга ёш қўшилаётир... Бир кун келар ахир, катта бўларман, кучга ҳам тўларман?

Ахир, шундай қолиб кетмасман?

Болалар бирин-кетин уйга кириб келишди. Елкаларидаги ўтинларни бостирма остига ташлашди.

– Дастёрларимдан ўзим ўргилай, – деб суюнди она. – Бир ғарам ўтин қилиб кепсизлар-а? Энди анчагача ўтимиз ўчмайди, қозонимиз қайнайди.

Кичкина олдинроқ кириб келган эди. Бағрига босиб, юз-кўзларидан ўпмоқчи бўлди:

– Кап-катта йигит бўпқолган майдагинамдан айланай...

Кичкина хомуш, ўзини четга тортиб турар эди.

– Сенга нима бўлди, болажон? – деб сўради она. – Совқотиб қолдингми? Ё қийналдингми?

– Йўғ-э, она, – деди катта ака, дўриллаб. – Сиз айтгандай, кап-катта йигит бўпти. Ўтинларни ярмини шу болангиз тўплади.

– Айтинглар, ростдан ҳам бир нима бўлдимми? Ё уришдингизми?

Акалар бир кўз уриштириб олишди. Кичкина ҳануз уларга қарамас, лекин онасининг олдига бормас ҳам эди.

– Ҳеч нима дедим-ку, сўрайверасизми? – деди катта ака. – Собир, бор, ўтинни саржинла, ҳозир ўзим ҳам бораман. Катта болтани топиб қўй.

– Нодир, юр, – деди ўртанча кичигига қараб.

Катта ака бостирма томон кетаркан, онага деди:

– Хавотир олманг, она. Ҳеч нима бўлгани йўқ... Ўғлингиз бизга қўшилиб ўтин қилиб келди, холос. Бор-йўғи шу.

Ҳа, бор-йўғи шу...

Лекин имкон бўлсайди, учовининг ҳам оналарига айтадиган бир дунё гаплари бор эди. Ҳаммасидан ҳар хил гап чиқиши ҳам тайин эди. Ўтин ёриш, уйга опкириш, олов ёқиш керак эди-да. Рўзғорда олов ёниб турмаса кун ўтармиди? Ҳар хил гапларни кўпайтиришдан нима наф? Булар ҳаётда рўй берадиган воқеалар-ку, вақт-соати келиб ҳаммаси жойига тушиб кетади.

Тушмай қолармиди...

Ҳаёт қанча нарсаларни ўз ўрнига қўйиб, саранжомлаб қўяди, бу нима бўпти? Ҳар нарсанинг ўз вақт-соати бор. У вақт-соат, албатта, келади.

Келмай қолармиди...

Ўшанда шу йигитчалар кап-катта, росмана эркакларга айланишади. Она янада кексаяди, акалар бирин-кетин иморат солиб, рўзгорини бўлак қилиб чиқиб кетишади, онаизор кенжатои билан қолади. Кенжатой эса, акалари истаганидай, кўнгли қаттиқ, шафқатсиз эркак бўлиб вояга етади.

Етмай қолармиди...

Ҳаётнинг бешафқат қонуни шу: ҳамма нарса ўзгаради. Бу совуқлар ўтиб, ёмғирлар ерга сингиб, қорлар эриб, ўрнида ям-яшил ўтлоқлар кўкариб чиқади.

Шундай... Вақти келиб, ўзи ҳам бола-чақали бўлганида, катталар кексайиб, болалар улғайиб келаётганини идрок қилиб кўриб, ҳали суяги қотмаган ўғилчасига ҳар турли қийин юмушларни буюриб, синаб кўриши ҳам тайин. Чунки келажак олис, олдинда уни ҳам турли хатарлар, бўри қиёфасидаги инсонлар, дашту далаларнинг ваҳшийлари каби ҳар нарсага ташланишга ҳозир у нозир қанча одамлар кутиб турибди. Тоза қалбли, мусаффо болакай келажакда ўшалар орасидан ҳақини айириб олиб, топганини тишида тишлаб кўтариб келиб, рўзгорини бир амаллаб тебратишни ўрганиши ҳам керак-ку?

Умр поёни кўрина бошлаганида эса, яшаб ўтилган ҳаётни мулоҳаза қилиб, кечалари олис хотиротнинг совуқ туманлари, ёмғир қорлари орасидан ғира-шира намоён бўладиган манзаралар аро, боласига бир маҳаллар бўлиб ўтган ўша воқеани сўзлаб бериши ҳам тайин, албатта. “Мен ҳам сендай ишонувчан, юраги яхшилик билан лиммо-лим тўлган бола эдим. У маҳаллар даштларга ўтин тўплагани чиқардик. Отам ўтиб кетган, тўрт ака-уканинг елкасига рўзгор деган жуда оғир юк тушиб қолган эди. Уй-жойимни, рўзгоримни бут қилгунимча етти суягим эзилиб, қирқ сўнгагим майишиб кетди. Энди менинг умрим сизларга ибрат бўлсин” дея, барини бирма-бир айтиб ҳам беради, албатта.

...Айтмай қўярмиди?

ОЛИСДАГИ УРУШНИНГ АКС-САДОСИ

Бу воқеага беш-олти йил бўлди. Аслида, айтишга арзигулик ҳам эмас. Баъзилар кулимсираб қўйишини ҳам сезаётгандайман. Лекин хаёлимдан кетақолмайди-да. Кўл бўйи, бақақуриллоқ. Тунги самодаги тилларанг ой. Сув ёқасида тимирскиланиб юрган қора шарпа. Шу, холос.

Шу, холос, дейман-у... У манзаралар ортида баҳайбат, ҳаёт деган яшноқ тирикликни сўлдириб, аста-секин бостириб келадиган ғалати бир мусибат сезилгандай бўлаверади.

Пайқагандирсиз, айтишга ҳам тараддулланиб турибман.

Баҳор маҳали элнинг сон-саноксиз қишлоқларида, ой ҳаволаган тиниқ кечаларда ҳаммаёқни қурбақа нағмаси тутиб кетишини билмайдиган одам бўлмаса керак. Ариқлардаги, кўлмақлару сув ҳавзаларидаги сон-саноксиз митти яратиклар нима учундир ой ёғдусига маҳлиё бўлиб сайрайверишади. Зулмат кечаларда эса тек ўтиришади.

Баҳор. Ҳавода, тупроқда илиқлик сезилиб қолган, ўтлар ям-яшил, гуллаган буталар кечасиям оқиш бўлиб кўринади.

Қисқаси, тоққа борган эдик. Кўл олдидаги мўъжаз эски далаҳовлига жойлашдик. Кичкина уйча, айвон, чайла, қозон-товоқ... Кўл жимирлаб турибди. Теграсидаги майсалар қизил, сариқ, яшил, кўкиш гул очибди. Бориб қараб, ҳайрон қолдим: кўкишлари чақиртикан экан. Ҳатто шуюм гуллабди! Баъзилари сувга тўкилибди, орасида кичкина яшил бақа тек чайқалади. Аввалига биттасини кўрган эканман, салдан кейин қарасам, сал нарида яна биттаси, кейин яна, яна...

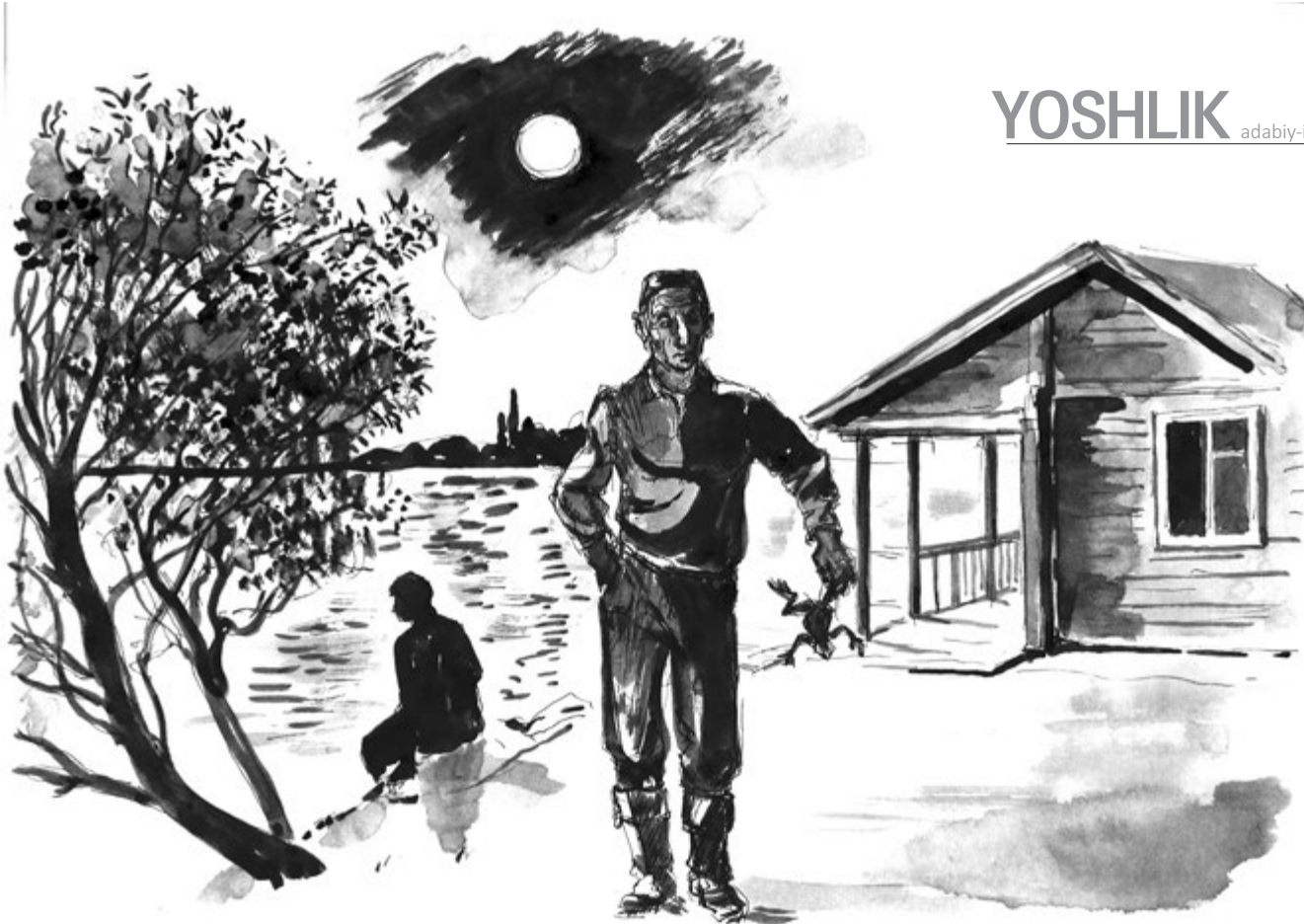
Эрта баҳорда бунақа ҳавзаларда миллионлаб итбаликлар уруғдан чиқади. Сузиб-сузиб, митти яшил бақаларга айланишади. Буни болалигимдан бери биламан. Ҳатто ёмғир кўлмақларида ҳам пайдо бўлиб қолишади.

Дўстларимиздан бири кафтини қулоқларига босиб олди.

– Сукунатдан қулоғим шанғиллаяпти, – деди жилмайиб.

Қулоқ шанғиллаши босим ўзгаргани туфайли. Ҳар ҳолда, анча-мунча баланддамиз. Денгиз сатҳидан бунчалик юксакликда таом пишириб бўлмайди, дейишади. Тоғликлар шу сабабли овқатларини қайнатиб эмас, қовуриб тайёрлашади.

Қуёш ботиб, жуда нозик қоронғилик пардаси тева-ракни аста-секин чулғади. Фавқулодда дуркун майсалар, дарахтлар қиёфаси шом деган уммонга чўма борди. Тизза бўйи ўтлар, гуркираган кўк гулли тиканларнинг шаклу шамойили мулойимлашди. Роса узоқларда кичкина уйчаларнинг чироқлари милтиради. Яқингинада эса каттакон қуш овозсиз қанот қоқиб ўтди.

– Тинчлигини қара-я... – деди дўстларимиздан бири.

Теваракни анча кездик. Дарахтлар орасидан улкан қизғиш ой кўтарилди. Кўл сувида аксланиб, шуъла йўлакчаси ҳосил қилди. Унда-бунда сув остидан бош кўтарган ўтлар қорамтир бўлиб кўринди. Ёғду теварак рангларини ҳам ўзгартириб, майин, юмшоқ бўёқларга бўяди.

Салдан кейин, оймомо янада ҳаволагани маҳал тўсатдан бақалар хониши бошланиб кетди. Аввалига бир-иккитаси, кейин қолганлари жўр бўлишди. Теварак вақир-вуқир сасларга тўлди. Чунон сайрашяптики, нарёғи йўқ.

Атай бориб, кўл ёқасига қараб келдим. Ўзи кўринмайди, аммо овози қулоқни ёради.

Кўл қоровули озғин, юзи чўтир-чўтир, бармоқлари қийшиқ киши экан. Тоғ халқини содда-самимий деб ўрганиб қолганмиз. Бу – камгап, қошлари ўсиб кетган, бутун туриш-турмуши шу баҳор манзарасига мос тушмайдиган киши, қўлида болтаси, бултурги қуриган шох-шаббаларни бутаб юрарди.

Агар дўстларимиздан бири хато қилмаганида, у воқеа рўй бермас, менинг ичимда ҳам шу ачинишу ҳайиқишлар бино бўлмасмиди? Афсуски...

– Шуларнинг овозини ўчиришнинг иложи йўқми? – деди дўстимиз илжайиб, қўли билан кўлни кўрсатиб.

Қоровул бир кўлга, бир унга қаради. Шунда кўзи совуқ йилт этди.

Ўша йилт этишда ҳам теварак манзарасига мос тушмайдиган бир нима сезилди.

– Бор, – деди паст, бўғиқ овозда. – Неч пул берас?

– Шунгайм пул оласизми?

– Соққасини берсангиз тинчитаман, – деди у, руҳсиз. – Ишонаверинг, то саҳаргача биронтасининг дами чиқмай қолади.

Бор-йўқ гапи шу бўлди.

– Бўпти, сиз айтгандай бўлақолсин, – деди дўстимиз ҳам.

Қоровул пулни олиб, яхшилаб чўнтагига жойлагач, шошмасдан кўл бўйига жўнади.

Ой янада ҳавога кўтарилиб, қизғишлиги билинмай кетди, олтиндай ярақлади. Кейин юлдузлар чарақлаб, осмоннинг узоқ-яқин жойларига тилла чангидай сочилди.

Қолгани бир неча дақиқа ичида рўй берди.

У киши бир қанча вақт соҳилни айланиб юрди. Нималарнидир чамалаётгани билиниб турарди.

Бақалар нағмаси янада авжига чиқди. Енгил шабада эса бошлади. Шунақанги тўлиб-тошиб сайрашардики! Самодаги олтин ой шунча жўштирармикин деб ҳайрон эдим.

Кейин кўл бўйида нимадир рўй берди. Ҳалиги киши эгилиб, сувдан бир нимани олди-да, қулочкашлаб нарироққа отиб юборди.

Отилган нарса ҳўв нарида чўлп этиб сувга тушди. Теварагида кичкина ҳалқалар ҳосил қилиб, қорайиб-қалқиб тураверди.

Шу заҳоти кўл бўйидагиларининг уни ўчди. Сўнг худди биров атай қилгандай, бошқаларининг саси ҳам тина бошлади, гўё шамол бир эсиб, овозини биз турган жойдан бошлаб узоқларга қадар ўчириб ўтаётгандай эди.

Чирилдоқлар ҳам бор экан, вақиллашлар барҳам топгач, нимагадир чирилдоқлар ҳам жимиб кетишди.

Теварак тинчиб қолди. Ниҳоятда сокин сукунат чўмди.

– Ия, галати бўлди-ку, – дедик бир-биримизга қараб.

У киши кўл бўйида типпа-тик, тош қотиб турарди. Ҳар ҳолда яна сас чиқарадимми-йўқми деб чамалаётган бўлиши мумкин.

Анчагина вақт ўтгач, бизлар ҳам яқинлашиб бордик.

– Э тавба, нима қилдингиз?

У киши ҳануз ўша руҳсиз овозда жавоб қилди:

– Ой нурида жуда жўшиб сайраётган биттаси бор экан. Тутиб олиб бошидан эзиб ўлдирдим-да, қайтиб сувга отиб юбордим...

Кейин янада руҳсиз оҳангда гўлдиради:

– Афғонистонда... урушда... шунақа қилардик!

– Қанақа... қилардингиз?

– Шу... ўзингиз кўрдингиз-ку!

Ҳаммамизнинг нафасимиз ичимизга тушиб кетди.

Тасавурида у митти яшил махлуқларнинг сув бетига оёқ-кўлини тўрт томонга ёйиб, чайқалиб тургани жонланди. Жуда сайрагиси келсаям, яқингинадаги ўлим нафасидан ҳайиққани учун сас чиқаролмасмикин? Ким билсин...

Айтдим-ку, баҳор эди. Теварак яралиш-яратилиш жўшқинлиги ичида, ҳар тарафда келажакда мева бўлиб етиладиган куртаклар ниш урган, кўкарган, гул очган, ҳатто юлдузлар ҳам янгидан туғилгандай, ҳамма нарса тозариш паласида эди. Бутун табиатни завқу шавққа тўлдириб юборган эди баҳор.

– Ўлдирса ўлдирибди-да. Бор-йўғи бақа-ку?

Ҳа, тўғри. Агар кўлда эмас, кўлмакда дунёга келсайди, ўз-ўзидан ҳалок бўлиб кетарди. Баҳорда элнинг бепоён кенгликларига бунақа яратиклар сон минглаб дунёга келади. Қанчаси яшаб, қанчаси ўлиб кетиши ҳам номаълум.

Бироқ у воқеа менга нима учун шунақа қаттиқ таъсир қилмоқда? Болалигимда ўзим ҳам нечтасини ўлдирганман-ку? Ниначиларнинг қанотини юлиб олганман, хивчин билан уриб қанчадан-қанчасини жонидан жудо қилганман, таъсирланмаганман-ку? Таъсирланиш не, нима қилганимни ўйлаб ҳам кўрмаганман.

Энди эса...

Овқатимиз пишди. Ҳақиқатан ҳам чирилдоғу бақаларнинг саҳаргача дами чиқмади. Бир нимадан кўрқиб-ҳайиқиб, тек ўтиришаверди. Бизлар ҳам ўша жимжитлик аро едик-ичдик, кўл яратикларининг тутумидан ҳайратланиб, ухлагани ётдик...

Тушимга болалигим кирибди. Бениҳоя кучли порлаган қуёш ҳар тарафни зар билан ўраган, ўзим каби навқирон дарахтлар орасида чопиб юрармишман. Бобом, энам, отам тирик, менга кулиб қараб туришармиш. Шохдаги кўм-кўк хом олмалардан узиб, уларга узатармишман...

Қушлар сайроғидан уйғондим. Қуёш чиқиб, кундуз оламга ёйилибди. Ҳамма ёқни тутиб кетган чуғурларга кулимсираб қулоқ солиб ётарканман, кечаги ҳодиса эсимга тушди.

“Шуларниям биронтасини ўлдириб, дарахтга осиб қўйса, қолганлари чуғурламасмикин?” деган галати ўй келди хаёлимга.

Чўмилмоқчи ҳам бўлдик, лекин ҳаво салқин эди, бунинг устига, ўлик бақа бор кўлга тушгимиз келмади. Нонушта қилиб, яна бироз айланаиб, изимизга қайтавердик.

Орадан йил ўтгач, болалар тоғу тошга оборинг дейишганида, “Хўп” дедиму кейин... боргим келмаётганини пайқаб қолдим. Оёғим ҳеч тортмади. Тоғда нима бор, дала-даштга чиқинглар десам, тушунишмайди. Дала-дашт дейман-у, у ёқда ҳам Худонинг беозор махлуқлари яшаб юришгани кўз олдимга келади. Ўша жойда ҳам бирон нохуш воқеа рўй берса-я, деб ўйлайман.

Хаёлимда ҳали-ҳануз ўша, сокин жимирлаган сув. Ҳаволаб кетган ой, кўл ёқасида шамдай қотиб турган киши ҳамда биргина, бор-йўғи биргина жинсдошининг ўлдирилганидан кўрқиб, то саҳаргача дами ичига тушиб кетган беозор махлуқлар.

Ҳалиги киши ўша жойларни шошилмасдан айланаиб юрганга ўхшайди.

У қиёфа яна кўп манзараларни ҳосил қилади. Ўтган жойида майсалар қуриётганини кўриб қоламан. Яшноқ фасл ичра кезган ёвуз шарпа бўлиб туюлади. Туюлиши не, руҳсиз нигоҳию қийиқ бармоқларигача аниқ-гиниқ кўраман.

...Ростдан ҳам, одамнинг айтгиси келмайди-ган воқеа. Болаларни ҳеч қаёққа юборгим келмаганининг сабаби шу. Ҳа, ўшандай ҳодисага яна дуч келишмасин, барқ урган ҳаёт жўшқинликларидан фақат яхшилиқлар ичида улғайишсин, митти юраклари неқбинликлар билан тўлақолсин дейман...

Бир отанинг истаги яна қанақа бўларди?

Kamtarin umr yodi

Hamidullo
MURODOV

Танишув

Байтқўрғон қишлоғида яшайдиган Иброҳим амаким бир гал бизникига келганларида менга: “Ҳамидуллажон, ўғлим, ёзувчи бўладиган ҳаракатингиз бор. Ўктамжон акангиз билан бир учраштириб қўяман”, деб қолди. Ёзганларим у-бу нашрда чоп этилиб турган ёш ижодкор сифатида, мен ана шу кундан бошлаб Ўктам Усмон билан бўладиган учрашувни муштоқлик билан кута бошладим. Ўша кезларда Ўктам аканинг асарлари, аллақачон, ўқувчилар назарига тушган, китоблари эса қўлма-қўл бўлиб ўқиладиганди. Кўп ўтмай, Ўктам ака Ёзувчилар уюшмасига котиб бўлиб ишга ўтди. Мен эса амакимнинг тавсияси билан уюшмага бордим. Ўктам ака билан Ёзувчилар уюшмаси биносида жойлашган “Китоблар” дўкони ёнида учрашиб қолдик:

Ҳамидуллажон, укам, келибсиз-да, – деб қўл бериб кўришди, ҳол-аҳвол сўраб хонасига таклиф қилди. Котибасига чой буюриб, мен билан Бўстонлик (собик Хўжакент) тумани, қишлоқларимиз, қавму қариндошларимиз ҳақида анчагача гаплашиб ўтирди.

– Ҳамидуллажон, эшитдим, шеър ёзар экансиз, олиб келинг. Бу ерда Сафар, Мирпўлат, Ҳожиакбарлар бор, Қуддус бувангиз ҳам бор, кўриб беришади. Ҳа, дарвоқе, ёзганларингиз тоғларимиз, табиигимиз ҳақида-я? Бошқаларга сира-сира ўхшамасин, уларда Бўстонлигимиз мана мен деб кўриниб турсин...

Шу учрашув сабабми ё ёзганларим устозларга чиндан маъқул келдими, билмадим, матбуотда чиқишлар қила бошладим. Қуддус Муҳаммадий билан тез-тез учрашиб, маслаҳатлар ола бошладим.

1986 йилнинг сентябр ойида ўтказилган республика ёш ижодкорларининг IV семинарига қатнашдим. Ёзганларим ҳақида Қуддус Муҳаммадий, Пўлат Мўмин каби устозлардан илиқ сўзлар эшитдим. Илк шеърим китобим нашрга тавсия қилинди. Бу менга озми-кўпми устозлик қилиб, йўл-йўриқ кўрсатган болажонларнинг сеvimли шоири Қуддус Муҳаммадийнинг ҳамда иқтидорли адабиимиз Ўктам Усмоновнинг қилган саъй-ҳаракатлари натижаси эди.

Ҳамидулло
МУРОДОВ

1946 йили туғилган. Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги педагогика университети)ни тамомлаган. “Ғалати бўталоқ”, “Товоқсойда тонг”, “Кийик булоқ”, “Қалдирғочлар кўшиги” каби китоблари нашр этилган.

Ёнбулоқда

Ўктам ака билан ҳар гал учрашганимда: “Ҳамидуллажон, биласиз, мен Соёлиқ қишлоғида туғилиб ўсганман. Шунинг учун тоғларни яхши биламан. Энди сиз мақтаган Товоқсой тоғларини ҳам бир кўрсак, ёмон бўлмасди”, дерди.

Ўктам ака, сиз қачон Товоқсойга чиқамиз десангиз, ўша куниниёқ чиқаверамиз, тоққа чиқишдан қочиш йўқ, – дердим.

Ниҳоят, 1985 йилнинг 8 май кунини Ўктам ака билан ўзим хуш кўриб мақтайдиган тоғ – Ёнбулоққа қараб йўл олдик.

Тоғимизга чиққанлар жуда яхши билади, қишлоғимиз уйлари тугаши билан баланд-баланд қир-адирлар орасидан илон изига ўхшаш буралиб-буралиб кетган сўқмоқ йўллар бошланади. Бу йўлларнинг бошланиш қисми пиёда юривчилар учун бироз тикроқ. Айниқса, тоққа чиқиб юрганлар учун бироз оғирлик қилади. Шунданми, озгина юргач Ўктам ака менга ҳорғин қараб:

Йўлингиз тикроқ экан... – деди.

Назаримда, Ўктам ака мендан сал ранжигандай туюлди. Қарашидан: “Агар йўлнинг бунақалигини аввалроқ билганимдами...” – деган маънони уқиб олдим.

– Бироз юқорироқ кўтарилайлик, манзарани кўриб мендан хурсанд бўласиз, – дедим шоша-пиша.

Дарҳақиқат, боши тикроқ бошланган тош йўлимиз бир-икки тепалик айланиб ўтилгач, кенг текисликка – қир-яйлов ўтлоқларига олиб чиқарди. Ўтлоқзор манзараси жуда чиройли ва гўзал бўлиб, бағрида шашир, сирож япроқлари қуюқ ўсиб ётарди. Ана шу ерда туриб бутун Чирчиқ воҳасини, Бўстонлиғимиз бағрида жойлашган қишлоқларимизни кузатса бўларди. Чоратрофдаги бетакрор гўзаллик, ям-яшил манзаралар кишидаги бор чарчоқни аритиб юборарди. Дилимдагидай бўлди, қирнинг устига чиққанимдан кейин Ўктам ака йўл четидаги тошга бориб

ўтирди-да, атрофни ҳавас билан кузата бошлади.

О, нақадар гўзал манзара! Бир ёнда Чирчиқ шаҳри, бир ёнда Бўстонлиқ қишлоқлари, ҳатто Чорбоғ сув омбори ҳам кафтимизда тургандай кўришиб турибди-я. Товоқсой қишлоғининг манзараси эса жуда гўзал! Кўряписизми, қандай ажойиб-а!..

Тоғнинг баланд-паст, илонизи йўлларида юриб борар эканмиз, Ўктам ака она табиатимиз, тоғларимиз ҳақида мароқ ва ҳаяжон билан гапиришдан тинмасди. Гап билан бўлиб, Ёнбулоқ тоғи ён бағирларини тўлдириб ўсган арчазорга ҳам етиб келибмиз.

– Мана, бу кўришиб турган дарахтлари қуюқ манзил, гўзал манзарали гўша – Ёнбулоқ! – дейман мен.

– Ёнбулоқ! Ёнбулоқ! – манзилимиз номини такрорлайди Ўктам ака. – Ажойиб! Қаранг! Бундай гўзал манзарали жой мен кўрган тоғлар ичида йўқ. Ҳа, айтгандай, булоқ қани?

Биз ёлғиз оёқ сўқмоқ йўлдан пастга, булоққа қараб энлаймиз. Юз-юз эллик одим юриб сувлари жуда тоза, тиниқ, шарқираб оқиши жарангдор булоқ олди-дан чиқамиз.

– Жой танлашда янглишмабсиз, дидингиз зўр, Ҳамидуллажон! Мен боя айтганимдай, бундай гўзал манзил бирор жойда йўқ. Яшил либосли кўркем дарахтларга қаранг... лолаларга қаранг...

Ўктам ака Ёнбулоқ сувидан ҳовучлаб-ҳовучлаб ичаркан, атроф манзараларининг тавсифидан сира тинмасди. Ўзи каби пок орзулар қиларди:

– Қани, мана шундай гўзал манзара бағрида ижод аҳли учун дам олиш маскани қурилса, ижодкорларга мавзунини табиатнинг ўзи берган бўлармиди...

Сўнги учрашув...

Ўктам ака катта қалб эгаси, меҳр-оқибатни ўйлайдиган, каттаю кичикни бирдай ҳурмат қиладиган инсон эди. Ижод аҳлини жуда қадрлар, қўлидан келган ёрдамани аямас, бирини ака, бирини ука, деб ардоқларди. У қандай лавозимда ишламасин, ўз касби ва ҳамкасблари учун доим хайрли ишлар қиларди.

– Ҳаракат қилинг, Ҳамидуллажон. Сўлим боғ, солиҳ фарзанд, яхши китоб – дунёда инсондан қоладиган энг катта бойлик, – деган эди Ўктам ака ўшанда.

Ёзувчилар уюшмасида ҳам, Кинематографиячилар уюшмасида ҳам, марказий газетада ишлаганида ҳам тез-тез олдига ҳол сўраб кириб турардим. Ҳол сўраш узоқ суҳбатга айланиб кетарди. Адабиёт, адиблар ҳақида, айниқса, Бўстонликда яшаган шоирлар ижодидан суҳбатлашардик. Мавзу айланиб-айланиб Бўстонлик табиатига кўчарди. Саёҳатга чиққан еримиз – Ёнбулоқ тоғи манзаралари суҳбатимизнинг асосини ташкил қиларди. Асрий, девқомат яшил арчалар, номли, номсиз қорли чўққилар, тиним билмас булоғу жилғалар бир-бир сўзга кўчарди. Баҳор келса, албатта, ўша ерларга чиқамиз, деб ният қиларди. Афсуски, бу ширин ниятлар ниятлигича қолди. Начора, инсон кутилмаган дардлар олдида ожиз экан.

Сўнги бор Ўктам ака чет эл сафаридан қайтганида, ҳозирги “Ўзбекистон овози” газетаси тахририятида учрашдик. Ўктам ака саёҳати чоғида кўрган-кечирганларини мароқ билан узоқ ҳикоя қилиб берди. Одати бўйича чой дамлаб узатди. Қайтар чоғимда “Ҳамидуллажон, келиб туринг, одам одамга ғанимат” деб эшиккача кузатиб чиқиб хайрлашди.

Ўктам акамнинг ўша пайтдаги қувноқ қиёфаси, чарақлаган тим қора кўзлари хотирамда бир умрга муҳрланиб қолган. Буни сира-сира унутолмайман, унутиб бўлмайди ҳам. Бу дунёни тарк этганига йигирма етти йил бўлибди, ишонгиси келмайди одамнинг. Мен ҳамон улкан адиб ишлаган жойларига бориб тураман. Аммо у кишини топа олмайман. Шундай кезларда Ўктам ака ёзган китобларга қўл чўзаман. “Гирдоб”ни, “Қисмат”ни, “Кишан”ни такрор ўқийман. Ҳикоя-

лар тўпламларини варақлайман. Шунда бироз тасалли топаман. Ўктам ака билан ғойибона сирлашгандек, уни кўргандек бўламан. Бу асарларни адиб ҳаётига қўйилган муқаддас ҳайкал деб биламан. Бу ҳайкал бугун мустақил юрт, озо Ватан тупроғи бағрида турибди.

Шу эл, шу табаррук замин бор экан, Ўктам Усмонов ҳам юракларда мангу барҳаётдир.

Машхура ШЕРАЛИЕВА,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори.

1976 йили туғилган. Андижон давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Адабиётшунослик луғати” (хаммуаллифликда), “Бобурнинг андишаси” номли китоблари, “Ҳозирги ўзбек насрида киноя” номли монографияси чоп қилинган.

*M*ashhura
SHERALIYEVA

“Mo‘minlik ham QADRIYAT..”

Чингиз Айтматов ўзининг ҳикоя, қисса ва романлари билан аллақачон ўзбек китобхонларининг қалбини забт этган. Унинг кўплаб асарлари қатори “Оқ кема” қиссаси (1970) ҳам ўз вақтида жуда катта баҳс ва мунозараларга сабаб бўлган эди. Чунки қиссанинг бола, Мўмин чол, Ўрозкул каби қаҳрамонлари, уларнинг ўзаро муносабатлари кишида қарама-қарши ўй-фикрлар, ҳислар уйғотади. Зотан, ёзувчининг мақсади ҳам шу эди аслида. Қиссага “Эртақдан сўнг” деб иккинчи сарлавҳа қўйилиши унинг улғайиш ҳақида, улғайиш машаққатлари ҳақида эканига ишора қилади.

Қисса бундай бошланади: “Унинг икки эртаги бўларди. Бири ўзиники бўлиб, уни ҳеч ким билмасди. Иккинчисини эса бобоси сўзлаб берганди. Кейин биронтаси қолмади. Гап шу хусусда”. Дарҳақиқат, қисса давомида рўй берган воқеалар боланинг эртақларини парча-парча қилиб юборади, унинг дунёси остин-устин бўлиб кетади. Албатта, инсон умрбод эртақ билан яшай олмайди, барча-барча одамлар эртами-кеч ҳақиқий ҳаётга рўпара бўлади. Қиссада буни кўтаролмаган бола балиққа айланиб, отаси хизмат қиладиган оқ кема томон сузиб кетади. Демак, қисса ўрозқуллар мўминчолларни камситадиган, хўрлайдиган оламда бола яшашни истамагани ҳақида. Бироқ қисса фақат шу хусусдагина эмас.

Қиссада бола балиққа айланиб узоқларга сузиб кетишни орзу қилади. Айниқса, ўзининг бобосидан бошқа ҳеч кимга керак эмаслигини ҳис қилганида, Ўрозкул Бекей холани тутиб олиб урганларида, кампирнинг норозиликлари учун ўзини айбдор сезганида бу истак кучайиб бораверади. Зотан, бола ўзи яшаётган оламда ўзини ожиз ҳис қилади. Қизиги шундаки, барча муаммоларнинг сабабчиси бўлган Ўрозкул ҳам ўзи яшаётган ҳаётни жинидан баттар ёмон кўради, қаерларгадир бош олиб кетгиси келади (“Ўрозқулнинг шаъни ва амалига ярашмайдиган, унинг кўнглидагидек бўлмаган бу дунёга ўт тушсин”). Унинг бефарзанд эканлиги аламзадалигини изоҳлайдиган юзадаги сабаб, холос. Чунки у бефарзандликдан ташқари, каттароқ амалга эришолмаганлигини ҳам тақдирнинг адолатсизлиги деб ҳисоблайди. Ўрозкул ич-ичидан ўзига ниҳоятда паст баҳо беради, бу ҳисдан азоб чекади. Буни ҳатто ўзидан ҳам яшириш учун бошқалар-

ни камситиш эвазига ўзига бўлган баҳони тиклаб олишга ўрганган. Шу боис ҳам амал ва пул унинг учун шахсиятидаги етишмаётган нарсаларнинг ўрнини тўлдириб олиш воситасига айланган. Ич-ичидан ўзини ҳурмат қилолмагани учун катта амалда ўтириб катта ҳурмат кўришни, бу орқали ичидаги бўшлиқни тўлдириб олишни хоҳлайди: “Қани энди ўша ёққа етишсанг, бирон жойга ўрнашиб олсанг экан. У ерда одамларни амалига қараб ҳурмат қилишни билишади... Катта амалга – катта ҳурмат”. Ўроқулнинг ўзини Мўмин чолга қиёслашлари ҳам ўз-ўзига баҳосини кўтариб олиш истагидан: “Умрида эса бирон инсон унга (Мўмин чолга – М.Ш.) қарам бўлган эмас, у эса ҳаммага қарам бўлиб келган, ҳатто ўзининг кампирига ҳам – чол унга бир сўз қайтаролмайди”. Мўмин чол эмаслигининг ўзиёқ Ўроқулга таскин беради, Мўмин чол эмаслигига ўзини ишонтириш, ўзининг ундан қанчалик баланд эканини таъкидлаш учун ҳам чолни камситаверади, камситаверади.

Кўрамизки, Ўроқулнинг ўзидан норозилиги ўзини, ҳаётини ўзгартириш томон йўналтирилмайди, аксинча, ташқаридаги кимгадир, нимагадир қаратилади. Биргина мисол. Ўроқул чўпонларнинг зиёфатларида ўтириб, ёғоч борасида қоп-қоп ваъдалар берган, ваъдасини бажариш вақти келганида эса ёғоч судраб юриш алами, қўлга тушиб қолиш хавотири уни қуюшқондан чиқариб юборади: “Лекин Сейдахмад узоқда. Зағчаларга ҳам қўл етмайди. Ҳаммасининг аламини хотинидан олиши мумкин – лекин уйга етиш амримаҳол. Биргина Мўмин чол бор”. Мўмин чол – кекса одам, Ўроқулнинг хотини – эрга тобе аёл. Ўроқул эса қўл остидагиларни, ожизларни камситиб, бундан ҳузурланишининг тагида ўз ожизлигини тан олмаслик истаги яширинганидан беҳабар. Ана шундай – кўз олдимизда иккита Ўроқул намоён бўлади: биринчиси – бераҳм ва зўравон иккинчиси – ожиз ва нотаваон.

Шунга ўхшаш ҳолат Мўмин чолда ҳам кузатилади. Бироқ фарқ шундаки, битта Ўроқулда иккита Ўроқул яшайпти, Мўмин чол эса битта бўлгани ҳолда унда иккита Мўмин чолни кўришга ўрганиб қолганмиз. Яъни Мўмин чолда кимни кўриш унга ким қандай муносабатда бўлишини белгилайди. Унинг таърифига эътибор беринг-а: “У очиққўнгиллиги, ҳатто сал-пал биладиган одамига ҳам бирон яхшилик қилишга тайёрлиги, ҳар кимнинг хизматида ҳозир нозирлиги, ҳаммага садоқати ва хушмуомалалиги туфайли шундай лақаб (Мўмин чаққон – М.Ш.) олганди. Аммо

тиллани текин тарқатишганда ҳеч ким учун қадри қолмаганидек, унинг жонбозлигининг қадрига ҳам ҳеч ким етмасди. Унинг ёшидаги кишиларга қандай ҳурмат ва иззатда бўлишмасин, Мўминга ҳеч ким бундай муносабатда бўлмасди”. Кейинроқ яна ўқиймиз: “Ўз ҳурматини талаб қилишнинг уддасидан чиқмаган кишини одамлар оёқости қилаверади, деб бекорга айтишмаган-да. У шунинг уддасидан чиқмасди”. Ёзувчи яна таъкидлайди: “Мўминнинг бутун умри эрта тонгдан қора кечгача ишда, ташвишда ўтди, лекин ҳурмат талаб қилишни ўрганолмайди”. Бу ерда ғалати парадоксга дуч келамиз. Ёзувчи Ўроқулнинг катта амал ва катта ҳурмат ҳақидаги ўйларини маъқулламайди, Мўмин чолнинг ҳурмат талаб қилишни билмаслигини ҳам мақбул ҳолат деб билмайди. Ўроқулнинг ҳурматталаблиги сабабини биламиз – Ўроқул амал ва унинг ортидан келадиган “ҳурмат” воситасида ўз шахсиятидаги етишмовчиликни, руҳиятидаги бўшлиқни тўлдирмоқчи. У ҳолда нима учун ёзувчи Мўмин чолнинг ҳурмат талаб қилмаслигини фазилат ҳисобламайди?

Одам баъзан ўзига етишмаётган нарсаларни бошқаларга бериш орқали ана шу эҳтиёжини намоён қилади. Мўмин чол аслида бошқалардан кутгани – ҳурматни уларга кўрсатади, бошқаларнинг меҳр-эътиборига муҳтож бўлгани учун ҳам уларга яхшилик қилаверади, ўроқулларнинг айбини кечираверади. Бу жиҳатдан қаралса, Мўмин чол руҳиятидаги эҳтиёж ҳам бўшлиқ, лекин Мўмин чол Ўроқул каби йўл тутмагани учун ҳам руҳан хотиржам. Қисқаси, Мўмин чол бошқалардан кутгани муносабатни уларга, аввало, ўзи кўрсатади. Қолгани энди Мўмин чол билан муносабатдаги кишиларга боғлиқ: тиллани бекорга олгандек уни қадрламасдан, Мўмин чолга

баланддан келиб муомала қиладими ёки унинг муносабатига муносиб жавоб қайтарадими – буни ҳар кимнинг виждонига ҳавола.

Бироқ ҳар доим ҳам ҳамманинг кўнглини бирдек олишнинг имкони йўқ. Ёзувчи Мўмин чолни Ўрозқулнинг бадхоҳлигига нисбатан исёнга олиб келиш учун ҳам чолни бола ва Ўрозқулнинг ўртасидаги танловга рўпара қилади. Кейинроқ эса Мўмин чолнинг қизи ва Шохдор она бугу ўртасидаги танлов ўртага тушади. Биринчи вазиятдаги Мўмин чол ва иккинчи вазиятдаги иложсиз Мўмин чол орасида нақадар катта фарқ бор-а... Моҳиятда-чи? Яқинлари учун исён қилган Мўмин чол яқинлари учун ўзлигини қурбон қилади – ўзи истамаса ҳам Шохдор она бугуни ўлдиради.

Ўрозқулнинг тантанаси ва Мўмин чол ўзлигини қурбон қилган вазият қиссанинг бош қаҳрамони – боланинг ҳаётида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шу нуқтада бола иккига ажралади. Унинг ҳамма нарсага адолатли ва тўғри баҳо бера оладиган бола қалби балиққа айланиб оқ кема томон сузиб кетади. Соҳилда қолган бола учун эса икки йўл бор: ё Мўмин чол, ё Ўрозқул бўлиб яшаш. Бундай танловни кўтаролмаган, қабул қилолмаган қисми оқ кема томон кетди. Соҳилда қолган бола эса мана шу икки йўлдан бошқасини кўра олмайди. Ҳар қандай кўнгилсизлик, муаммолар учун айбсиз айбдор мақомида қоладиган Мўмин чол бўлиб яшайдими ёки бошқаларга зулм қилиш эвазига ўз ожизлигини ўзидан ҳам яшириб яшайдими – буни биз билолмаймиз.

“Оқ кема” қиссасида авлодлар ўртасиги муносабат бола ва катталар дунёси тарзида берилгандек кўринади. Аслида эса қиссада уч авлод вакили тасвирланган – Мўмин чол, ўрта ёшли Ўрозқул ва бола. Бу жиҳатдан Исажон Султоннинг “Қисмат” ҳикоясида қўйилган муаммо билан айрим умумийликларни кўриш мумкин. “Қисмат”нинг қаҳрамонлари уч ўғил ва ота. Шунингдек, ҳикояда отанинг отаси ҳақида ҳам гап боради. “Қисмат”даги ота “Оқ кема”даги Ўрозқул каби бефарзанд эмас, лекин Ўрозқул каби ниҳоятда аламзада. У ҳам муттасил ичади, ичиб олиб хотинини уради. У ҳатто ўз отасига қўл кўтаришгача борган, Ўрозқул эса қайнотаси Мўмин чолга қўл кўтарган. Шунга ўхшаш муштарак жиҳатларни кўплаб келтириш мумкин. Лекин муҳими бунда эмас. Муҳими, “Оқ кема”даги бола ва “Қисмат”даги катта ўғил образлари орқали қўйилган муаммода.

“Қисмат”да катта ўғилнинг хотираларидан: “Умр бўйи ота деб ёнингга яқинлашолмадим, бир бола бўлиб бағрингда эркалангим келса-да, ҳайбатингдану ўшқиринингдан чўчидим, токи ўн икки ёшимга етгунча мени кўтариб томга отиб юборишингдан қўрқардим”; “Бола бўлиб ота нималигини билмаганим етмади...” “Оқ кема”нинг қаҳрамони ўзи умрида кўрмаган отасини қанчалар соғинади, унинг ҳаётида отанинг ўрни билинади, унга шу қадар эҳтиёж сезадики, И.Султон қаҳрамонининг қисмати униқидан кам эмас: ота-

си тирик ва ёнида бўлатуриб, катта ўғил ҳам отага шу қадар эҳтиёж сезади.

Ўрозқул ичиб олиб хотинини дўппослаётганида бола бобосининг аҳволини кўриб жуда ачинади. Охир-оқибат бола уйқу ва иситма аралаш орзу қила бошлайди, хаёлан Шохдор она бугуга муурожаат қилади: “Сен шохингда бешик олиб кел. Шундай қилгинки, бобомиз йиғламасин, шундай қилгинки, Ўрозқул амаки Бекей холани урмасин, шундай қилгинки, уларда фарзанд туғилсин”.

Бир қарашда болада ҳамдардлик туйғуси кучли бўлгани маъқулдек кўринади. Лекин бу эмпатия туйғуси эмас. Эътибор беринг-а, бола энди ўз орзуси билан эмас, ўзганинг орзуси билан яшай бошлади. Ўзининг тинчлигию хотиржамлиги ўзганинг истаги амалга ошишига боғлиқ эканини ич-ичидан ҳис қилгани учун ҳам энди ўз ҳаётини қўйиб, бошқанинг ҳаётини яшай бошлади ҳисоб (Бу фикрга эътироз билдирувчиларга савол: Ким ўзининг фарзанди гўдак ёшидаёқ катталарнинг ташвиши билан яшашини истайди?) Мўмин чолнинг кўзлари ҳар доим: “Нима истайсан? Бирор оғирингни енгил қилайми? Мен тайёрман, фақат айтсанг бас, нимага муҳтожсан?” дегандек мўлтираб туришини назарда тутсак, боладаги иложсизлик туйғуси уни Мўмин чол каби кадр-қимматсиз бўлиш томон етаклаши мумкинлиги ойдинлашади.

“Қисмат”даги отанинг катта ўғлига ўзининг ҳаётини яшаш насиб этмайди. У гўдаклигида ноқ онасининг ташвиши билан яшай бошлаган: “Энамни урганларингда қўлингга ёпишганларим эсингдами?” “Эсимни танибманки меҳнат қилдим, ҳайбатингдан қўрқиб уйдан кўчага чиқолмадим”. “Оқ кема”даги балиққа айланиш билан “Қисмат”даги отанинг руҳи балиққа ўтиши ўртасида қанчалик алоқа борлигини билмаймиз, лекин балиққа айланиш ҳар икки асарда бошқа-бошқа вазифаларни бажаргани аниқ. Ҳикояда балиқни айнан катта ўғил тутиб келиб онага пишириб беради ва унинг ўзи ҳам ейди: “Катта акам балиқ гўштини узоқ вақтлардан бери емаганини айтиб, тилда эриб кетадиган бундай мазанинг қайдан келганига ҳайратланар ва мазани узоқроқ ҳис қилиш учун кўпроқ чайнашга уринар эди”. Ота руҳи яшаётган балиқни ейиш она ва катта ўғилнинг ҳаётида ота яшашда давом этаётганининг рамзи бўлиб, фақат фарқ шундаки, ёшини яшаб бўлган она кечирини, эрини ўзича тушуниш, ундан рози бўлиш орқали “кўзлари равшанлашган” ини ҳис қилади. Катта ўғилнинг эса қисмати бўлак: ичкилик ва алам қалб кўзини кўр қилиб

қўйган отанинг ҳаёти ундан энг кўп азият чеккан катта ўғил – аламзада ва бераҳмроқ бўлиб қолган ўғилнинг ҳаётида давом этади, буни унинг хотирасидан ўчмаётган жароҳатлар ҳам айтиб турибди: “Ичиб келиб, ҳаммани тумтарақай қилганларингда-чи? Менга кетмон отганинда елкамни ўпириб юборувдинг, изи ҳалиям бор, ҳалиям қони силқиб турипти, елкамда эмас, ичкарида, юрагимда!” Нақадар аянчли манзара.

* * *

Агар Ўрозқул, Мўмин чол ва бола образларига “таъқибчи – қурбон – халоскор (ҳакам)” архетипи нуқтаи назаридан қарасак, муаллиф учун бола аввалига воқеалар ва одамларга баҳо берадиган ҳакам вазифасини бажаради. Бироқ кейинроқ вазият боладан халоскор бўлишни талаб қила бошлайди. Бола Мўмин чолни ва Бекей холани Ўрозқулдан қутқара олмай, хаёлан Қулибекни ёрдамга чақиради. Бу эса – “Қисмат”даги ўғил онани ураётган отанинг қўлига ёпишганидек заиф ҳаракат. Ёш бола учун хаёлот дунёсига чекиниш табиий ҳол. Лекин худди шу ўринда у қадар табиий бўлмаган яна бир ҳол рўй беради.

Мўмин чол ва Бекей холанинг Ўрозқулга муносабатини ҳазм қилолмаган бола дастлаб шундай ўйлайди: “Нега кечиринишади? Бунақа одамларни кечирмаслик керак. У ярамас, саёқ одам. Бизга унинг кераги йўқ. Усиз ҳам кунимиз ўтади”. Бу болалик ақли билан англандан ҳақиқатда мантиқ бор. Лекин қисса охирида иситма ичида бола Шохдор она бугуга шундай илтижо қилади: “Ўрозқул амаки Бекей холани урмасин, шундай қилгинки, уларда фарзанд туғилсин. Мен ҳаммаларини севаман, Ўрозқул амакини ҳам севаман, сен унга фақат фарзанд бер. Уларга шохингда бешик олиб кел...” Ёш бола ҳаммани бирдек яхши кўришини тушуниш мумкин, лекин Бекей холани ураётган, Мўмин бобога азоб бераётган Ўрозқул амакини ҳам яхши кўришни қандай тушунса бўлади?

Исажон Султоннинг “Кичкина пуштиранг махлуқча” ҳикояси айнан мана шу ҳодисани “тушунтиради”. Албатта, ҳикоянинг мазмуни сизга таниш: оёғи ипга боғланган қуён боласига қасд қилган бўғма илон, хавф бироз ўтганини сезган қуёнболанинг қочиб қолиш ўрнига илон думига бориб суйкалиши, бу манзарани кузатиб турган кичкина махлуқчанинг ноласи... Илон пайдо бўлганига қадар ҳаёт сурури ҳақида тўлиб-тошиб куйлаган пуштиранг махлуқча ўзи кўриб турган манзарага дош беролмай қўлларини еб битиради.

“Оқ кема”даги бола ҳам ўзи кузатиб турган манзарага тоқат қилолмай қолган пуштиранг махлуқчага ўхшаб кетади. Бироқ у пуштиранг махлуқчадан фарқли, бошқалар қатори қурбон мақомига ўтишдан, Ўрозқулни “яхши кўриш”дан бошқа чора топа олмайди. Шу ўринда Ўрозқулнинг ўйларини эслашга тўғри келади: “Замон бўлган-ку, ахир, бошлар учиб кетган, ҳеч ким чурқ этмаган. Аксинча, кўпроқ яхши кўришган, кўпроқ куйлашган. Мана бу хўп замон бўлган-да! Энди-чи? Ярамастарнинг энг ярамаси ҳисобланган мана бу чол ҳам дабдурустдан гап қайтаришни ўйлаб топди”.

* * *

Ўзбек адабиётида Мўмин чол каби қаҳрамонлар Ч.Айтматовнинг “Оқ кема”сидан аввал ҳам, кейин ҳам кўп яратилган. Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўғри” ҳикоясидаги (1936) Қобил бобо, Шукур Холмирозавнинг “Подачи” ҳикоясидаги (1975) Остонақул чол, Фафур Шермуҳаммаднинг “Қудук” қиссасидаги (2013) Лаллай ва ҳоказо. Уларнинг гапирувчи исмларидек қаҳрамонларнинг асосий сифатига ишора қилади, ҳатто Остонақул исми ҳам (остона – ҳамма босиб ўтадиган жой). Бунақа образлар одатда қизгин баҳс-мунозараларга сабаб бўлади. Жумладан, “Қудук” қиссасидаги Лаллай образи ҳақида ҳамкасблар билан ўзаро баҳсимизда кимдир ҳозирги замонда Лаллайга ўхшаган одам умуман кун кўролмаслигини, бошқа биров Лаллай кишида қанақадир гашлик пайдо қилишини айтди, ёшлардан бири эса уни танишларидан бирига ўхшатиб устидан кулишгача борди. Шунда ёши улур устозларимиздан бирининг ҳикматнамо гапи баҳсни қизиқ жойида таққа тўхтатиб қўйди: “Мўминлик ҳам қадрият...”

Мўмин чол ҳақидаги гапларимизни унга қандай муносабатда бўлиш унинг атрофидаги кишиларнинг виждонига боғлиқ эканидан бошлаган эдик. Тасаввур қилинг-а, Қобил бобо, Мўмин чол, Остонақул чол ва Лаллайнинг уларга қарама-қарши қўйилган персонажларга боғлиқ бўлмаган ҳаёти ҳам бор-ку. “Оқ кема”даги боланинг Ўрозқул ҳақида “Бизга унинг кераги йўқ” деб ўйлаши бежиз эмас. Амин ва амалдорларсиз Қобил бобо, Ўрозқулсиз Мўмин чол, бўлим идорасидаги расмиятчи кишиларсиз Остонақул чол ва Эрат, Турдиқулларсиз Лаллайнинг ҳаёти рисоладагидек давом этаверади. Мўминчоллар ҳатто ўрозқулларда ҳам инсонни кўра олади, аммо

ўрозқуллар мўминчолларда инсонни кўришга, улардаги инсонийликни ҳурмат қилишга қодир эмас. Тупроқ каби хокисор Лаллай ҳатто номаълум кишининг устихонларига ҳам ҳурмат билан муносабатда бўлади. Эрат ва Турдиқул эса тирик одам – Лаллайни тупроқчалик қадрлашмайди.

Масаланинг айни жиҳатини таъкидлаш учун ҳам “Оқ кема” ва “Қудук” қиссаларидаги ўхшаш бир эпизодга тўхташ керак бўлади. “Қудук”нинг охирида Лаллай ниҳоят ўз оиласи учун қудук қазий бошлади. Буни кўрган одамлар чақирилмаган бўлсалар ҳам ҳашарга келишади, Лаллайнинг қўлидан ишини олиб, ўзлари унга қудук қазиб беришади. Бу ишни барча биргаликда, ҳамжиҳатликда қилади (албатта, бу саҳнада Эрат ва Турдиқулнинг йўқлиги диққатимиздан четда қолмайди). Лаллай қачонки ўзи учун қудук қазий бошлаганида кутган нарсасига эришади – одамлар қалбидаги яхшилик булоғининг кўзи очилганини кўради. Шу маънода, қиссадаги қудук ва сув образи шунчаки яхшиликнинг эмас, балки яхшиликка жавобан қайтарилган яхшиликнинг рамзига айланган.

“Оқ кема”да пичан ортишга келиб қор бўронда қолган юк машиналарини юргизиш саҳнаси бор. Мўмин чолникида тунаб қолган йигитлар Мўмин чолда ҳеч қандай ғайритабиий, камситишга арзийдиган жиҳатни кўрмайди. Буни фақат меҳмонлик одобигагина йўйиб бўлмайди, чунки ҳали Мўмин чолникига келмасидан аввалроқ Қулибекнинг бола билан суҳбатдаёқ қарияни жуда ҳурмат қилишини сезган эдик. Ёзувчи ушбу эпизодни қуйидагича яқунлайди: “Ҳамма юк машиналари юргизилгач, қўшалок шатакка олинганча кечаси хандаққа тушиб кетган машинани тортиб чиқаришди. Бор одамларнинг ҳаммаси уни йўлга чиқариб олиш учун кўмаклашди. Бола ҳам ёрдамлашди. У кимнидир: “Сен нега оёқ остида ивирсиб юрибсан, қани қочиб қол-чи, бу ердан”, дейшини кутиб, хавфсираб турди. Лекин ҳеч ким бундай демади, уни ҳеч ким қувламади”. Ушбу саҳнадаги ўзаро тенглик, ҳамжиҳатлик, ҳурмат, ҳатто бола шахсига нисбатан ҳам меҳр ва эътибор билан муносабатда бўлиш мўминлик ҳақидаги ҳозирги тасаввурларимизга таҳрир киритса ажабмас. Зотан, “Оқ кема” қиссасидаги бола, Мўмин чол образлари орқали муаллиф ана шундай ҳамжиҳатлик ва ўзаро ҳурматга асосланган муносабатни қарор топтириш ҳақидаги истагини кўрсатган эди.

O'zbekona fazilatlar sohibi

Ўзбекистон Республикаси Фан арби, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийи, филология фанлари доктори, профессор, моҳир муаллим Абдугафур Расулов ўзбек адабиётшунослигига салмоқли ҳисса қўшди.

Домланинг илмий фаолияти, шахси ҳақида гап кетганда, шогирдлари, яқиндан билган зиёлиларимиз ўзига хос таъриф берадилар. Қарангки, шу таърифларнинг баргаси узукка кўз қўйгандек Абдугафур Расуловга ярашади. Мана, эътибор беринг-а: “Одамохун олим”, “Ўзбекона фазилатлар соҳиб”, “Холис ниятли танқидчи”, “Куюнтак”, “Яхшилик угун тугилган”... Мураббий ҳақида бундай эътирофларни келтирар эканмиз, кундаликларида қолган мана бу: “Ўқидим, ўргандим, ўргатдим. Ҳаёт кўп бора синади, синмадим. Тинимсиз изландим. Самара эса яратган китобларим, рисоаларим, ўқиган маърузаларим, шогирдларимнинг борлиги. Агар шу озгина меҳнатим маҳсули кимнидир қизиқтирса, бирор корига асқатса, эслансам, демак, умрим зое кетмабди”, гаплари хаёлни тортади.

Ҳа, Абдугафур Расулов минглаб кишиларнинг қалбига эзгулик ниҳолларини қадади-экди. Росманасига бир инсоннинг, олимнинг, мураббийнинг бу оламдаги йўлини виқор билан босиб ўтди.

Саид Ахмад, Олмос Аҳмедова, Умида Расулова ва бошқалар билан. 2004 й.

Абдуғафур Расулов устозлар, қурдошлар даврасида ўз овозига, мустақил мунаққидлик қарашларига эга олим эди.

Бахтиёр Назаров

Биримиз илм, биримиз ижод йўлидан кетдик. Абдуғафур Расулов олиму мударрис бўлиб, мен шоиру муҳаррир бўлиб, турли даргоҳларда ишласак-да, адабиёт деб аталган маконда ҳаммиша ёндош бўлдик, сўз санъатининг сеҳри, дарду завқи билан яшадик ва бу умумият бизни ҳаммиша боғлаб турди.

Эркин Воҳидов

Иброҳим Ғафуров, Ўткир Ҳошимов, Неъматулла Иброҳимов, Мирпулат Мирзо, Ҳамидулла Болтабоев, Худойберди Тўхтабоев, Эркин Воҳидов, Умарали Норматовлар билан. 2007 й.

1959 й.

Абдуғафур Расуловнинг инсон ва олим сифатидаги сурати ҳамда сийрати тўғрисида кўп гапириш мумкин. Бироқ уни билганларнинг қуйидаги таърифи олимнинг барҳаётлигини, ҳаммиша биз билан бирга эканлигини англаштириб туради: Абдуғафур Расулов яхшилик уғун тугилган одам эди.

Йўлдош Солижонов

...энди-энди ўйлайман ва ўзимга кашф қиламан: бизни ром қилган, ёшлар ҳурматини қозонган жозиба пойдевори меҳрдан пайдо бўлган экан. Зеро, Абдуғафур Расулов умри мобайнида ҳатто бир жойда ва вазиятда кимгадир оғир ботадиган, дилига озор еттидиган муомала қилмаган, табиий ҳар банданда юз берадиган жаҳл, зарда каби туйғуларини пуркаб солмаган.

Хуршид Дўстмуҳаммад

Хуснидин Шарипов билан. 1979 й.

Абдуғафур аканинг ниҳоятда яхши бир фазилати бор эди. Бу энди-энди адабиёт, адабиётшинослик оламига кириб келаётган йигит-қизларга нисбатан оталарга ғамхўрлик қилиши эди.

Шухрат Ризаев

Кафедрада муҳокама.

Абдулла Орипов билан.
2010 й.

Мен Абдугафур акани тўю маъракаларда, улфатлар даврасида кўп кузатганман. Унинг феъл-табиати ўзбеконаликнинг тажассуми эди. У мутойибага мойил бўлиб, ҳамшиша гиройли лутфга уста, ўзгаларнинг кўнглини кўтаришида беназир эди.

Мирпўлат Мирзо

Абдугафур Расулов адабиёт дунёсига жуда қизиқиб кирган. Қунт билан ўрганган, унинг муаммолари устида изгил фикрлаган олим эди. Булар бари теран муҳаббатдан тугилган эди.

Иброҳим Гафуров

Талабалар даврасида.

Ҳар бир асарга, уни ҳаракатга келтирган персонажлар тақдирига самимият билан, тоза кўнгил билан қараши, аввало, асарда ҳам содда, ҳам мураккаб, галаёнли инсон қалбини туқур таҳлил қилиши Абдугафур Расуловнинг илмий-ижодий фаолиятининг муҳим жиҳатидир. Ҳали домланинг илмий-ижодий мероси кенг ўрганилади.

Маъсума Аҳмедова

Луқмон Бўрихон, Қўчқор Норқобид,
Рихсивой Муҳаммадҷононов билан. 2011й.

Абдугафур Расулов ҳаётда ўта ширинсухан одам, адабиёт майдонида ўта меҳрибон мураббий эди. Университет сабоғидан кейин ҳам шогирдларини ташлаб қўймас, ижодий қадамларини сингковлик билан кузатиб борар, ютуғидан ўзиникидек суюнса, камгиликларини ҳам беозоргина “мақтаб” қўяр эди. У киши росмана эски мадраса мударрисларидан эди-я.

Эркин Аъзам

Данагидан мағзи ширин.
2000 й.

Абдугафур Расулов сўзни қадрлайдиган, маъно қатлами-ни теран идрок этадиган адабиётшунос эди.

Умида Расулова

Завқдонлар.
2000 й.

Муратхан ШОКАН

1974 йили Тарбағатай вилоятининг Тўла тумани Ақ-белли қишлоғида туғилган. Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, шоир, файласуф. Олма-отадаги Ёшлар сиёсатини ривожлантириш фондининг “Адабиёт олами” маркази раҳбари. “Йигирманинг ёлқини”, “Баҳор учун мени сев”, “Юракка юкиниб”, “Покиза оқшомлар”, “Оқшом лирикаси” номли шеърини тўпламлари чоп этилган. “Яратилишнома” фалсафий асари муаллифи.

Muratxan
SHOKAN

**Barin aytdim –
ko'chdi ko'nglim
ohori...**

БОҒ КЕЗАМАН

Боғ кезаман ҳоритганда эски мунг,
Қалай ўтаётир, дўстим, беш кунинг?
Боғ кезаман, болаликни хотирлаб,
Чирилдоқлар хуштак галар кегқурун.

Ёлғиз ўзим айланаман – сўққабош,
Кунлар қайда бизлар бирга яйраган?!
Бир-бирини горляпти қайгадир,
Чирилдоқлар сайрагани сайраган!

Тўхтатиб тур, қурбинг етса фурсатни,
Ҳаёт ўтар, ўтар фироқ, фараҳлар.
Боғ кезаман, туюлади гаройиб,
Қушлар мени горлагандай гах-гахлаб.

Ўжарларни ҳаёт мангу ўр этгай,
Икки қирғоқдамиз, қолдинг сарғариб.
Гўё олис тўқайда ўсаётган
Ёлғиз терак каби сўққабош, гариб.

Беҳол қилди севги, алам, қайғу-ғам,
Мендан ўзга ҳолингни ким тушунар?
Соғинаман, соғинаман, бир куни
Мени сенга олиб боради қушлар.

Боғ кезаман ҳоритганда эски мунг,
Қалай ўтаётир, дўстим, беш кунинг?
Боғ кезаман, болаликни хотирлаб,
Чирилдоқлар хуштак галар кегқурун.

КУЗ ЁМФИРИ

Куз ёмфири эзиб ёғар тун бўйи,
 Ғамгин боққа ким ҳам қўяди кўнгил?
 Атрофдаги майдалардан гаргадим,
 Муҳаббатга қарайдилар еп-енгил.

Хазонрезги...япроқ узилар – ўлар,
 Афсус-афсус нафас олмай узилар.
 Узук-юлуқ йўллар ётар дашт узра,
 Кўҳна афсоналар айтади улар.

Ҳар ён гийбат – муҳаббатнинг гўриндай,
 Гўр қазишга гевармиз биз эринмай.
 Кўкда турар булут игра тўлин ой –
 Совуққотган қизнинг рангпар лабиндай.

Ёмғир ёғар...стилар сабру тоқат,
 Кўғаларнинг кўзларида сўнди нур.
 Ёздагидай олисларга интилиб,
 Капалаклар узмоқ истар барибир.

Куз ёмфири эзиб ёғар тун бўйи,
 Богнинг оҳин тинглар энди қай кўнгил?
 Атрофдаги майдаларга қарайман,
 Муҳаббатга қарайдилар еп-енгил.

ҚАЙҒУРМОҚ-ЧУН КЕЛМАГАНСАН

Умидларинг йўлга солса ёприлиб,
 Олга эмас, текина бил бир қадам.
 Армон баъзан ўзи излаб топади,
 Соғинганда кириб келар ўзи ғам.

Умид баъзан бузиб ўтар деворни,
 Сен илинжнинг ўзанидан ўтма кўп.
 Тақдирлар бор оёқости, эзилган,
 Зое бўлган оқ умиддан заха еб.

Ҳою ҳавас орзуларга алданма,
 Ўқинарсан ўринланмай қолганда.
 Бу ҳаётга қайғу угун келмадинг,
 Кулиб қарай билмоқ керак ёлгонга.

Умр – ганимат, яшаб бўлмас шунгаки,
 Бизлар нега интиламиз қийнаб жон?
 Дард текмоққа келмаганмиз дунёга?!
 Кулиб қара, ёлгонги-ку бу жаҳон!

Умидларинг қўлдан тутса ёприлиб,
 Олга босмай, текина бил бир қадам.
 Умид сени ўзи излаб топади,
 Соғинганда кириб келар шодлик ҳам.

Қозоқ тилидан Музаффар АҲМАД
 таржимаси.

ҚАРОГИМДА ҚАЛҚИБ-ҚАЛҚИБ КЎЛ ТУРДИ

Сўзларимдан маъно кетди, ёзмадим,
 Барин айтдим – кўгди кўнглим оҳори.
 Тақдиримнинг кўрмагандай ёзларин,
 Тақдиримнинг кўрмагандай баҳорин.

Гулбоғларнинг англамадим гулини,
 Япроқларнинг тушунмадим тилини.
 Гоҳо бошдан, гоҳи айтдим пойидан,
 Юрак-бағрим минг паргага бўлиниб.

Шамолларнинг қўлларидан тутмадим,
 Ғамгин қолдим, гуссаларга беланиб.
 Булут кўрдим кўк тоқида бир парга
 Мўл ёмғирлар сўрадим мен эланиб.

Ёғолмади, тишлаб қолдим тилимни,
 Илон каби ташлаб кетди уг бўлиб.
 Мен ноумид қайтдим сўнгра қошингдан
 Уйгонгандек гира-шира туш кўриб.

Қарогимда қалқиб-қалқиб кўл турди,
 Богларимни яна завққа тўлдиргин.
 Айтмайдиган сўзнинг барин айтдим-ку,
 Айтадиган сўзнинг барин ўлдирдим...

АРБАТ*ДА

Бировнинг жим тургани, гапиргани,
 Гоҳи нотинг юрагимни паргалайди.
 Бир томонда қувонг кўнглимни сийласа,
 Бир тарафда ҳижрон кўксимни ялайди.
 Менга нима керак, тагин англолмайман,
 Билолмайман кимга кўнгил ёришимни?

Дил ёзади кимдир гитарани тертиб,
 Кимдир кўзда ёши билан тинглайди тик.
 Ҳаёт ўзи тотли, гарги гўзал эмас,
 Арбатдаги музқаймоқнинг суратидек.

Кимдир тошу санамларга қилар тоат,
 Кўксимдаги қушим кўкка ўрла фақат.
 Кўз ташлайман ён-атрофга мен шунгаки,
 Юрагимга таскин берар истироҳат.

Бировнинг жим тургани, гап отгани,
 Гоҳи нотинг юрагимни паргалайди.
 Бир томонда қувонг кўнглимни сийласа,
 Бир тарафда ҳижрон кўксимни ялайди.
 Менга нима керак, тагин англолмайман,
 Билолмайман кимга кўнгил ёришимни?

Қозоқ тилидан Фахриддин ҲАЙИТ
 таржимаси

Арбат* – Олма-ота шаҳридаги кўганинг номи.

Саъдулло ҚУРОНОВ,
филология фанлари бўйича
фалсафа доктори.

1989 йили туғилган.
Ўзбекистон Миллий
университетининг ўзбек
филологияси факультети-
ни тамомлаган.
“Ифода ва ифодавийлик”
номли адабий-танқидий
мақолалар тўплами ва
“Эгиз санъатлар” номли
монографияси нашр қи-
линган.

Sa'dullo
QURONOV

Modern she'riyatda tasvir

XIX аср охири – XX аср бошларида Ф.Ницше, З.Фрейд, А.Бергсон, К.Юнг каби файласуф ва руҳшуносларнинг қарашларидан таъсирланган бир гуруҳ ижодкорлар янги – модернизм йўналишига асос соладилар. Дастлаб Европа маданиятида кенг тарқалган мазкур йўналиш XX асрга келиб бутун дунёда оммалаша бошлади. Модернизм жаҳонда глобаллашув жараёнлари бошланаётган бир вақтда сиёсий, маданий, иқтисодий омиллар ўзаро кесишган нуқтада вужудга келади.

Модернистлар оламни мантиққа таянмаган, ҳиссий “тафаккур” асосидагина тўлақонли тушуниш мумкин, деб ҳисоблайдилар. Улар бунда мантиқий-таҳлилий мушоҳадага қарши туриб, иррационал онгни етакчи санайдилар. Шунинг учун модернистлар анъанавий методларни инкор этиб, абстракт, нореал ифода шаклларида ижод эта бошлади. Бу йўналиш вакиллари ижтимоийликдан чекиниб, ўз шуури томон юзланади. “Яъни бу ўринда воқеликни акс эттириш эмас, ижодкорнинг ўз-ўзини ифодалашу устувор аҳамият касб этади”.¹

Ўзбек адабиётига модернизмнинг кириб келиши ёки таъсири борасида олимларимизнинг қарашлари турлича. Хусусан, профессор У.Норматов ўтган асрнинг 20-йилларида Чўлпон, Қодирий, Фитрат, Боту, Ойбек каби ижодкорлар Ғарб модернизмидан кучли таъсирланганини таъкидлаб ўтади. Филология фанлари номзоди М.Йўлдошева ҳам ўз тадқиқотида жаҳид адабиётига хос баъзи хусусиятлар ўзбек адабиётида XX аср бошларидаёқ модернизмнинг бўй кўрсатганидан дарак беришини айтади. М.Холбеков эса модернизм ўзбек адабиётига ўтган асрнинг 80-йилларидагина кириб келган деган фикрни илгари суради. Умуман, модернизмга хос хусусиятларнинг адабиётимиз тарихининг турли даврларида учратиш мумкинлигини кўплаб олимларимиз тасдиқлайдилар. Адабиётшуносликда янги ҳодисага нисбатан қарашларнинг турлича бўлиши табиий, албатта. Аммо, бизнингча, адабий йўналишнинг муайян даврга хослиги унга тегишли хусусиятларнинг учраб туриши билан эмас, балки бутун бир ижтимоий гуруҳнинг шу йўналишга хос ижодий кайфиятда

1 Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Akadernashr, 2010. – Б. 201.

экани билан белгиланиши керак. Шу маънода, биз М.Холбеков кўрсатган давр (80-йиллар)ни ўзбек адабиётига модернизмнинг кириб келиши даври деб ҳисоблаймиз.

80-йилларнинг охирларида мафкура босимининг бир қадар пасайиши маданий ҳаётдаги жиддий ўзгаришларга туртки бўлди. Аввало, ижодкор кўнглидаги дардни айтишда нисбий эркинликни ҳис қилади. Айни дамда, қарийб бир аср давомида одамларнинг бутун фикр-хаёлини банд этиб, эътиқод даражасига кўтарилган коммунистик мафкуранинг асл қиёфаси ошкор бўлади. Қудратли ва улкан “империя” емирилаётган пароканда давр санъаткор руҳиятига, унинг ижодига жиддий таъсир ўтказади. “80-йиллар охири 90-йиллар бошларидаги вазият бизда модернизм адабиётининг, абсурд инсон образининг туғилиши учун замин тайёрлади”². Ўзбек модернизмнинг “қайнаган” вақти 90-йилларга тўғри келади. Бунга сабаб ижодкорларни бирлаштирган бир хил кайфият ва шу кайфиятни таъминлаб турган “ўтиш даври” эди. Абдували Қутбиддиннинг “Тасаввур лаҳзалари” шеъри, Фахриёрнинг “Мучал ёши”, “Ёзиқ” каби достонлари, Баҳром Рўзимухаммад, Азиз Саиднинг бир туркум шеърлари, Назар Эшонқул ҳамда Улуғбек Ҳамдамнинг қисса ва ҳикоялари айни шу даврнинг маҳсули эди.

Модернистик ифодада бадиий синтезнинг аҳамияти бошқа методларга нисбатан кучлироқ саналади. Зеро, модернизмнинг фалсафий асосида санъатларга бир бутун ҳодиса сифатида қараш гоёси туради. Умуман, модернизмни вужудга келтирган фалсафа замирида ҳам санъат турларига, кенг маънода, бутун инсониятнинг маданий ҳаётига яхлит ҳодиса сифатида қараш устувор бўлган.

80-йилларга келиб замонавий ўзбек шеъриятидаги баъзи ўринларда рангтасвирнинг модернизм йўналишига хос унсурлар қўлланила бошланди. Бундай ўзига хосликнинг илк намуналарини Рауф Парфи “чизган” манзараларда кўриш мумкин:

*Юлдузларнинг аггик нурларига тирмашар,
Юлар оининг намхуш соғларини
Фалакка термулиб қолган кўзларинг.*

Рауф Парфининг 1980 йилда ёзилган “Тонг саҳардан ўлтирибсан...” мисралари билан бошланган шеърида маъшуқа кўзлари билан кузатилаётган манзара тасвирланган. Шоир манзарани бевосита тасвирлашга интирмайди. У маъшуқанинг ҳолини ифодалашга уринар экан, ўз-ўзидан ўқувчида муайян табиат манзарасини кўриш имкони туғилади. Аммо бу ўқувчи ўрганган шеърий тасвирлардан жиддий фарқ қилади. Яъни шоир ақл бовар қилмас ўхшатиш билан инсон кўзларига “янгица вазифа”ни юклайди. Ўқувчи бир лаҳза бўлса-да, Ой ва юлдузлар нурига “чирмашиб” ўсиб бораётган нигоҳларни тасаввур қила бошлайди.

Рауф Парфи шеъриятимизга тасвирнинг ўзига хос, модерн кўришларини олиб кирган ижодкорлардан биридир. Унинг ижодига визуал образларнинг ноодатий шакллари жило бериб туради: “Юлдузларнинг нурлари оғир”, “Қора пардангни ташла юзингга, тун”,

“ Санъат –
ижтимоий ҳодиса.
Ижодкор қайси даврда,
қандай шароитда ва қандай
истакда асар яратмасин, унда ба-
рибир ижтимоийлик акс этаве-
ради ”

² Норматов У. Умидбахш тамойиллар // Шарқ юлдузи, 1993. – № 10–11. – Б. 182.

“Юлдузларни тугма каби юлсалар”, “Деразамга урилади қор / Жаранглайди жарангсиз кумуш”, “Тоғларимга чўкди осмон” ва ҳ.к.

Замонавий ўзбек шеърлятидаги модернистик тамойилларни яхлит ҳолда тасаввур этишда “Ўзбек модерн шеърляти” номли тўплам аҳамиятга молик. Мазкур тўпламда йигирма тўрт нафар шоирнинг ижод намуналари жамланган. Тўплам тузувчилари ўтган асрнинг 20–30- ва 70-йилларида шеърлятимизда модернизмга хос хусусиятларнинг акс этганлигини қайд этсалар-да, китобга 80-йилларга келиб ижод эта бошлаган шоирларнинг шеърларини киритадилар. Китоб мундарижаси шоир Абдували Қутбиддин асарлари билан бошланганини ҳисобга олсак, тузувчилар уни ўзбек модерн шеърлятининг пешқадами сифатида кўради.

Абдували Қутбиддин ижодига назар ташлар эканмиз, унинг асарлари ҳам анъанавий услубда, ҳам модернизм йўналишида битилганини кузатишимиз мумкин. Шоир шеърлари рамзларга ўта бойлиги билан ажралиб туради:

*Наҳрларда этаги йиртиқ,
Лўли қиздай қарганар осмон.
Соҳил бўйлаб кетмоқда йўртиб –
Оппоқ бия
Бедард,
Бедармон*

*Арқон каби тортилади ел,
Сугрилади офтобранг қозик,
Сапчиётган тўлқин угидан –
Яна тўрга
Тушади
Балиқ.*

А.Қутбиддиннинг 1984 йили ёзилган “Наҳрларда этаги йиртиқ” мисралари билан бошланувчи шеърда абстракт, ўта рамзийлаштирилган тасвирни кўриш мумкин. Ўқувчи шеърнинг бадий-ғоявий мағзини учинчи банддаги биргина мисра – “Муқаннани сотган хиёнат” орқали илғаб олади. Демак, шеър муайян тарихий воқелик ҳақида. Бу ўринда биз учун муҳими, тарихий воқеликнинг муайян тасвирда, тасвир бўлганда ҳам модернизмга хос абстракт йўсинда ифода этилганидир. Шеърни ўқиркансиз, шоир тасвирлаётган манзаралар билан Муқанна қисматини уйғунликда кўра бошлайсиз. Биринчи бандда кучли довул, момақалди роқ, чақмоқ тасвирланган бўлса, иккинчи бандда дарёнинг қоядай кўтарилаётган тўлқинларини кўрасиз. Айни дамда, шоир кичик деталлар билан Муқанна қисматининг характерли ўринларига ургу бериб ўтади: “Сапчиётган тўлқин учидан – Яна тўрга Тушади Балиқ”. Шоир шеър матнида тарихий воқеликка ишора қилса-да, аслида, ўз даври воқеаларига юзланаётганини англаш қийин эмас. У Муқанна сиймосида нафақат ўзини ва зиёлиларни, балки бутун халқни кўраётган бўлиши ҳам мумкин.

А.Қутбиддин ижодида шеърлятимизда биринчилардан бўлиб модернистик тасвир тўлақонли намоён бўлди. Ундан олдинги шоирларнинг шеърларида муайян модернистик визуал образлар яратилган бўлса, А.Қутбиддин бутун тасвирни, бутун манзарани модернистик услубда “чизади”:

*Қор гулхани...
Бигиллаб қайнаётган говгун...
Бўёотларда ҳакалаб юрган қиш...
Қор тақмоғи...
Этаги куйган изгирин...
Қор бўрони...
Ўйин тушаётган аёл...
Чарх уриб... Чарх уриб...
Чарх уриб...*

“Тасаввур лаҳзалари” шеърй туркумидан олинган ушбу парчада шоир қиш манзараларини бу фаслга хос бўлмаган кўринишлар билан (“Қор гулхани...”, “Қор чақмоғи...” в.б.) тасвирлашга уринган. Албатта, бу ўринда муайян манзарани, шоир мақсад қилган бадий ғояни англаб олиш жуда қийин. Чунки биз шундоқ ҳам тушуниш мушкул бўлган мисраларни катта ҳажмли шеърдан ажратиб олганмиз. Аммо “Тасаввур лаҳзалари” шеърини тўла ўқиб, гап 90-йилларнинг ач-

чиқ ҳаёти ҳақида кетаётганини тушунган ўқувчи юқоридаги “мантиқсиз” парчада ҳам муайян манзарани кўради, асосийси, лирик субъект кайфиятини ҳис қилади. Зеро, 90-йиллар ҳаёти ижодкор наздида шу каби алғов-далғов, сира ўхшаши йўқ манзаралардан иборат эди. Шоир ҳали ўзи ҳам тушуниб улгурмаган ҳаётини, ижтимоий манзараларни шу каби нореал тасвир билан ифодалайди. Бу шеърнинг ифодавий ўзига хосликлари модернизмнинг дадаизм оқимида ижод қилган мусаввирларнинг картиналарини ёдга солади.

Ўзбек модерн шеърятининг яна бир ёрқин намояндаси сифатида шоир Фахриёр эътироф этилади. Фахриёр ўзбек шеърхонини янгича образлар олами билан таништирган, ўз ташбиҳлари билан замонавий ўқувчи дидини ўстира олган санокли ижодкорлардан бири. Шоир чизган манзаралар ўзига хослиги, ёрқинлиги, асосийси, ноодатийлиги билан ажралиб туради:

кўйлагини ечаётган аёлдай
тунни йиғиштириб олар табиат
борлиқ устидан
ва уни
фаришталар тахмонига солиб қўяди
тун худонинг омонати
юлдузлар омонатга тушган куядир
тунни илма-тешиқ қилиб ташлар юлдузлар

Фахриёрнинг “Тонг ташбиҳлари” номли шеърдаги образларни реал олам кўринишлари билан фақат узун ассоциатив занжир воситасидагина боғлаш мумкин. Шеърда туннинг тонгга яқин, осмондан юлдузлар бир-бир “териляётган”, аста-секин қоронғуликнинг қуюқ ранги йўқолаётган паллалари тасвирланган. Бунда шоир, аввало, ўқувчини туннинг либос (мато) эканлигига ишонтириб олади. Шу боис энди ўқувчи бемалол юлдузларнинг куяга менгзалишини ҳам ҳазм қилади. Гўёки юлдузлар – куя, улар мато (осмон)ни илма-тешиқ қилиб еган, унда туйнукчалар ҳосил қилган. Мато ортида эса чексиз ёруғлик бор. Ҳар кеча, тун кўйлагини кийганида ёруғлик нурлари шу туйнук (юлдуз)лардан ўтиб келади...

Ўзбек модерн шеърятининг рангтасвир билан алоқалари Баҳром Рўзимуҳаммад ижодида яққол кўринади. Б.Рўзимуҳаммад ўзининг тасвирий лирикасида модернистик ифода услубларидан унумли фойдаланади. Аниқроғи, шоирга

“Ўзбек модернизмига муайян миллий-ижтимоий кайфиятнинг меваси сифатида қараш тўғри бўлади”.

“ўтиш даври” уйғотган кайфиятни ифодалашда модернистик услуб жуда қўл келади. Шу маънода Б.Рўзимуҳаммаднинг тасвирий шеърятини лирик қахрамон руҳий оламини, унинг кайфиятини ифодалаш биринчи планда туради.

Б.Рўзимуҳаммад шеърятинидаги тасвирлар модернизм оқимларининг манифестига жуда мос келади. Шоир шеърларидаги тасвирни мо-

дернист мусаввирнинг муайян картинаси билан бемалол таққослаш мумкин. Б.Рўзимуҳаммад ижодини диққат билан кузатар экансиз, шоир ифодада модернизмнинг назарий асосларига таянганга шубҳа қилмайсиз. У ўзининг “Чўлпон – тонг юлдузи демак” номли китобида санъатларнинг ўзаро яқдилликда талқин қилиниши, ҳис этилиши, модерн шеърятни тушунишда асосий калит эканини таъкидлайди. Бундан англашиладики, шоир модернизмнинг синтетик ҳодиса эканини назарий билимлари эвазига яхши тушунади, ҳис қилади. Унинг тасвирий лирикасини модернизмнинг рассомчиликдаги турли оқимлари билан қиёслаб, шоирнинг аксар асарлари шеърят ва рангтасвир ўртасидаги бадий синтез асосида яратилганига гувоҳ бўлиш мумкин:

Тонг ўрнига нимадир отибди
бир эмас жуда кўп кундузлар жимирлар
тўртбургак угбургак кундуз ва кундузгалар

*баъзиси ним пушти баъзиси жигаранг
баъзиси тундек қоп-қора
рангсиз баъзиси...*

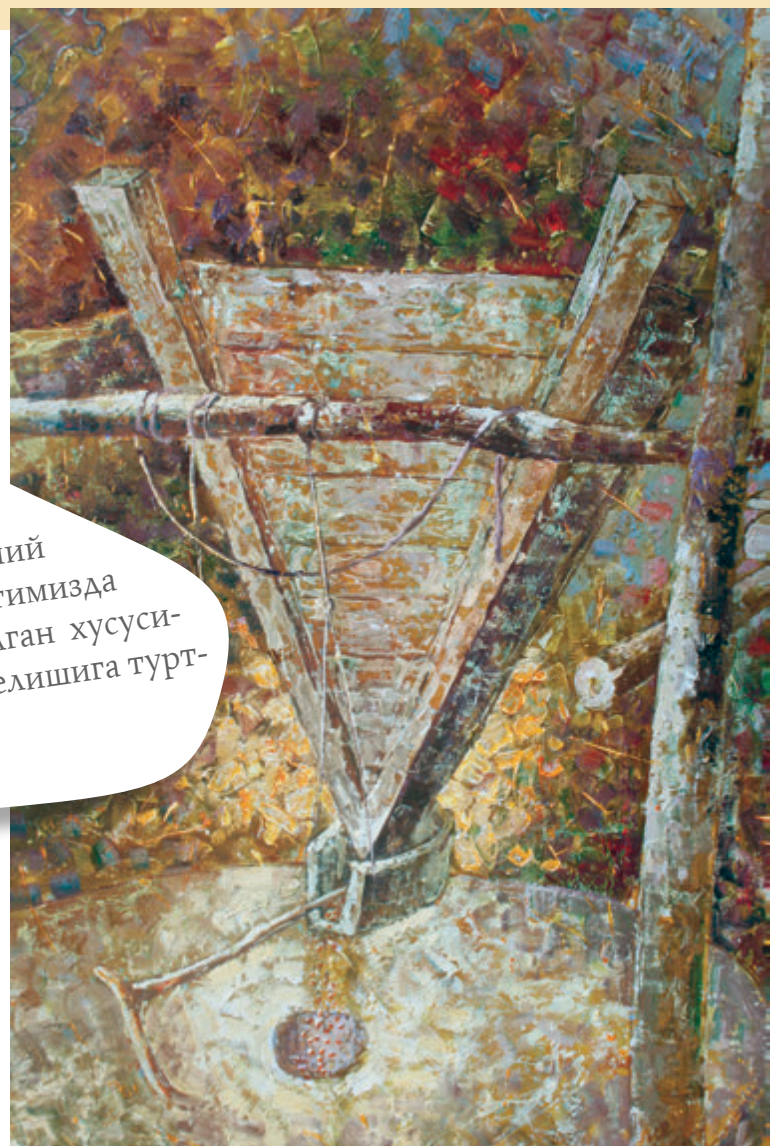
1905 йили Парижда бир гуруҳ ёш расомларнинг ижодий кўргазмаси очилади. Ўзларини жамоатчиликка фовист мусаввир сифатида таништирган бу ижодкорлар чиндан ҳам рангта-савирда катта бурилиш ясаган эдилар. Фовизм модернизмнинг дастлабки оқимларидан бири сифатида эътироф этилади. Фовистлар тасвирга, аввало, жуда қуюқ рангларни олиб кирадилар ва тасвирланаётган объект шаклини бузишга уринадилар. Шу сабабли фовистлар тасвирида синиқ чизиқларни, баъзан, геометрик шакллари учратиш мумкин эди. Шоир Баҳром Рўзимухаммаднинг “Тонг ўрнига нимадир отибди” мисралари билан бошланувчи шеърида айнан фовизм оқимига хос тасвирийликни учратиш мумкин. Шеърда шоир лирикадаги анъанавий пейзаж тасвирларидан умуман фарқ қилувчи манзарани чизади. У табиатни турли геометрик шакллар воситасида (“тўртбурчак”, “учбурчак”), ўзига хос, ноодатий ранглар билан ифодалашга уринади. Албатта, табиат ўз ҳолича ҳам жуда гўзал, аммо унинг инсон кўзларидан яширин баъзи гўзалликлари ҳам борки, буни санъаткоргина бошқаларга кўрсата олади.

Баҳром Рўзимухаммаднинг “Ёз кечаси” номли шеърида энди сал бошқачароқ, аммо ноодатийликда олдингисидан қолишмайдиган манзарани кузатиш мумкин:

*Чирилдоқ овози
ой нурига илашиб
гувалди қолди...*

Шеърни ўқиркансиз, тахайюлда айнан ниманинг гавдаланаётганини тушунолмайд ҳалак бўла бошлайсиз. Сиз реал ҳаётда кўришингиз ва эшитишингиз мумкин бўлган тун, ой ва чирилдоқ овозлари бирданига қоришиб, тасаввурда ўзига хос тасвирни ҳосил қила бошлайди. Агар бу шеърдаги “манзара”ни реал тасвирга “ўгирсак” осуда тунни, нурафшон осмонни – Ойни ва даланинг ҳар-ҳар жойида чириллаб тундаги сокинликни бузётган чигирткаларни кўришимиз мумкин. Аслида, шоир манзарани жуда ҳам

топқирлик билан, ўта нозик дид билан “чизмоқ”да. Чунки бундай нурафшон тун манзарасида фақат Ой ҳукмдорлик қилиши мумкин. Ўйнинг ёрқинлиги тун бағрида жамики нарсани пардадай тўсиб қўяди. Лекин фақат “чирилдоқ” овозигина унга қарши чиқиши, Ой нури билан беллашиши мумкин. Аммо тасаввурни ишга сола олмасангиз, мазкур лирик манзарада ҳеч нарсани кўра олмаслигингиз аниқ. Зеро, бу тасвирда муайян композиция мавжуд эмас. Унда фақат ой нурига “илашиб, чувалашиб” қолган чирилдоқ овози бор, холос. Бу тур тасвир модернизмнинг дастлабки оқимларидан бўлган экспрессионизмнинг ифода тамойилларига яқин туради. Экспрессионист мусаввирлар тасвирда предметлар шаклини бузишга, номутаносиб ранглар “уйғун”лиги асосида реал композицияни тўзғитишга уринганлар.

“ 90-йилларда-
ги ижтимоий-маданий
ҳаёт миллий адабиётимизда
модернизмга хос бўлган хусуси-
ятларнинг вужудга келишига турт-
ки бўлди.”

Модернизмнинг яна бир катта йўналиши сифатида абстракционизмни кўрсатиш мумкин. Бу йўналиш ўзида модернизм оқимларига хос барча хусусиятларни жамлайди. Мутахассислар абстракционизмни “предметсиз тасвир” деб ҳам аташади. Ҳақиқатан ҳам, бу йўналишга мансуб суратларда ҳеч қандай предмет тасвирланмаслиги мумкин. Абстракционизм ҳам модернизмнинг илк оқимлари билан бир қаторда вужудга келган. Унинг намояндалари фотография мавжуд оламнинг реал кўринишларини лаҳзага муҳрлаши мумкин, аммо олам моҳиятини тасвирда фақат ўзлари, яъни абстракционистларгина ифодалашга қодир деб билганлар. Кўпроқ рассомчиликда оммалашган бу оқимда мусаввирнинг лирик, айти дамда пароканда қалб кечинмалари акс эттирилган. Картиналарда саросимага тушган, шу билан бирга, мутлақо ёлғиз кишилар қалби тасвирланган. Абстракционизмнинг бошқа йўналишлардан фарқи унда лиризмнинг мавжудлиги эди. Мусаввир картинада жудаям эркин, “тўлқинланиб”, “сузиб” турган шаклларни турли “тебранма” ранглар воситасида ифодалашга уринган.

Эътибор берилса, Б.Рўзимуҳаммаднинг “Ёмғирда ивиган...” мисраси билан бошланувчи қуйидаги шеърида тасвирнинг деярли предметсиз эканига гувоҳ бўлиш қийин эмас:

*Ёмғирда ивиган
ўрик гулини
хўроз қизқирингига ўраб ушладим*

*гир атрофда шафақ
қуёшдан нур эмас
қон томаётгандек*

*оппоқ нар
икки ранг ҳокимлиги
мен ва теварак...*

Кўряпмизки, шоир жудаям катта, кенг кўламли манзарани бир-икки детал билан “чизишга” муваффақ бўлади. У тасвирда, мусаввирона таъбир билан айтганда, минимализм тамойилига амал қилган. Шеърни ўқиркансиз, кўз олдингизда табиатнинг гўзал манзараси гавдалана бошлайди. Аммо ниманинг эвазига? Аслида, шеърдаги айти шу жиҳат уни абстракционист мусаввирлар чизган картиналарга яқинлаштиради. У бир-икки тасвирий элемент билан кўз ол-

дингизда бутун манзарани гавдалантира олади. Ўқувчи деталлар воситасида умумийликни эмас, балки умумлаштирувчи тасвир асосида бошқа предметларни кўриши мумкин. Масалан, “ўрик гули” баҳордан, “хўроз қизқирингига” тонгдан, қуёш ёмғирнинг тинганидан ва осмоннинг ўта мусаффо эканлигидан, оппоқ парлар эса қуёшнинг тафтидан далолатдир...

*Рассом ўйлаб топган
бу қора ранг қоп-қораки
унга тизсанг тун кўринади
Бемалол тизаверинг қора мушукни
айниқса думини
қилларини...*

Б.Рўзимуҳаммаднинг “Рассом ўйлаб топган” мисраси билан бошланувчи шеъри абстракционистик ифода учун яққол мисол бўла олади. Шеърни ўқиркансиз, беихтиёр машҳур рус мусаввири Казимир Малевичнинг абстракционизм йўналишидаги “Қора квадрат” картинаси ёдга тушади. Дунё санъатида ўзига хос мавқега эга бўлган “Қора квадрат” сурати фақат қуюқ қора рангдан ташкил топган.

Шоир ҳам худди “Қора квадрат”нинг муаллифи каби фақат қора рангнинг аҳамиятини кўрсатишга уринган. Яъни у назарда тутган қора ранг шу қадар қораки, унинг устига бемалол қора бўёқ билан тунни чизиш мумкин. Шунда ҳам тун зулмати ажралиб, кўриниб туради. Бу ранг шу қадар қораки, агар чизсанг, унда мушук думидаги тим қора толалари ҳам ёркин бўлиб кўринади... Шоир ҳатто рангни тасвирлай олмоқда. У битта яхлит рангга эстетик жозиба бағишлашга эришмоқда.

Санъат – ижтимоий ҳодиса. Ижодкор қайси даврда, қандай шароитда ва қандай истакда асар яратмасин, унда барибир ижтимоийлик акс этаверади. Чунки ижодкор – шахс мавжуд жамиятнинг бир бўлагидир. Шу маънода, ўзбек модернизмга муайян миллий-ижтимоий кайфиятнинг меваси сифатида қараш тўғри бўлади. Шундай экан, биз Фарб модернизми ўзбек заминида айнан такрорланган дейиш фикридан йироқдамиз. Лекин 90-йиллардаги ижтимоий-маданий ҳаёт миллий адабиётимизда модернизмга хос бўлган хусусиятларнинг вужудга келишига туртки бўлди. Бунинг натижасида замонавий ўзбек шеърини янги номлар, бетакрор асарлар билан бойиди.

Акбар МИРЗО

1961 йили туғилган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. “Қалб исёни”, “Аёзи чўзилган баҳор”, “Нажот кемаси” каби ҳикоя ва қиссалари тўпламлари, “Оқтепалик ўғри” ва “Ажал билан юзма-юз”, “Суиқасд” ва “Сўнги нидо” каби бир қатор романлари нашр этилган.

Акбар MIRZO

Urushning eng so‘nggi QURBONI

Hikoya

Сафарга чиқсам, эртаси кунни онам ҳол-аҳвол сўраб, албатта, телефон қилади. Бу гал ҳам шундай бўлди. Бироқ нима дейишни билмай қолдим. Бўғзимга нимадир тиқилди. Гўшакдан эса, “Вой, нима бўлди сенга, гапирсанг-чи, болам!” деган овоз эшитиларди. “Зоя опа вафот этди!” дедим ичимда. Онам “Гапингни эшитмаяпман, болам” дея яна такрорлади. Бу совуқ хабарни қандай етказаман? Бўлиб ўтган воқеани қай йўсинда сўзлаб бераман? Балки борганимда ётиғи билан тушунтирарман? Ҳа, уйга қайтгач, бир бошидан айтиб бераман. Ҳозирча бўлмай турсин, онажоним.

- Сизга ўзим телефон қиламан. Хавотир олманг!
- Зоя яхшими? Узоқ қолиб кетманглар.
- Хўп-хўп. Хайр энди.
- Зояга салом айт.

Онамнинг кўнглини хотиржам қилдим, лекин ўзим тинчимни йўқотган эдим. Эртаси кунни хайрлашиш учун Зоя опанинг қабрига бордим. Нима деб видолашишни билмай икки қабр тепасида туриб қолдим. Узоқ-узоқдан эса паравознинг ҳайқириғи, кейин вагонларнинг бир-бирига урилиб, поезднинг йўлга тушганини билдирувчи овоз эшитила бошлади...

Уруш бошланиб Украинадан кўчириб келтирилганларнинг кўпчилиги бизнинг қишлоққа, ҳозиргина эслаганим марҳума Зоя опа эса ён қўшнимиз Олмосхон аянинг уйига жойлаштирилган эди. Ўша йили биринчи синфга боргандим. Мактабдан келсам, онам янги қўшниларни йўқлаб эндигина чиқиб кетаётган экан. Ортидан эргашдим. Кечадан буён “Ғоқ-Ғоқ” лаб ҳовлини бошига кўтараётган оппоқ гозни жуда кўргим келаётган эди.

Олмосхон ая ишком тагидаги ёғочлари аллақачон қуриб-қақшаб, қийшайиб бир аҳволга келиб қолган сўрида ўрис кампир билан нималарнидир гаплашиб ўтирган экан. Онам эски кигиз устига тўшалган шолчага нигоҳи тушиб, меҳмонларнинг шарофатига бўлса керак, деб ўйладилар чоғи, қошларини сал учуриб қўйди. Дарҳақиқат, Тўлқин амаким олиб келган йўл-йўл шолча тўй-маърака ёки бирор меҳмон сабаб ёзилар, бошқа пайтларда ўнғиб кет-

ган кигизнинг ўзи бўларди. Қўй жунидан пишитилган кигизнинг четидаги шапалоқдай куйган жойи тўшакнинг тагида билинмас эди. Ўртоғим Иқбол ўйиндан ютиб олган қанд қоғозларини ана шу тешикка қўл тиқиб беркитар, ўтирганида ҳам айнан ўша жойни эгалларди.

Олмосхон ая онамга пешвоз чиқди. Эри, икки ўғли урушга кетиб қадди букилган бўлса-да, кўпчиликнинг бошига тушган мусибат деб унчалар билинтирмас, эртаю кеч оғзидан: “Немиснинг уйи куйсин!” деган сўз тушмасди. Ўрис аёлларни кўрмаган эдим. Бироз ҳайиқиб онамнинг ортига беркиниб турсам, кампир “Иди суда, сыночик” деб ёнига чорлади. Гапига тушунмадим, аммо қўл ишорасидан олдига чақираётганини англадим. Онам бор, бора қол, деди. Аммо мен тортиниб бормадим.

– Келинингиз кўринмайди, – деди онам русчани яхши билмасалар-да, амаллаб тушунтириб.

– Бояқиш, хонага қамалиб олиб йиғлагани йиғлаган, – дея кампирнинг ўрнига жавоб қилди Олмосхон ая. – Биргалашиб овқатга чақирсак ҳам чиқмаяпти. Жуда хижолат бўлиб қолдим.

– Нега? – деб сўради онам ширмой нон ҳиди анқиб турган қўлидаги дуррани қўшнимизга тутқазаркан.

– Уйимиз... ёқмадимикин?

– Нега унақа дейсиз?

– Кечадан бери туз тотмади-да, айланай, – деди Олмосхон ая кўзларини жовдиратиб.

– Ер юткур немислар уруш бошлаб ҳамма-нинг тинчини бузди. Шўрлик ҳам эридан, ҳам уй-жойидан жудо бўлганига эзилиб йиғлаётган-дир, – деб қўшнимизни юпатган бўлди онам.

– Эзилиб йиғласа майлига эди, қон-қақшаб йиғлаяпти...

– Ҳаммадан ҳам унга қийин бўлса керак-да. Ҳа, айтгандай, иссиққина нон ёпгандим, чиқса яхши бўларди, ё ўзим кириб чақирайми-а? – деди онам сўрига ўтиришдан олдин.

– Майли, уриниб кўринг. Зора, сизга кўнса.

Онам ичкарига киришдан аввал ўрис кампирга юзланиб, келинига нима бўлганини, нега бунчалар куйиниб йиғлаётганинг сабабини сўради.

– Мен... мен айтиб беролмайман, – деб кампир ҳам кўзларига ёш олди. Унинг қуруқшаган, рангсиз лаблари титраганини ўз кўзим билан кўрдим.

– Кириг, кира қолинг. Қанийди, уни юпата олсангиз. Лекин тилка-пора бўлган юрагига малҳам бўла олмайсиз деб қўрқаман. Мабодо... алам устида қаттиқроқ гапириб юборса, кўнглингизга олманг, хўпми?

Онамга эргашдим.

Дераза ёнидаги темир каравотда дим тушганича озгин аёл ётар, унинг титраётган нозик елкалардан билиниб турарди. Оёқ томонида эса кечалардан семиз ғоз турарди. Бориб ушламоқчи бўлдим. Аммо онам қўлимда тутиб қолдилар. Мени эшик олдида жим туришимни тайинлаб, ўзлари аччиқ кўз ёши тўкаётган аёлнинг олдига бордилар. Ғоз безовталаниб овоз чиқарди, гўё бегона одам яқинлашаётганини билдириб, эгасини хавфдан огоҳ қилди. Аёл қимирлаб ҳам қўймади.

– Дочинка, – деди онам бисотидаги бор русча сўзларни эслаб, – Мы соседи. Горячий хлеб принос. Ставай, доченка.

Аёл қимирлаб ҳам қўймади. Онам унинг ўксик қалбини тинчлаштириш учун олдида боришни ихтиёр қилар, аммо нари кетай демаган Ғоздан бироз чўчиб турарди.

– Киш! – деди онам қўлини кўтариб.

Бир пайт аёл ётган ерида “Нетрогайте, ему!” деб бақириб берди. Кейин “Выйдите, от сюда. Немешайте, мне!” деб дераза томонга ўгирилиб олди. Онам нима қиларини билмай, каловланиб қолди. Устига тўқилган каттагина оқ рўмол ташланган аёлнинг нима деганига тўлиқ тушунмадим, аммо онам менинг олдидан ғалати аҳволга тушиб, турган жойидан анча вақтгача қимирламадилар.

– Кетдик! – дедим онамга раҳмим келиб. Тўғриси, бегона, бунинг устига жувоннинг қўпол муомаласидан аччиғим чиққан эди. Онам бечора қийналиб ёпган нонларидан сингиб пишганини унга илинса-ю... Бориб қўлидан тордим. Шундагина онам ортига қайтдилар.

– Ҳеч кимга қулоқ солмаяпти, – деди Олмосхон ая онамни хижолатдан қутқарган бўлиб.

– Исми нимаикан? – сўради онам.

– Зоя, – деди бу гал кампир ёнидан онамга жой кўрсатаркан. – Она мая невестка. Муж и сын ушли на войне. Остались двойом.

– Айтинг-чи, ўғлингиз урушда ҳалок бўлди-ми? – деб сўради онам кампирдан.

– Слава Богу, пока жив, – деди кампир онам олиб чиққан нонга ҳавас билан тикилганича.

– Балки ота-онаси бомбанинг тагида қолган-дир?

– Нет, они тоже живы.

– Унда, нега бунчалар куйиниб йиғлаяпти? – қизиқиб сўрашини қўймасди онам.

Кампир бирдан бошини чангаллаб ўкириб йиғлаб юборди. Шу ҳолатда у келинидан қолишмай кўз ёши тўкарди. Лекин йиғи сабаби ҳақида оғиз очмади.

– Менга ҳам айтиб бермаяпти, бояқиш, – деди Олмосхон ая дастурхонга янги узилган узумларни қўяркан. Балки бир-икки кундан кейин сал ўзларига келишса сўрармиз. Қани, дастурхонга яқинроқ ўтиринг.

Шундай қилиб биз келинчак Зоянинг нима учун бунчалар жон куйдириб бағрини тиглаётганини билолмай уйга қайтдик. Онам бечора кейинчалик ҳам бунинг тагига етолмади. Кампир келиним ўзи айтар дея, дардини ошкор қилмай бу ёруғ оламни гамга ботганича тарк этди. Тўрт йилдан кейин уруш тамом бўлди. Хурсандчилик бошланди. Бироқ Зоянинг рангпар юзида кулги кўринмади. Аксинча, баттар қайғуга чўмди. Юртига қайтишга негадир шошилмасди. “Қайтиб боролмайман у ерга” деганмиш қўшнимизга. Онам каби мен ҳам ҳайрон бўлдим. Негаки, энди анча-мунчага ақлим етадиган катта йигит бўлиб қолгандим. Аслида ҳам шундай, уруш бизларни аллақачон улғайтириб қўйганди.

Мақтабни тамомлаб ўқиш ниятида Тошкентга йўл олдим. Бироқ университетга кириш насиб этмади. Кейинги йили ҳарбий хизматга чақирилдим. Украинанинг Харьков шаҳрида йигитлик бурчимни ўтай бошладим. Бунинг эшитиб, қўшнимиз Зоя опа ҳам менга салом айтиб юборадиган бўлди. У айнан шу шаҳарда туғилган экан. Бироқ севган йигити қримлик бўлгани учун ўша ёққа турмушга чиққан экан. Бир йилдан кейин таътилга чиқишим керак эди. Шунда онам билан Зоя опани бу ерга таклиф қилиш фикри туғилиб қолди. Уларни икки-уч кун айлантормоқчи, сўнг биргалашиб қайтмоқчи эдим. Бироқ Зоя опа онамга қишлоғимга қайси юз билан бораман, унга нима дейман? Йўқ, асло бора олмайман!” деб қаттиқ йиғлаганмиш. Бу гаплардан кўнглим ғашланди. Зоя опанинг бағрини ўртаётган ҳодисани билгим келди. Қизиқ, у ҳамон на Олмосхон опага, на қўни-қўшниларга бу ҳақда оғиз очмаган эди.

Ҳарбий хизматдан кейин университетнинг тарих факультетига ҳужжат топширдим. Ўқишни тамомлаганимдан кейин шу факультетда ишга олиб қолишди. Айни пайтда аспирантурада ҳам таҳсил ола бошладим. Ҳарбий хизматда украин ва қрим татар тилларини яхши ўрганиб олгандим. Шу сабаблими, мени Ташқи ишлар вазирлигига ишга чақиришди. Бу ердан дунёнинг кўплаб мамлакатларига бориб турардим. Бир сафар делегация билан Украинага борадиган бўлдик, Кумушконга бориб ота-онамнинг дуосини олиш учун қишлоққа борардим. Зоя опа юртига

кетаётганимни эшитиб, анча жойгача кўзида ёш билан кузатиб қўйди.

– Юринг, сизни ҳам олиб кетаман, – дедим навбатдаги сафар чоғида.

Зоя опа унамади. Йиғламсираб ортига қайтди. Бироқ кейинги гал шаҳар четидаги қишлоғи ва бир замонлар яшаган уйининг манзилни берди. “Уйимиз вайронага айлантирган бўлса керак. Кейин Расима исмли чақалоқ ҳақида ҳам сўраб кўр” деб тайинладилар. Лекин бу гапни айтганича қора терга ботиб, ҳушидан айрилишига бир баҳя қолди.

Ҳайрон бўлдим. Қишлоғимизга кўчиб келгандаёқ унинг кўкимтир кўзларида ёш кўргандим, мана ҳозир ҳам ҳамон бу қайғули нигоҳларда, титраб чиқаётган гап-сўзларида қандайдир аянчли ва оғир жудаликнинг мунгли садоси акс этиб турарди. Қандай аламли ҳодисаки, уни ҳали ҳамон унутишнинг иложи бўлмаса? Нима у – эсан чикаришнинг умуман имкони йўқ бахтсизликми? Нима у – киндик қони тўкилган ватандан айирувчи азоб? Қандай ҳис-туйғуки, уриб турган юракни тарк этмаса? Уйғоқ қалбни ҳамон титратиб, ларзага солса?

Ваъдага вафо қилиб, вақт ажратдим. Бу кўзда тутилмаган режа, деб делегация раҳбари мендан шубҳаланиб қолди. Воқеадан уни ҳам хабардор қилишга тўғри келди. Бир амаллаб розилигини олдим, бироқ ортимдан одам қўйилганини сездим. Аммо ўзимни билмаганга олиб, Зоя опа яшаган шаҳар четидаги қишлоққа бордим. Одамларнинг кўпчилиги ўз уйларига қайтган, бўш хонадонларга эса бошпанасизлар кўчиб келишган экан. Уйлар анча тартибга келтирилган бўлса-да, урушнинг асорати ҳамон билиниб турарди. Зоя опа келин бўлиб тушган уйни топишга унчалар қийналмадим. Ярми янгитдан қурилган шекилли, уй иккига ажралиб турарди. Бироздан кейин овозимни эшитиб, эллик ёшлар чамасидаги семиз хотин чиқиб келди.

Унга шу уйда яшаган аёлнинг илтимосини айтгач, бу ерга қачон кўчиб келганини сўрадим.

– Қирқ олтинчи йилнинг баҳорларида, – деб хавотир ила жавоб қилди ўзини Альмира Рауфовна деб таништирган хотин. Кейин дарҳол уйнинг эгаси қайтиб келмоқчими, деб кўзларимга тикилди. “Йўқ” деганимдан кейингина унинг нигоҳларидан хавотир ариди.

Кейин Расима исмли чақалоқ ҳақида сўз очдим.

Альмира Рауфовна икки фарзанди билан ярми вайронага айланган уйга ноилож кириб яшай бошлайди. Кунлардан бир куни оёғини

тойган қария эртаси куни бир парча тахтага “Расия – уч ойлик чақалоқ” деб ёзишга аранг қодир бўлади. Шундан сўнг бир парча қотган нон топиб ейди ва унинг кучи билан тахтани қабр тепасига суқиб келади. Кейинги кунлари, яъни уруш тугагунча у хорликда кун кечиради. Бу уйда одам яшаётганини эшитиб, келган экан. У ўша куни Альмира Рауфовнанинг қўлига йўркак ичидан топилган “Туғилганлик ҳақида гувоҳнома”ни тутқзади. Уй эгалари қайтса, бериб қўйишни сўрайди. Лекин чақалоқни ташлаб кетган онани буралаб роса сўкади. Қария ўшандан кейин узоқ яшамаган экан.

Мен ортимга қайтарканман, Зоя опанинг бир умрлик ғамга ботганлиги сирини англагандай бўлдим: демак, у боласини қолдириб кетган! Лекин қандай қилиб? Ахир, қайси она ўзининг уч ойлик гўдагини ташлаб кетади? Наҳот, тинчини ўйлаб, кейинроқ бемалол турмушга чиқишни кўзлаб шундай мудҳиш ишга қўл урган бўлса? Ишонгим келмаса-да, Зоя опадан нафратланиб кетдим. Қилғиликни қилиб қўйиб, доим кўз ёш тўкиш нимаси? Одамларнинг раҳмини келтирмоқчимиз? Лекин шу пайт Зоя опани ноҳақ ҳақорат қилаётган бўлмайин тагин, деб ўйлаб қолдим. Негаки, бева аёл умуман турмушга чиқмади. Ўйнаб-кулгани ҳам йўқ. Урушдан сўнг дарҳол юртига жўнаб қолмади.

Бутун бир халқлар тарихини: ўтмишини бугунги кунини, динини ва маданиятини ўрганиб олим бўлибман-у, ёнимда яшаган оддий бир аёлнинг хатти-ҳаракатини тушунолмай ақлим лол. Бошида онамга қилган қўпол муомаласидан бола кўнглим ранжиб, кейинроқ тақдирига қизиқмадимми? Балки шундайдир. Ахир, унинг ўзи ҳам қандайдир сирли ва одамови эди-да. На Олмосхон опа, на онам билан очилиб-сочишиб гаплашиб ўтирганига кўзим тушмаган.

Ҳа, бу мунгли ва қайғуга ботган ҳолда яшаб юришнинг сабабини энди билгандайман. У чақалоқни ташлаб кетгани учун ҳам ўзини кечира олмаяпти. Қайтиб юртига ҳам кетолмаяпти? Наҳот шундай бўлса?..

Зоя опа мени кўриб, бағримга отилди. Анча пайтгача қўйиб юбормади, бу орада тўйиб-тўйиб йиғлади. Бироқ бу кўз ёшлар бемехр аёлнинг сохта йиғисидай туюлди ва ундан ўзимни нари олишга чоғландим. Зоя опа буни сезиб баттар йиғлади. Кейин “Бу сен ўйлагандай эмас!” деди овози титраб.

– Нима бўлмаса? – дедим қаҳрланиб.

Кўнгли яримта мусофир аёл билан нега бу тарзда гаплашаётганим онам бечорани ҳам ўй-

судраган бир чол кириб келади. Кўчиб келган аёлнинг бегоналигини кўриб индамай ортига қайтади, бироқ Альмира Рауфовна чолнинг қандайдир айтмоқчи бўлган гапи борлигини сезиб, шундоқ қўйиб юбормайди. Яхшилаб меҳмон қилади, тўйгунича ароқ қуйиб беради. Маст бўла бошлаган қария ниҳоят ичидагини айтади: одамлар қишлоқни тарк этишганида, у шу ерда ёлғиз қолган экан. Кейин емиш излаб ҳар куни биттадан уйга кира бошлади. Навбатдаги уй айнан ўша Зоя яшаган хонадон эди. Овқат ташвишида кирган чол дераза олдидаги каравотда турган йўркакка нигоҳи тушади. Аста бориб қараса, чақалоқ майити экан. Шундай ташлаб кетишга кўзи қиймайди. Бироқ қабристон қўшни қишлоқда. У ерга кўтариб олиб бора олмайди. Кейин бир амаллаб ҳов анави тепаликка бориб чуқур ковланди-да, мурғакни кўмади. Ҳолдан

лантириб, ҳам ташвишга солиб қўйди. Зоя опа ниҳоят кўз ёшларини артди.

– Нима хабар келтирдинг? – деб сўради ногоҳ гижимлаб олган костюмимнинг ёқаларини қўли билан аста тўғриларкан.

– Аввал сиз айтасиз?

– Йўқ, сен гапир.

Онам бизларни ичкарига бошлади. Куз энди бошлаганига қарамай, ҳаво бироз салқин эди. Шундай бўлса-да, ишком тагидаги сўрини танладик.

Мен сафар чоғида кўрган ва эшитганларимни сўзлаб бердим. Гап озиқа илинжида уйларига кирган қарияга келганда, Зоя опанинг кўз ёшлари шашқатор бўлди. Дераза олдида ётган жонсиз чақалоқ ҳақида гапираётганимда ўзини тутиб туролмади. Ўзини онамнинг бағрига отиб жон аччиғида йиғлади. Онам ҳамон гап нимада эканлигини тушунолмади турарди, аммо унинг ажин босган қўллари энди баралла хўнграб йиғлаётгандан ожизанинг титроқ босган елкасини, тўзғиб кетган сочини силар, лекин нима деб юпатишни билолмай жовдираган нигоҳлари билан оғзимга тикилган эди. Ҳикоя чолнинг қишлоқ четидаги тепаликка гўдакни кўмганига келганда, Зоя опа бирдан бошини кўтариб:

– Расиянинг қабрини кўрдингми? – деди.

– Кўрдим. Қабр тепасига қизалоқнинг исми ҳам ёзиб қўйилган. Мана бу эса унинг ҳужжати.

Зоя гувоҳномага қараб қотиб қолди. Анчадан сўнг ўзига келиб, титраган қўллари билан аста мендан олди-да, юзларига босди. Шу туришда у бўлиб ўтган ҳақиқий воқеани эслаб, жим бўлиб қолди.

* * *

... Қишлоқ оқсоқоли ва бир қўлидан айрилган эллик ёшлардаги майорнинг тонг саҳарда уйма-уй юриб тарқатаётган хабари шундоқ ҳам саросимада яшаётган одамларни баттар довдиратиб қўйди.

– Бир соат ичида вокзалга етиб боришларинг керак! Поезд роппа-роса олтида жўнайди. Фақат энг зарур нарсаларни олинглар. Эшитяпсизларми, ҳужжатларингиз ва бир-икки кунлик озиқ-овқат!

– Кўрпа-тўшак-чи? – сўрайди шу тўполонда кимдир.

– Ҳеч қанақа кўрпа-тўшак мумкин эмас. Бўла қолинглар, вокзалда одам жуда кўп. Олтидаги поездга улгурмасаларинг, қолиб кетасизлар. Немислар эса жуда яқин қолишди! Тез, тезроқ ҳаракат қилинглар!

Бақирган овоз энди Зоянинг ҳовлисида эшитила бошлади.

– Ҳозим-чи? Уни олиб кетсам бўладими? – дейди Зоя қаерга борса ортидан қолмайдиган гозини кўрсатиб. Ахир, ҳадемай қўлидаги чақалоғи юриб қолса...

– Эсинг жойидами сени? Ҳали ўзинг билан болангга жой топиладими-йўқми?! Йўқот, уни! Нега анграясан, анаву кампирнинг лаш-лушини тутиб, тезроқ қўлига тутқазмайсанми?

Овозининг борица бақирган майор энди қўшни уйнинг деразани тақиллата бошлашди.

– Уй ичида нима қиляпсизлар. Тезроқ вокзалга, вокзалга етиб боринглар!

Зоя типирчилаб қолди. Қайнанасининг устига қалин жемперини кийгизди, бошига иссиқ рўмол ўратиб, учларини белига айлантириб маҳкам боғлаб қўйди. Шу чоп-чопда оёғига кигиз этигини кийгазишга ҳам улгурди.

– Сиз илдам бораверинг! Мен Расияни кийинтириб, ортингиздан етиб оламан! Туринг, турақолинг.

Кампир йўлга тушишдан олдин дорилари эсдан чиқиб қолмаслигини тайинлади.

– Хўп, албатта, оламан. Одамларнинг ортидан боринг!

Зоя ичкарига отилди, ортидан гоз ҳам лапанглади. Эски сервант тагини титкилаб, сарғайган газетага қайта-қайта ўралган ҳужжатларни олди. Шошиб ичини очди: ҳаммаси жойида. Энди чақалоғини уйғотиб, кийинтирса ҳам бўлади. У ёқдан бу ёққа чопиб, иссиқроқ кийимларини топди, уйқусираган гўдакни бир сидра кийинтиргач, қолганларини елкасига осиб оладиган тугунга ташлади. Гоз типирчилаётган эгасининг хатти-ҳаракатидан фалокат яқинлигини сездим, одатдагидан бошқачароқ овоз чиқариб, Зояга соядек эргашар, оёғи тагидан нари кетмасди. Ётоққа кирса, орқасидан чопди, даҳлизга ўтса, яна эргашди. Зоя зарур кийим бошларини оларкан, дам-бадам гозга нигоҳ ташлаб қўяр, уни ёлғиз ўзини қолдириб кетаётганига ичи ачиша бошлаган эди. Кечаги овқатни олмай унга қолдирса-чи? Мана бу ноннинг ярмини ҳам ташлаб кетади. Кейин амаллаб бир кунини... Йўқ, қандай ҳам ўзини қолдириш мумкин? Ахир, босқинчи немислар ўйлаб ҳам ўтирмай уни сўйиб... Зоя шу югур-югурда бу аянчли манзарани кўз олдига келтирди шекилли бир сесканиб тушди. Йўқ, уни бераҳм фашистларга қолдирмайди. Вокзалга олиб чиқади, у ёғи бир гап бўлар. Шу пайт унинг хаёлига гозни ҳам йўртаклаб олиш фикри келиб қолди. Оғзини ип билан маҳкам боғласа,

бўлди, овоз чиқармай кетаверади. Йўлда питирлаб юбормаслиги учун оёқларини ҳам боғлаб қўяди. Поездга чиқиб олгач, кимнинг ҳам иши бўларди. Зоя топқирлигидан хурсанд бўлиб, эски адёлнинг ўртасидан иккига бўлди. Бир хил қилиб ўраса, эгизак боласи бор экан, деб ўйлашди ва текшириб ҳам ўтирмай поздга чиқишига навбатсиз йўл беришди. Унга жон кирди. Аввал фозни йўргаклади. Жонивор кетишини сезди чоғи, қаршилиқ қилмай жим турди. Ҳали ўзига кийим қидираётганда, ойна ўрнига оқ читдан парда тутилган шкафида қишда ўрайдиган иссиқ рўмолига кўзи тушганди. Бир-бирига ўхшаш иккитасини олди-да, ишга киришди: фозни қимирламайдиган қилиб боғлагач, навбат чақалоғига келди. Уни ҳам адёлга яхшилаб ўради, сўнг белдан чимдиб рўмол боғлади. Поездда ҳужжат сўраб қолса, қидириб юрмаслик учун боланинг туғилганлик ҳақидаги гувоҳномасини йўргакка солди. Ана энди йўлда оч қолмасликлари учун у-бу егулик олса бўлади.

– Бўлдингми, Зоя!

Ташқарида қишлоқ оқсоқолининг ваҳимали овози эшитилди.

– Кетяпман! – деди питирлаган Зоя каттагина тугунни елкасига осаркан.

– Ҳамма кетиб бўлди-ку, нима қилиб ҳалиям ивирсиб юрибсан!

– Мана, ҳозир!

Зоя икки йўргакни бир амаллаб қўлларига олдида кўчага отилди. Сал нарида турадиган қўшниси беш ёшли ўғилчасини судраганча чопқилаб ўтиб кетди. На салом, на алик бор. Юз-кўзларидан ваҳимага тушгани, биргина илинжда – тезроқ поездга чиқиб олиш учун одимлаётгани биланиб турибди. Зоя энди қўшининг ортидан йўлга тушмоқчи эди, ногоҳ ҳаллослаб келаётган майорни кўриб, нафаси ичига тушиб кетди: “Тамом сезиб қолди!” Ҳа, майор Зоянинг бир қўлидаги йўргакда фоз борлигини фаҳмлаган эди.

– Билганингдан қолмабсан-да! – бақирди анча яқин келиб қолган майор.

– Ахир...

– Хомтама бўлма, барибир поездга чиқармайман! Менга фақат одамларни эвакуация қилиш топширилган! Тушунарлими, сенга! Тўхта, қани яқинроқ кел-чи, қайси бири боланг, ўзи?

Майор шундай деб, аввал йўргакларни ушлаб кўрди, кейин ичига назар ташлади. Тумшуғи боғланган фозга кўзи тушиб, Зоянинг чап қўлидан шартта юлқиб олди-да, ёғоч панжарадан ошириб ҳовлига улоқтирди.

Зоянинг жон-пони чиқиб кетди, аммо ғазабкор майорга қарши ҳеч гап айтолмади. Қасдлашиб поездга чиқармаса, нима бўлади? Чақалоғи билан немисларга асир тушса... Худо кўрсатмасин!

– Майли, олмайман. Фақат ипларини ечиб қўяй! Бу ҳолда...

– Фақат тез бўл. Ортимдан етиб олмасанг, ўзингдан кўр! – деб кўзлари жовдираган Зоянинг гапини бўлди оқсоқ майор.

Зоя қаршисида турган ҳарбийнинг жирраки одам эканлигига аҳамият бермай шитоб билан ортига қайтди. Даҳлизга кирибоқ елкасидаги тугунни полга ташлади. Қўлидаги йўргакни эса ўртадаги думалоқ столга қўйди. Ҳовлига чопди, йўргакни очмоқчи эди хаёлига фозни ечиб юборсам, барибир ортимдан қолмайди-ку, деган фикр келиб, ниятидан қайтди. Нима қилса экан? Ҳа, айтгандай, шу ҳолича тугуннинг ичига яширса-чи? Амаллаб поездга етиб олар? Шундай ҳам қилди, аммо тугун ҳаддан зиёд катта бўлиб кетди. Анову жаҳлдор майор бу сафар пайқаб қолса, фозни аяб ўтирмаса керак. Бир тепиб майиб қилди ёки шартта отиб ташлаши мумкин. Зоя бирор қарорга келолмай торгина хонада айлана бошлади. Демак, илож йўқ экан-да? Ўрганиб қолган фози билан шу ерда хайрлашадими-а?

Деразадан кўча тарафга қаради. Майор кўринмади. Сал нари кетса орқасидан чиқарман, балки менинг ҳам қайсарлигимни кўриб раҳми келар, деб ўйлади ва очиқиб йиғлай бошлаган гўдагини кўтариб, ётоқхонага кирди. Темир каравотга ўтириб боланинг оғзига кўкрагини тутди. Майли, тўйиб эмиб олсин, бир югурсам етиб оламан. Олтида дегани билан ўз вақтида жўнармиди? Зоя хаёлида кеч қолмайдигандай бемалол эмиза бошлади. Ҳали ёш, жадал-жадал қадам ташласа, майорга бир зумда етиб олади. Балки ундан ўти ҳам кетар. Қизалоқ тўйди. Зоя болани каравотга ётқизиб, фознинг олдига борди. Уни қўлга олганича бир зум ўй суриб қолди.

– Зоя!

Зоя эшик олдида қўли мушт қилиб тугилган майорни кўриб тарашадай қотиб қолди.

– Тугунингни ол-да, кўзимдан йўқол!

Зоя беихтиёр тугунни елкасига осди.

– Кеттинг келмаяптими? Нима, немисларга таслим бўлмоқчимисан? Балки уларнинг айғоқчисидирсан? Гапир! Агар шундай бўлса, сени ўзи отиб ташлайман!

Майор шундай деб ёнига осилган тўппончани қўлига олди.

– Гапир, ярамас!

Зоя дағ-дағ титраганча ҳовлига отилди. Майор уйда одам бормикан, деган хаёлда хоналарга бош суқди. У ётоқхонага қадам босганда очиқ деразадан шабада кириб, дарпардани учирдию бир зумга йўрғакдаги чақалоқнинг устига ёпилиб, майорнинг ўткир ва шубҳали нигоҳидан тўсди. Одам зоти кўринмади. Майор ортига қайтди...

Тинка-мадори қуриган Зоя амаллаб вагонга чиқиб олди, сўнг йўрғакдаги боласини шундоқ бағрига олганича орқасига суянди. Фала-говур, болаларнинг йиғи-сиғиси қулоғига кирмади. Поезддан қолиб кетмаслик учун ўзиям роса чопди-да. Ортига қараса, кўзларига қон тўлган майор худди отиб ташлайдигандай туюлаверди: тўхтамай югурди. Хайрият, улгурди! Ана энди бирпас мизғиб олсам бўлади. Чақалоғининг қорни тўқ, уям лўкиллаб чарчагандир? Майли, ухласин.

Зоя поезд қаттиқ тебранганда чўчиб уйғониб кетди. У ёнида мункайиб ўтирганча “Илоя, уйинг куйсин, сен Гитлерни!” дея пичирлаб қарғанаётган хотиндан қанча юрганини сўради.

– Икки соатдан ошди.

Зоя қизалоғига қулоқ тутди. У жим эди. Уйқусини бузгиси келмади. Ором олсин, гўдакки-на! Поезднинг шовқини, безовта одамларнинг гам-ғуссага ботган нигоҳлари, қариларнинг оҳвохию, турли ёшдаги болаларнинг тўполон ва инжиқликлари унинг жажжи юрагига ваҳм солмасин. Қанча кўп ухласа, шунча яхши.

Бироқ орадан тахминан бир соатларча вақт ўтса ҳамки, гўдак жим. Тўғри, вагоннинг гоҳида аста тебраниши болаларни гўё аллалагандай ҳам эди. Лекин наҳот шунча пайтдан бери қорни очқамаган бўлса? Қани...

Зоя бақадай қотиб қолди. Кўзлари қинидан чиқиб кетгудай катталашди. Кейин бирдан бошини чангаллади. У гапирмоқчи, йўқ, йўқ, бақирмоқчи бўлар, аммо нафаси ичига тушиб кетгани боис, бўғзидан ҳаво чиқмас эди. У йўрғакнинг бир четини очганидаёқ юраги тўхтаб қолгандай бўлди. Атрофдаги одамларнинг деярли барчаси ўзи билан ўзи овора. Кимдир қотган бир бурда нонни кафтлари орасида яширганича майда чайнайди. Овоз чиқариб ёнидагиларнинг эътиборини тортишни истамайди. Кимдир чанқоқдан томоғи қақраган бегона болага темир кружкада бир хўплам сув тутқазади. Биров йўқотган сингисини қидиради, биров қунишиб олганича кўзларини очишни истамайди.

Айни шу маҳалда вагоннинг ичини ўта ваҳимали чинқирқ овози тутдию катта-кичикни

бирдай ларзага солиб, ўтакаларини ёрди. Карахт ҳолатидан ўзига қайтган Зоянинг ичига тўплаган ҳаво гўё даҳшатли вулқоннинг портлашини эслатди. Юракнинг туб-тубидан отилиб чиққан нидо вагон ичидаги ҳар қандай шовқин-сурондан устун келганди:

– А-а-а-ааа!

Зоя чуқур нафас олди-да, овозининг борича яна бақирди:

– Аа-ааа-аааа!

Одамлар ҳеч нарсага тушунмади. Фақат Зояга яқин ўтирган хотингина унинг боласидан айрилиб қолибди шекилли деб тахмин қилди ва кўрқибгина йўрғакнинг бир четини кўтарди.

Тумшуғи боғлаган ғоз!

– Поеднинг тўхтатинг!!! Поездни тўхтатинглар, деяпман сизларга!

– Поездни тўхтатиш мумкин эмас, – деди сал нарида ўтирган қария. – Вазият оғир қизим. Таҳлика остида қолган худуддан чиқиб олмагунча...

– Унда мен тушиб қоламан! Ҳа, вагондан сакрашим керак! – Зоя шундай деб отилиб ўрнидан кўзгалди. Одамларни туртиб-суртиб вагон эшиги томон интилди.

– Нима гап, нима бўлди?

– Уйда қизим қолиб кетибди! Қизалоғимни қолдириб келибман! Эшитяпсизларми, уч ойлик гўдагимни ташлаб келибман!

Айримларнинг юзида ачиниш, баъзиларда эса нафрат ифодаси зоҳир бўлди.

– Вой, нега қолиб кетади?

– Она деган ҳам шунақа ҳардамхаёл бўладими? Қандай қилиб чақалоқни ташлаб кетиш мумкин?

– Кўзинг қаёқда эди?

Атрофдан шунга ўхшаш ҳақли саволлар ёғила бошлади.

– Атай қилмадим, ахир. Шошганда қизим ўрнига ғозни кўтариб келибман.

– Ғозни?!

– Йўғ-е?

– Ана холос!

– Эшикни очинглар! Ёрдам бермай нега қараб турибсизлар? Мен қишлоққа қайтишим керак! Уйда Расиям ёлғиз қолган. Унинг олдида боришим шарт! Агар бормасам у ўлиб қолади! Э, Худо менга мадад бер. Унинг олдида боришимга кўмак бер ўзинг. Мен боргунча қизчамнинг жонини омон сақла!

– Камида тўрт соатча юрдик, – деди ҳалиги қария Зоянинг қўлидан тутиб. – Бу икки юз-икки юз элик километр дегани, қизим. Биринчидан, поезддан сакрашинг хавф-

ли. Жонингни хатарга қўйишинг мумкин. Оёгингни синдириб олсанг нима бўлади? Судралиб қачон етиб борасан? Бирор жойинг латемаган тақдирда ҳам уйингга икки кунсиз етиб боролмайсан.

– Майлига, поезддан тушиб қолсам бўлгани!

Зоя энди “дод” солганича вагон эшигини силтаб очишга тириша бошлади. Қария эса жабрдийда онани тўхтати қолди. Аёллар чолнинг гапида жон бор дейишиб, Зояни тақдирга тан беришга ундар, ичкарига олишга ҳаракат қилишарди. Аммо қани энди юраги ловуллаб ёнаётган аёлни тўхтатишга кучлар етса, ҳовуридан тушира олишса.

Бирдан Зоянинг кўз олди қоронғулашди. Ҳолдан тойдими ёки ҳушидан айрила бошлади-ми, ўзини полга ташлайди...

* * *

Зоя опанинг ҳикоясидан юрагим даҳшатга тушди. Урушнинг азоб-уқубати унинг нозик вужудида ўчмас жароҳат қолдирган эди. Нима сабаб кўзларидан доимо ёш қуйилишининг сабабини энди англадим. Бечора ўша кунни асло унутмаган. Унутолмас ҳам керак.

– Сендан биргина илтимосим бор, – деди Зоя опа кўзларимга илтижо билан боқиб.

– Бажонидил.

– Энди қишлоққа қайтмасам бўлмайди. Мени кузатиб борсанг, дегандим.

– Бутунлай... кетмоқчимисиз?

– Ҳозирча бир нима дея олмайман.

– Қишлоқ одамлари сизни кечиришармикин? Ахир, улар...

– Улар нима деб ўйласалар ўйлайверишсин.

Мен қизимдан ном-нишон қолмаган бўлса керак деб юрардим. Худога шукрлар бўлсинки, қабри бор экан. Энди қабрини зиёрат қилишим, унга бош қўйиб, кечирим сўрашим керак. Ундан ёлвориб сўрайман, мен гуноҳкор онасини кечиршини. Агар шу ишни қилолмай ўтиб кетсам... яна ўзимни кечира олмайман. Илтимос, кейинги боришингда мени ҳам олиб кет.

Зоя опага ваъда бердим. У биринчи марта менинг пешонамдан ўпиб қўйди.

Айни баҳор пайтида яна хизмат сафарига отландим. Зоя опани қайтиб келса керак деган ўйда турист сифатида расмийлаштириб, чипта олдим.

...Қишлоққа яқинлашарканмиз, қадамлар секинлашди. Бармоқлари титрай бошлаган, оёгидан тобора мадор кетиб бораётган Зоя опанинг қўлидан тутдим. Анча кексайиб қолган Зоя опа қаршилиқ қилмади. Ёшга тўла кўзлари билан миннатдорлик билдирди.

– Тепаликка яқин қолган сари юрагим эзилиб кетяпти. Келишга келяпману, аммо унинг қабрига қай кўз билан қарайман. Шу ёғини ўйламабман.

– Бардам бўлинг. Ахир, атай қилмабсиз-ку. Расия сизни аллақачон кечирган бўлса керак.

– Зора шундай бўлса...

Зоя опа аста кўзга ташлана бошлаган тепаликдан кўз узмас, томоғига тикилиб келаётган ўкирикни аранг босар, оёқлари оғирлашиб зўрға қадам босса-да, ҳеч нимага парво қилмас эди. Ниҳоят, тепалик ва унинг четидаги кичкина қабр ёнига етиб келдик. Зоя опа бир бўлак эски тахтага ўйиб ёзилган ёзувни кўрганда, ўзини тутиб тура олмади: хўнграб йиғлаганча майсалар кўкара бошлаган жажжи қабрга ўзини отди. У энди ҳамма нарсани унутган эди, фақат зорланиб йиғларди, холос.

Уруш туфайли кечирилмас хатога йўл қўйган, бу жудоликдан бир умр азоб тортган, ҳаёти заҳарга айланган ва юрак ютиб марҳума қизалоғининг қошига келган, тинмай: “Мени кечир, кечира қол” деб қалбини тирнаётган онаизорнинг маҳзун ҳолатига чидай олмай нари кетдим.

Назаримда орадан бир мунча вақт ўтди. Бориб Зоя опани қабр устидан олгим келди. Ахир, қачондан бери намиққан ерга кўксини бериб ётибди. Яна касал бўлиб қолса...

– Зоя опа, туринг энди. Гўдакнинг руҳини кўпам қийнаманг.

Бироқ Зоя опа гапимга жавоб қилмади. Эшитмагандир деб елкасига қўлимни қўйдим. Бирдан хаёлимга... Негаки, уруш сабабли бирор кун ҳам рўшнолик кўрмаган, юраги адои тамом бўлган муштипар онанинг вужуди энди титрамаётган эди-да. Қўлидаги томирга аста бармоғимни қўйдим. Хаёлимга келган совуқ фикр тасдиғини топган эди: жудоликдан қон қақшаб “тирик жасадга айлаган” Зоя опа турқи совуқ ҳарбийнинг дағ-дағасидан титраган пайтида очлик гирдобида қолдириб кетган уч ойлик жигарпорасининг қабрини қучоқлаганча бу фоний дунёни тарк этган эди.

Шу кун кечга томон тепаликда яна бир қабр пайдо бўлди.

Ахрор БАЙЗО

1967 йили туғилган.
Тошкент тиббиёт инсти-
тути (ҳозирги Тошкент
тиббиёт академияси)ни
тамомлаган.
“Мунаввар тонглар”,
“Соғинч суврати”, “Сир
соҳили” каби китоблари
чоп этилган.

Ахрор BAYZO

*Boychiborli
elim, chavandoz
elim...*

Ишқ майин узатса малакдай моҳлар,
Оҳ, деб юборсалар дилингда оҳлар.
Жонингга ўт қўйиб олов нигоҳлар,
Сўзсиз сўйлаганда сўзга нима бор?

Лаҳзалар куй ғалиб тор бирла кетса,
Кўнгил умри кўнгли бор бирла кетса,
Йигитлик онлари ёр бирла кетса,
Баҳор айёми бу, кузга нима бор?

Пою патакларга илашган хаслар,
Билмайсиз, дунёда не хабар, саслар.
Куймоқ лаззатидан бебахра каслар,
Муҳаббат қасрида сизга нима бор?

Қизгалдоқ пойида тупроқ бўлмасак,
Тупроққа тўкилган япроқ бўлмасак,
Япроққа ярашиқ титроқ бўлмасак,
Шеърят богида бизга нима бор?!

Бободехқон юрти – ҳотамнинг юрти,
Момо Ҳаво юрти – онамнинг юрти.
Имом Бухорийлар дуо қилган эл
Отингдан айланай,
Отамнинг юрти.

Алпомишли элим, ёйондоз элим,
Бойгиборли элим, гавандоз элим.
Борим пойларингга пойондоз элим
Отингдан айланай,
Отамнинг юрти.

Тупрогинг сураийн кўзларимга ман,
Юзларим босайин юзларингга ман,

Балогардон бўлай бўзларингга ман
Отингдан айланай,
Отамнинг юрти.

Яқинлардан яқин – яқин керагим,
Тушимда ҳам аҳволингни сўрагум.
Ватан игра Ватаним – Мингтерагим,
Отингдан айланай,
Отамнинг юрти.

Нони беминнатим, оғиқ қўлимсан,
Замахшарий битган кўҳна илмсан.
Боримсан, оримсан, жону дилимсан,
Отингдан айланай,
Отамнинг юрти.

Хайolimda asraganim

Salim
ABDURAHMON

Hikoya

Салим АБДУРАХМОН

1984 йили туғилган.
Ўзбекистон Миллий
университетининг ўзбек
филологияси факультети-
ни тамомлаган.
Ҳикоялари матбуотда
эълон қилинган.

Фарҳод Ширинни ҳеч қутилмаганда қадрдон боғда учратди. Ёнида ширингина қизалоқ. Шунда мўъжиза рўй берди: бир лаҳзада қалбининг тубига кўмиб ташлаган сирлари хаёлида жонланди, хотиралар кўз олдидан кино тасмасидек ўта бошлади.

...Улар бир-бирини университет ётоқхонасида топишди. Топганда ҳам бу учрашувдан роппа-роса икки йил ўтгандан кейингина топишди. Ўшанда баҳор эди. Ҳар томон яшилликка бурканган, ётоқхона ҳовлисида турфа гуллар очилиб, атроф ўзгача бир гўзал қиёфага кирган. Йигит-қизлар қалбида нафис туйғулар ўзини намоён эта бошлаган кунларнинг бири. Улар бир муддат ётоқхона олдидаги ўриндиқда ўтириб суҳбатлашишди. Йигит шундоққина ўриндиқ ёнидаги қийғос очилиб турган атиргуллардан бирини узиб, қизга тутди. Қиз ҳам жилмайиб қўлини узатди. Бир муддат суҳбатлашишди ҳам.

– Исмингиз нима, яхши қиз?
– Қайси қиз ўз исмини илк кўришганда айтаркан?
– Дўстона сўраяпман.
– Ширин.
– Ширин! Ростданми? Меники эса Фарҳод.
– Ҳазилни ҳам олар экансиз-да.
– Бу ҳазил эмас. Ростдан ҳам шундай. Мана, истаган одамингиздан сўрашингиз мумкин. Бу бир тасодиф, холос.

– ...

Бу суҳбат кейингиларига йўл очди. Ушбу танишув ҳар иккисининг наздида тақдир иноятидек эди. Аввал дўст бўлиб юришди. Бу дўстлик муҳаббатга айланиб улгурганини улар мана шу икки йил ўтгандан кейингина билишди.

Фарҳод ва Ширин бошқа-бошқа вилоятдан, бошқа-бошқа университет-да ўқир, ўшанда қиз ётоқхонага қариндошини кўргани келганди. Қариндош эса Фарҳоднинг ўртоғи бўлиб, бу барчасини шу ўриндиқ атрофига жамлаганди.

Бир куни Фарҳод унга севгисини билдирди. Бедор тунларнинг бирида дилидагини бир дунё қилиб SMSга жойлаб жўнатди. У тарафдан аниқ жавоб бўлмади. Лекин Фарҳод қизнинг ўзига мойиллигини яхши англади. Жавобсиз SMS уларнинг яна ҳам тез-тез кўришишига сабаб бўлди. Борар манзил эса шаҳар марказидаги боғ, у ердаги ўриндиқлардан бири. Улар ҳар куни дарсдан кейин метро бекатидан чиққан жойда учрашишар, боғни айланишарди.

Фарҳод севгилисининг жавобини интиқ кутиб, ўзидан сўраб розини ололмай юрган кунларнинг бирида Ширин қўлига буклоғлик қоғоз

тутди. Фақат ётоққа боргач очишини тайинлади. Фарҳод сўз берди-ю, ётоқхонага боришга сабри етмай таксидаёқ очди. Илк жумлалар уни ширин ҳислар қаърига улоқтирди. Хурсандлигидан бақириб юборди. Шофёр жинними бу дегандек бир-икки бор унга қараб қўйди. Хат эҳтирос билан бошланганди:

“Фарҳод ака, юрагимдаги бир дунё орзу-умидларимни сизга ишондим. Яна ишонганим – сиздан бошқа мени бахтли қила олмайди... Севгингизни изҳор қилган кечадан буён қалбимда бир сўз, бир гап: хўп, хўп, хўп...”

Рости, ўзим ҳам бахтиёрман, чунки оппоқ, пок орзуларимни, ўзимни яхши бир инсоннинг қўлига, кўнглига топириятман. Ўйлайманки, йиллар бўйи бир-биримизни ардоқлаб, асраб яшаймиз. Ўртадаги ишончимиз, самимиятимиз, муҳаббатимиз умримиз охиригача шундайлигича қолади. Бу қарорга келишим осон бўлмаганига ўзингиз ҳам гувоҳсиз. Лекин мен энди танладим, танлаганда ҳам ўзимга муносиб, хаёлларимда асраган, йиллар бўйи кутган инсонимни танладим. Бу танловдан, аввало, ўзим бахтиёрман...

Мениям сизники каби орзуларим кўп, бахтли бўлишни, бўлганда ҳеч кимникига ўхшамайдиган бахтим бўлишини, севиқли ёрим билан ҳамиша ҳамдам, ёнма-ён, сирдош, дўст бўлишни истаيمان. Бу йўлда неки қийинчилик бўлса, барчасини енгиб ўта оламан, бунга иродам етади. Биласиз, бироз ўзига ишонган, ҳатто бино қўйган қизман. Мабодо, сизнинг ёнингизда ҳам шу қилигимни қилиб қўйсам, мени кечиринг, тўғри тушунинг. Зеро, бу инжиқ кўнглининг нозлари, тантиқликлари менман, мен шу туйғулар билан борман. Менам романтикман, романтик бўлганда ҳам унча-бунчамас. Фақат ҳаёт менга ҳамиша бешафқат муносабатда бўлади, лекин мен унга жавобан ҳаммага, ҳамиша бахтлиман, дея уқтириб яшайман...

Оила – муқаддас даргоҳ, мен у ерга ёлғон ёки хиёнат билан кириб боришни истамайман. Мени жонимни, имонимни бутун қиладиган инсоннинг юзини ерга қаратишни истамайман. Шунинг учун қалбимни, тизгинсиз, осмонвор орзуларимни ҳеч кимга бермай келдим, юрагимни ўзгалардан, айниқса, йигитлардан қизғониб яшадим. Сизга тухфа этаётганим, энг нафис чиннидан ҳам шаффофроқ, нафисроқ бўлган қалбимни асранг (ўзим уни ҳар доим ҳам асрай олмайман)... Шунда мен ҳам сизнинг кўнглингизни, орзуларингизни асрай оламан, ўзим истаган оиланинг бахтли бекаси бўла оламан. Сизни эса шу оиланинг шодумон беги бўлишингиз учун неки қийинчилик бўлса, барчасини енгиб ўтишга ҳаракат қиламан. Фақат сиздан бир илтимос, мени ҳеч қачон ёлғиз қолдирманг. Ёлғизликдан қўрқаман, ундан нафратланаман!

Ширин”

Шу дамда Фарҳод осмонларга учди. Атрофдаги ҳамма, йўлида учраган ким бўлсин – барчасига бахтиёрлигини айтмоқчи бўлар, Ширин рози бўл-

ди, деб баланд овозда ҳайқиргиси келарди. Ўзига келганда, қандайдир нотаниш жойда эди. Таксидан ярим йўлда тушиб қолган экан. Бошқа машина тўхтатишга тўғри келди.

Шундан сўнг ҳақиқий севги, ҳақиқий учрашувлар бошланди. Адоғи йўқ SMS ёзишлар тунни тонгга уларди. Нима бўлганда ҳам йигит қизни ёлғиз қолдирмасликка интилди.

Кунларнинг бирида бир-бирига боқиб ўтиришганда Фарҳод қизнинг қўлидан тутиб, ўзига тортди. Ширин нима бўлганини англаёлмай қолди. Шошиб ўрнидан туриб кетди. Буғдойранг юзи қизил олмадек бўлди. Фарҳод ҳозир у аразлаб кетиб қолади, деб қўрққанди, бундай бўлмади. Ширин ёнидаги чинорга елкасини бериб, нигоҳини ердан узмай:

– Бунақа қиладиган бўлсангиз, бошқа келмайман, – деди.

– Хўп, хўп, кечир...

Улар қўл ушлашиб узоқ сайр қилишди. Бу каби учрашувлар ҳар куни қанда бўлмай давом этар, қуёш ботай деганда, Фарҳод Ширинни гоҳ автобусга чиқариб, гоҳ ўзи таксида уйига ташлаб ортига қайтарди.

Тунлари SMSлар ёмғири икки қалбнинг туб-тубида ётган сўзларни бир-бири томон олиб учар, алангали муҳаббат тобора авж оларди:

“Шириним, мен сенга жуда-жуда муштоқман, мен сенга интиқман. Ҳозир сени, кулиб турган нигоҳингни, борлигингни хонамдаги ҳар бир нуқтадан излаётман. Девордаги сурат, стол устидаги чироқ, ўқийётган китобимдаги ҳар бир варақ... Қайда бўлмай сен кўринасан. Тутиб олай дейман-у, қўл узатсам қўлим фақат ўша совуқ жисмларга тегиб, хаёлларим чувалашади. Ҳозир ёнимда бўлиб қолсанг-у, кўзларингга узоқ тикилсам...”

“Фарҳод ака, мен-да орзунинг покиза деворларига ҳар куни, ҳар лаҳза шаклсиз суратлар битаман, SMS лавҳалар ёзаман ва уларнинг барча-барчасини Сизга атайман. Биласизми, Сиз Ширинни эмас, унинг кўнглини, руҳини изланг, девонавор туйғуларини топинг, маҳкам ушлаб олинг. Шундагина саркаш бу қизнинг бори, борлиги сизники бўлади”.

Кундузлари эса дарслардан сўнг уларни ўша қадрдон ўриндиқ қарши оларди. Уйқусизлик, дарслардаги чарчоқ билиниб турса-да, бир-бирини кўрганда барчаси ортга чекинарди. Шундай бахтли кунларнинг бирида худди шу жойда ўтиришарди. Бу пайтда баҳор ёзга ўрнини бўшатганди. Боғда, асосан, Европа дарахтлари бўй чўзган. Шундай дарахт бўлган ўрикнинг ҳар-ҳар жойда кўринаётган меваси пишган улар узиб олиб еб, унинг бошқача тахир таъми борлигини бир-бирига айтишарди. Елкалар бир-бирига тегиб турар, иккиси ҳам шодумон эди. Фарҳод гап жоловини бутунлай бошқа томонга бурди:

– Ширин, фарзандимиз кўп бўлади-а?

Қиз уялиб, ерга қаради.

– Нега фарзанд ҳақида гап очиб қолдингиз?

– Яхши ният, ҳаётим.

– Буёғини вақт кўрсатади.

– Биринчиси қиз бўлади. Ширингина қизалоқ. Ўзинга ўхшаган, Ширин.

– Йўқ, биринчиси ўғил бўлади.

– Йўқ, қиз.

– Ўғил.

– Майли, сен енгдинг. Ўғил бўлса исмини нима деб қўямиз.

– Сизга ёққан исми қўямиз. Ўзи сизга қайси исм ёқади?

– Исм... Исм. Зафар бўла қолсин. Муҳаббатимизнинг зафар қучгани ва ўзи ҳам ҳамини зафар қучиб юриши учун исми шундай бўлади. Аслида менга шу исм ёқади. Тўхта, қиз бўлса-чи?

– Раъно. Буни кўпдан ният қилганман. Қизим бўлса исмини Раъно қўяман деб.

– Раъно, жуда чиройли исм. Келишдик, қиз бўлса Раъно, ўғил бўлса Зафар. Билиб қўй, биринчиси, албатта, қиз бўлади.

– Қиз ё ўғил бўлсин – Худойим, аввало, берсин. Умри билан берсин. Ниятимизга етайлик.

– Айтганинг келсин.

Ширин диплом олганда, Фарҳод қип-қизил гулдаста ва иккита каттакон оппоқ ўйинчоқ айиқ сотиб олиб, бирини кўтариб борди. Мўъжазгина кафедра нишонлашди. Иккисининг ҳам шодлиги чексиз эди...

Фарҳод ҳам дипломини олди. Соҳаси бўйича пойтахтда ишга жойлашди. Ширинга совчи қўйди. Совчилар унинг амакисиникига гоҳ поездда, гоҳ енгил машинада икки-уч боришди. Шириннинг ота-онаси у ёшлигидаёқ автохалокатдан вафот этган, шу амакисиникида ўсганди. Етимнинг эгаси кўп бўлади, дерди отаси. Бу гапнинг мағзини Ширинга совчи қўйганда чақди. Чаққанда ҳам яхшигина чақди. Қизнинг уруғи мўл, эгалари кўп топилиб қолди. Бу қариндоши рози бўлса, буниси ўйлаб кўрамиз деди, буниси рози бўлса, учинчиси узоқ деди. Хуллас, ора йўлда қолишди. Совчилар ҳар сафар аниқ бир жавоб ололмасдан қайтишарди. Ширин агар ота-онам бўлганда, бундай бўлмасди, деб йиғлаб ҳам олди. Фарҳод ҳаммаси яхши бўлади деб уни юпатди. Лекин...

Бу орада Шириннинг амакиси Фарҳод билан суҳбатлашгани Тошкентга келди. Узоқ йўл босганини айтишни қанда қилмади. Улар кафедра кўришишди. Бир пиёла чой устидаги суҳбат қисқа бўлди. Амаки савол берди:

– Келажақдаги режаларингиз қандай, ука?

– Танлаган соҳам бўйича кетаман. Мана, ишни ҳам бошладим.

– Яшаш қаерда, қандай бўлади?

– Бу йил отам уй олиб бермоқчи.

– Мабодо, Тошкентдан кетар бўлиб қолсангиз, нима бўлади?

– Дипломим бор. Борган жойимда ишимни топаман. Ҳеч бўлмаса қишлоғимга борсам, иш тайин.

Шу гапи амакига ёқмади. Юзи гезарди.

– Энди, ука, насиб деб гапириш керак. Ҳаракат қилса ҳамма нарса бўлади. Худо насиб қилса, шу

ерда ўз ўрнимни топаман деб ният қилиб, шунга интилиш керак.

– Амаки, бор гапни айтдим-да, ҳеч ким келажагини олдиндан кўролмайдими-ку.

– Ният қилинса, ҳаммаси бўлади.

– Тўғри айтасиз. Менинг ҳам ниятим – шу ерда қолиб ишлаш. Шундай ҳам бўляпти.

Улар хайрлашишди. Амаки нима қарорга келди – кўришишганда Ширин бу ҳақда индамади. Ўзи ҳам аввалгидек эмасди. Кўп ўйланарди. Сўраса, ҳаммаси жойида деб ўзини кулишга мажбур қиларди. Фарҳод буниси сезар, бир кун яхшилаб гаплашиб олишни кўнглига тукқанди.

Куз ҳукмини ўтказиб бўлган шундай кунларнинг бирида улар боғдан чиқиб, автобус бекати томон юришди. Йўлда кўп гапларни гаплашиб, бекатга етиб келганини билмай қолишди. Таниш рақамли автобус кўринди. Бу рақам Фарҳодга ёқмасди. Сабаби, бу рақамни асли ҳаётда ҳам ёқтирмасди, ҳам севиклисини олиб кетиб қоларди-да бу рақам. Автобус тўхтади. Қизнинг меҳри ийиб кетди. Айни дамда Фарҳодга шундай туюлди. Бу етти ухлаб тушига ҳам кирмас, чунки Ширин ҳеч қачон бундай қилмасди. Бу сафар шундай бўлди. Юзи-

ни чўзиб, йигитнинг юзига секингина лаб босиб, автобуста чопиб чиқиб кетди. Кетди. Сонияларда юз берган бу ҳолат Фарҳодни гангитди. Ҳозиргина севиклисининг лаблари теккан жойни бармоқлари билан сийпалаганча жилмайиб, автобус кўринмай кетгунча ортидан қараб қолди. Ичдан шодланди. У айна пайтда бу бўса, бу шодланиш охиригиси эканини билмасди. Ўзига келганда бу рақамли автобусдан яна бир нечаси ёнидан ўтиб улгурган, у эса кафти юзида ҳамон бекатда турарди. Кеча кечаси қариндошлари ё бизни де, ё ўшани, деган шартидан сўнг ора йўлда қолган Ширин бу гапни учрашувда севиклисига айта олмаган, бекатга етгач бўса ҳада этиш билан чекланган, ўриндиққа ўтиргандан кейингина юм-юм йиғлаб кетганди. Унинг ҳолатини Фарҳод билган-да қай ҳолга тушарди. Буни тасвирлаш қийин. Жуда қийин. Ёзувчи учун ҳам жуда оғир. Шу орада...

Ҳаммаси телефон компаниясининг тугатилиши билан бошланди. Аксига олиб Фарҳод ҳам шу компания миждози эди. Телефони ишламай қолди. Бошқа компанияга уланишига эса вақти бўлмади. Уч кунча Ширинга телефон қилмади. Сонияда эслаб турадиган севглисини уч кун йўқламади. Ҳар он хаёлида бўлса-да, сим қоқмади. Учрашишни таклиф қилмади. Битта бўлсин SMS ёзмади. Қани Ширинсиз қанча яшар эканман, деб ўзини синаб кўрмоқчи бўлди. Бу синов уч кундан ошмади. Охири ишхонасидаги телефондан сим қоқди. Шундан сўнг, улар учрашадиган бўлишди. Ўша боғда. Фарҳод юриб эмас, учиб борди. Шу жойда ҳаммаси аксига олди.

Шириннинг кайфияти бутунлай тескари эди. Фарҳод қўлидан тутмоқчи бўлди. Туни билан йиғлаб чиққанми, кўзлари шишиб кетган Ширин рўйхушлик бермади. Аксинча, хафа бўлганини баралла ошкор қилди.

- Нега телефон қилмайсиз?
- Номерим ишламаяпти, биласан-ку.
- Эътиборсизсиз.
- Унақамас. Янги номер олай.
- Яхши кўрсангиз, бундай қилмасдингиз. Гаплашишинг иложини қилардингиз.
- Бу нима деганинг.
- Аввалги эътиборингиз йўқ. Мендан совуган-дексиз?
- Ундай дема.
- Худди шундай.
- Фарҳоднинг жаҳли чиқиб кетди.
- Инжиқлик қилма.
- Ким инжиқлик қиляпти.
- Сен, ҳарқалай мен эмас.
- Шунақами? Ҳали мен инжиқ бўлдимми?
- Шунақага ўхшаяпти.
- Унда мени унутинг.
- Бу нима деганинг.
- Унутинг, вассалом.
- Бунақа дема.
- Нима дейин?!

Бу гаплардан сўнг орада кўринмас жарлик ҳам пайдо бўлгандек кўринди Фарҳодга. Қиз ортиқ бир сўз демай кўзда ёш билан ўз йўлида кетди. Бу пайтда қаҳратон қиш қадам қўйган, изғирин эсар учиб, йўлда туриб қолган сап-сарик япроқларни Ширин этиги билан эзгилаб-эзгилаб кетиб борарди. Фарҳод ортидан маъюс тикилиб қолди. Елкаси кўтарилиб-тушиб бораётган Шириннинг борган сари қадами секинлади. Бир бор тўхтади ҳам. Кетиш ё ортга қайтишга иккиланаётгандек эди у. Биринчиси устунлик қилди. Фарҳод ортидан чопмоқчи бўлганда қиз таксига ўтириб бўлганди. У бир бор бўлсин ортига қарамади. Кетди.

Шу-шу бири-бирини кўришмади. Фарҳод кўп бор телефон қилди, тушолмади. Номерини алмаштирибди. Уйига, ишхонасига қидириб борди. Тополмади. Кейин билди... Билганда кеч бўлган Ширин асли ўзлари томондан бўлса-да, ушбу шаҳарда яшайдиган ўзга бир инсоннинг ёрига айланганди.

Шириннинг қариндошлари устун келди. Танловда Ширин уларни танлади. Шунга мажбур эди. Оқ сут бермаган эса-да, туз берган, тарбиялаган, ўқитган. Ширин буни асло унутадиган қизлардан эмасди. Уларни ҳам тушуниш керак, жигарларидан қолган биттаю битта омонатни узоққа ирғитгиси келмаяпти, деган хаёлга ҳам борди. Ўйлай-ўйлай охири шундай қилишга, яъни Фарҳоднинг олдига келаётганда бир қарорга келган, уни ортиқ умидвор қилгиси келмай, ранжитиб, ўзидан совутишни мақсад қилганди. Телефон қилмагани тайёр сабаб вазифасини ўтаб берганди. Йиғлаб ортига қайтиб севиклисининг кўксига бош қўйишга бир баҳа қолган, бу жойда яна озгина турса, аниқ шундай қилишини билиб ўзини мажбурлаган ҳолда илгариланган таксига ўтиргачгина кўз ёшларига эрк берганди. Кейин... Кейин... Қанча-қанча кўз ёшлар дастрўмолини ивитди. Барчаси фойдасиз бўлди. Ушандаёқ бошқа сабаблар қаторида Фарҳоднинг жавоби амакига ёқмаган, у киши бир қарорга келганди.

Йиллар ўтди. Фарҳод уйланди. Фарзандли бўлди. Ўғил. Исмини ўзи қўйди: Зафар. Бу исм Ширинни ҳар қадамда эслатиб туришини, зафар қучмаган муҳаббат азоби янгилашини билса-да, нима бўлди билмайди, тилида шу исм айланаверди. Охири Зафар исми тилида жаранг сочди. Бу исм ҳаммага, келинга ҳам ёқди. Зафар улғайиб, бешга кирди. Бир куни...

Юртга яна нечанчидир баҳор меҳмон бўлган, атроф яшилликка бурканган, ҳовлиларда олчалар оппоқ гулга кирган пайт. Дам олиш кунларидан бири. Фарҳоднинг иккинчи фарзанди кутилаётган пайт. Хотини УЗИга тушганда, дўхтирлар қиз дейишибди. Келибоқ эркаланиб исмини нима деб қўямиз, деди эрига. Раъно жавобини олгач, жуда чиройли исм, мен ҳам шу исмни айтмоқчи эдим, қизимизнинг исми, албатта, Раъно бўлади, деб хурсанд бўлиб кетди.

Ҳозир у шифохонада. Шифокорнинг айтишича, бир-икки кун бор кўзи ёришига. Фарҳод ҳар куни бориб, хабар олади. Бугун ҳам бориб, ҳар эҳтимолга қарши ёнида қайнсинглисини қолдириб келди. Сўнг

Зафарни етаклаб кўчага чиқди. Чиқди-ю, боғ томон юрганани билмай қолди. Авваллари оёғи тортмасди. Хотини бир-икки бор айтганда, у-бу нарсани баҳона қилиб унамади. Бугун эса...

Нима бўлди, билмайди, оёқлари ўзига бўйсунмаган ҳолда шу томон судради. Борди. Таниш жойлар. Хаёли минг бир кўчага ўрмалади. Ўша чинор. Ширин унинг панасига яшириниб, бошини чиқариб кулиб турган ҳолати. Илк бўса. Бу ҳамон кўз олдида. Унутмайди. Унутолмайди. Ёнида Зафар чинорнинг пўстлоқларини сийпалаб, биж-бижлаб ниманидир сўзларди. Ёлғизоёқ сўқмоқ. Ўрик, ҳа, ўша тахир таъмли ўрик гулга кирибди. Юрди, тўхтади. Юрди. Олдинда... Юраги беихтиёр дук-дук ура бошлади. Эътибор берди. Қаради. Қаради-ю қотиб қолди.

Бир пайтлардаги қадрдон ўриндиқда Ширин ўтирарди. Ҳа, ҳа, адашмаяпти: у – Ширин. Ширин ҳам ўрнидан туриб кетди. Бир-бирига қараганча қотиб қолишди. Узоқ туришди. Ўша нигоҳ, ўша ёндирувчи кўзлар. Фақат юзи озгина сўлгин. Ёнида ширингина қизалоқ. Кўзлар намланди. Ёш томчилади. Орадаги масофа икки одим. Икки одим-а. Икки одим ташлашса, бир бирига етади. Бир пайтлар етишарди. Энди-чи? Бу икки одим улар учун жуда узоқ манзил. Етиб бўлмас манзил. Минг уринишса-да, бунинг иложи йўқ.

Зафар жилмайиб уларнинг ёнига борди.

– Ассалом, опа.

Жимлик. У бунга эътибор бермади. Қизчага қараб жилмайди.

– Исминг нима?

– Раъно. Сеники-чи?

– Зафар. Дада, қаранг исми Раъно экан. Ойинг сенга Раъно деган сингил олиб келишга кетди дегандингиз. Бу ўша Раъноми, дада? Унда ойим қани?

– Йўқ, у-у...

Хурсанд бўлиб кетган Зафар Раънога гапирди:

– Менинг исмимни дадам қўйган.

– Меникини ойим. Менинг ҳам Зафар деган акам бор.

– Ростданми? Дада, Раънонинг Зафар деган акаси бор экан. Менга ҳам ойим Раъно деган ука олиб келади-а?

Зафар дадасидан жавоб бўлмагач, Раънога ўгирилди.

– Нечи ёшга кирдинг?

– Тўртга. Ўзинг-чи?

– Бешга. Дада, дадажон, Раъно мендан бир ёш кичкина экан.

Зафар аввал дадасига, сўнг Ширинга қараб туриб қолди. Унинг кўзидаги ёшни кўриб, ҳайрон ҳолда гапирди.

– И-е, нимага йиғлайсиз, опа. Ким сизни хафа қилди.

– Ҳеч ким, ўғлим, ҳеч ким.

– Унда нега йиғлаяпсиз?

– Ўзим, ўзим.

– Оналар йиғламайди, дейди, ойим, сиз ҳам Раънонинг ойисиз-а. Йиғламанг. Хўпми?

– Хўп, хўп.

Ширин кўзидан оқаётган ёшни чўнтагидан даст-руғмол олиб шоша-пиша сидирди. Сўнг Зафарга қараб жилмайишга ҳаракат қилди.

– Мана, йиғламаяпман.

– Зафар, менинг котта, ўзимдек келадиган оппоқ айнигим бор, – дея Раъно Зафарга мақтанишга тушди.

– Меники ҳам бор. Истасанг, сенга бераман. Иккиси дўст бўлади.

Сўнг Фарҳодга ўгирилди.

– Дада, айиқни Раънога берсам бўладими?

– Ҳа, ҳа-а. Бўлади-бўлади, ўғлим...

– Ана, дадам ҳам рози бўлди. Бизниқига борсанг уни сенга, албатта, бераман. Борасан-а?

– Ойим розилик бермайди. Ўзинг бизниқига борақол.

Болалар бидиллашиб гаплашар, иккиси эса тош қотганча турар, ортга қадам ташлашнинг ҳам, бири бири томон юришнинг ҳам имкони йўқ эди...

– Дада, Раъноларниқига олиб борасиз-а, айиқчамни унга бермоқчиман. Эшитяпсизми, дада? Сизга айтяпман, – дея Зафар бармоқларидан тортиб бир неча бор эркаланиб сўрагандан кейингина Фарҳод ўзига келди. Бу пайтда Ширин Раънони етаклаб катта кўчага чиқиб бўлганди. Фарҳод унинг такси тўхтади, кўздан пана бўлганча ортидан қараб қоларкан:

– Олиб бораман, ўғлим, айиқчангни, албатта, унга берасан, – дея Зафарни даст кўтариб, маҳкам бағрига босаркан гўлдиради:

“Ширин, мен сени асрай олмадим, пок севгингни асрай олмадим. Илк хатингда битганингдек, оппоқ орзуларингни, ўзингни менга, хаёлларингда асраган инсонингга топширгандинг. Мен эса иродасизлик қилдим, севгим ва бахтим учун интилишим, ҳаракат қилишим, охиригача курашишим керак эди. Тақдир экан, дея қўл силкиб қўя қолмаслигим керак эди. Нима бўлганда ҳам энди гишт қолипдан кўчиб бўлди, Ширин. Сен билан ўзинг битганингдек ҳозир ҳамдам, ёнма-ён, сирдош бўлмасак-да, мендан узоқларда, жуда-жуда узоқ туман ичида бўлсанг-да, ҳаёт бу сафар иккимизга ҳам бешафқат муносабатда бўлган эса-да, сен ҳамон қалбимда, хаёлимдасан. Сенинг бахтли бўлишингни истайман. Қай ерда бўлма, ким билан яшама, ҳамиша бахтли бўл! Бугун билдим: мен каби фарзандларинг бор, Зафаринг, Раънонг бор. Демак, оиланг тинч. Бундан хурсандман. Жуда-жуда хурсандман. Эринг билан фақат ва фақат бахтли бўл, фарзандларингнинг бахтини кўр, мен сенга чин дилдан шуни тилайман. Яна бир бор айтаман: ёнимда бўлмасанг-да, сен ҳамиша қалбимда, хаёлларимда асраганимсан, Ширин, Шириним!”

Фарҳоднинг армонли ўйини телефоннинг овози бузди. Чўнтагидан олиб, қаради. Аёлидан SMS келибди. Шошиб тугмани босди:

“Дадаси, қаерлардасиз? Суюнчи билан келинг! Раънонгиз туғилди! Қизингиз шашқалоқ экан. Вақтини кутиб ўтирмади...”

Малолиддин САЙИД

1990 йили туғилган.
Шеърлари вилоят, республика
нашрларида эълон қилинган.

* * *

Ҳар ҳолда кўзимга сангилганда ганг,
Ёрдамга шошади тоза қўлларим.
Ҳар ҳолда ҳамроҳим қилганда найранг,
Оёғим танигай содиқ йўлларим.

Ҳар ҳолда ҳет ерда қолмаган юким,
Елкамга олсам бас, кетаман тортиб.
Ҳар ҳолда пайқаса сал оғу юқин,
Тишларим тилимни туради артиб.

Ҳар ҳолда шунга йил ўзни ёлғизлаб,
Қўрқувга ботгандим шу қадар туқур.
Ҳар ҳолда юрагим қолмабди музлаб,
Сени соғиняпман...
Худога шукур!

Жалолиддин
САЙИД

Har holda yuragim qolmabdi muzlab

ТАБИИЙ ҲОЛ

Қўлингга нон олсанг, адашмай сира,
Тўғри элтасан-ку, оғзинга алҳол.
Ҳолбуки, оғзингни кўриб турмайсан,
Парво ҳам қилмайсан – бу табиий ҳол.

Ёки бош оғригин олсин деб бироз,
Тонг саҳар кўзингни оғиб-оғмасдан.
Офтоба тўлатиб муздайин сувни,
Қўлингга қуясан тўғри, шошмасдан.

Биров сўраб қолса: “Нега шундай”, деб,
Тушунтиролмайсан аммо ҳет қандай.
Барин беихтиёр қиласан худди,
Шундай бўлмоқлиги керак бўлгандай.

Энди бир ўйлаб кўр – бу алам негун,
Бу савол остида армонлар қат-қат.
Аё, дўст! Айт, менга, қазон биз угун
Табиий ҳол бўлар юртга муҳаббат?..

* * *

Булутлар ўзини ташлади ерга,
Тошқинга лаб босди анҳорнинг лаби.
Сенинг ҳов ўша кун титроқ қўлларинг,
Елкамдан ўзини ташлаган каби.

Дарахтлар кийимсиз қолганлигини,
Шунда пайқаб қолди: баданлари ҳўл.
Мен ҳам сўнг англадим тоғдай елкамни,
Тутиб турганлигин ўша икки қўл.

Tabiatni asrang

Qaysin QULIYEV

“Qish edi...” romanidan parcha

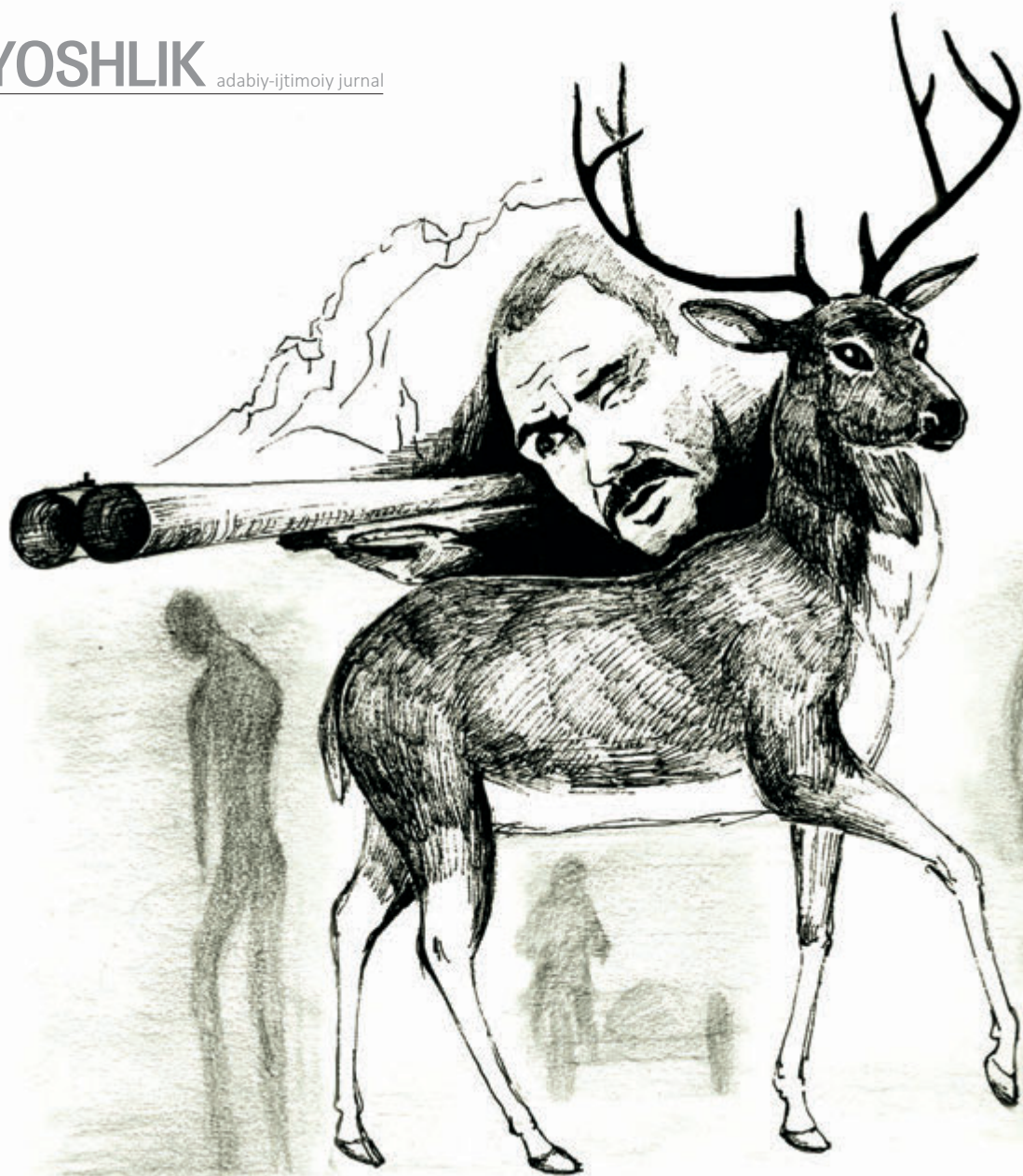
Qaysin QULIYEV,
болқор адиби

1917 йили Кабардин – Болқористон Республикасининг Чегем водийсида туғилган. Унинг “Гул ва ханжар”(1968), “Кўзларингни севаман”(1977), “Мени ардоқлаган аёлларга”(2004), “Хайрат”(2013) ва “Менинг мукофотим”(2017) китоблари она тилимизда топ этилган. У оғир хасталикдан кейин 1985 йил 4 июнь кuni вафот этди. Вафотидан сўнг 1987 йили уг жилдли танланган асарлари ва “Қиш эди...” романи босмадан чиқди.

Саид Оқмирза ҳайвонларни, қушларни кузатишни яхши кўрарди, уларнинг одатларини яхши биларди. Тоғ эчкилари уни ҳайратга соларди ва мафтун қиларди. У табиатда тоғ эчкиларининг йўқолиб кетиши олдини олиш учун курашарди: ўзининг душмани деб ҳисоблайдиган браконьер-овчиларни фош этувчи ҳажвиялар, мақолалар ва хабарлар ёзиб, матбуотда чоп эттирарди. Саид мажлисларда бу ҳайвонларни қириб ташлаётганларга қарши нутқ сўзларди, мактабда, дарсларда доим ўқувчиларни Исмоилдай ашаддий овчидан ўрناق олмасликка чақирарди. Одамларга тоғ эчкиларини қириш ёвузлик ва шармандалик эканини тушунтирарди. Овулда кўпчилик унинг тоғ эчкиларини яхши кўришидан ҳайрон қоларди, айримлари устидан куларди, аммо Саид эътиқодидан чекинмасди. Оқмирза шеърларидан бирида: “Тоғ эчкисини отиш – эркинликка ўқ узишдир”, – деб ёзганди. Мақолаларининг бирида табиат гўзаллиги ва тоғ эчкиларини ҳимоя қилиш ҳақида бундай ёзганди:

“Баланд чўққиларда бургутдан кейин яшайдиган жонзот тоғ эчкилари ҳисобланади. Улар чиройли ва ақлли ҳайвон, чўққиларда яшашини қаҳрамонликка қиёслаш мумкин. Уларнинг яшаш тарзи шунчалар ибратлики, одамда беихтиёр ҳайрат уйғотади. Масалан, такалари токи табиат чақиригини эшитмагунларича эчкилардан алоҳида яшайдилар. Бунинг ҳаммаси улоқчалари қишги совуқ ва емиш йўқлигида дунёга келмасликлари учун қилинади. Ҳеч ким уларни бу қоидаларга амал қилишларига мажбур қилмайди, такалар ўзлари тўдадан кетадилар. Одамлар-чи, болаларимиз-чи? Тарбияда битта гапни такрорлашдан чарчамаймиз: бола яхшиликдан кўра ёмонликни тез ўрганади. Барча жумбоқ шундаки, тоғ эчкилари ҳаёти гўзал ва ибратли. Уларнинг одатларидан ажабланмай бўлмайди. Қўшилиш мавсумида такалар эчки талашганда ўзларини қандай тутишади? Улар ҳам дунёдаги барча тирик жон сингари меҳр туйғусини қозониш ҳуқуқига эга бўлиш учун курашади. Аммо курашиш ва ўз қадрини ҳимоя қилиш турли усулларда амалга оширилади. Ажабланарлиси, тоғ такалари бундай мушкул курашни жар ёқасида олиб борадилар. Биттаси нарғи жарлик бўлган қоя ёқасида туради, бошқаси ундан тепароғига чиқади. Тепароқда тургани пастга турганига югуриб келиб ташланади. Агар уни қулата олмаса, улар жой алмашадилар – энди тепароқда турган така бошини мағрур силкитиб,

Асрор МЎМИН
таржимаси

хозиргина рақиб турган хавfli жойга бориб туради. Улар шундай тарзда биттаси мағлуб бўлгунича курашадилар. Адолатли ва гўзал! Бундай курашишни уларга ким ўргатган? Ҳеч ким! Мана шунинг учун ҳам ҳайвонларнинг хатти-ҳаракатлари ҳайратга солади.

Аммо бу ҳаммаси эмас. Қояларнинг яшил ён-бағрида, овлоқроқ жойларда майса-гиёҳларни еб тўйган пода дам олишга ётади, битта така тева-рак-атроф кўриниб турадиган баланд қоя устига чиқади ва дам олаётган оилани қўриқлайди. Така қоя устида мағрур турибди, атрофида оқ чўққи ва мовий осмон – қандай гўзал манзара! У сергак соқчи, овчи қайси томондан подага яқинлашса ҳам, масофа узоқ бўлишига қарамай, дарров сезади. Хавфни сезган соқчи така хуштакдай товуш чиқариб подани огоҳлантиради ва сакраб тушиб подани хавфсиз томонга бошлаб қочади. Соқчи-

ликда такалар галма-галдан туради. Уларга ҳеч ким буйруқ бермайди. Улар ўз хоҳишларига кўра, соқчини алмаштиради. Агар соқчи така сергак туришига қарамай, овчи тепаликка яқинлаша олса, унинг отган биринчи ўқидан шу соқчи така ўлади. Аммо ўқ ёнидан ўтиб кетадиган пайтлар ҳам бўлади, шунда соқчи така подани огоҳлантиради, кейин қоядан сакрайди – пастга шохи билан тушади, бу уни жароҳатланишдан сақлайди, тезда қочаётган подага қўшилади, ўзини ва подани қутқариб қолади. Бунда тасаввуримизга сифмайдиган оқиллик ва гўзаллик мужассам. Бир-бирига оқибатли бундай мавжудотларни севмай бўладими?! Тоғларимиздаги шундай ажойиб ҳайвонларни бешафқат, баъзан эрмак учун қириб ташлаётган кимсалардан қандай қилиб нафратланмаслик мумкин? Агар аҳвол шундай давом этаверса, тез орада тоғ эчкилари йўқолади, тоғлар

эса битта гўзаллигидан айрилади. Авлодларимиз эса китобларни ўқиб, тоғларимизда тоғ эчкиси деб номланган гўзал ҳайвонлар яшаганини билиб оладилар.

Балки ўқувчилар сўрашар: “Юз йиллар илгари аждодларимиз тоғ такаларини овлашмаганми?” Овлаганлар. Аммо ҳозирдагидек эмас. Егулик нарсаси қолмаган, болаларини боқишга ҳеч нима тополмаган тақдирдагина ёввойи ҳайвонларни овлашга мажбур бўлишган. Ҳозир эса ўзининг ҳам, болаларининг ҳам қорни тўқ кимсалар тоғ эчкиларини ўлдиришяпти. Аждодларимиз ҳарбий милтиқ ёки қўл пулемётидан тоғ эчкиларига ўқ узишмаган. Ҳозир эса бекорчихўжалар эрмак учун, мақтаниш учун тоғ эчкиларини отиб ўлдиришяпти. Бу аблаҳлик! Бундай аблаҳликни тўхта-тиш учун табиатни, гўзалликни севадиган ҳар бир киши оёққа қалқиши керак, ахир, биз шу заминда яшаймиз. Биз ота макон деб атайдиган бир парча еримиз, билсангиз, ҳеч нарсага қиёслаб бўлмай-диган ажойиб маскан. Оқ чўққилар кўриниб турадиган шу афсонавий тоғлар бағрида туғилганимиз учун ҳаётдан миннатдор бўлишимиз керак. Ҳар тонг уйимиздан чиққанимизда, биринчи бўлиб оппоқ мўъжизани – Эльбрусни, Кавказ тоғ тизмаларини кўрамиз. Улардан айрилиш биз учун катта фожиа бўларди, бу йўқ бўлиб кетишимиз билан баробар. Шунинг учун биз ҳар бир дарахтни асрашимиз, ҳар бир гулга, ҳар бир тош, дарё, қуш, чумолига меҳр билан қарашимиз керак. Ҳеч қачон биз дунёда гўзал ўлкалар кам деб айтмаймиз. Гўзал жойлар кўп. Балки бизнинг еримиздан ҳам гўзаллари бордир. Аммо биз жонажон ўлкамиз энг гўзал масканлар олдинги қаторида туради, дейишга ҳақлимиз. Бу жой дунёга машҳур Кавказнинг бир бўлаги. Қадимдан маълумки, ҳар бир одам учун ўзи туғилган ватан – бошқа ерлардан азиз. Ҳар қандай соғлом одам бу инсоний туйғуни тушуниши ва уни ҳурмат қилиши керак. Мана шунинг учун бизга ҳам қадрдон заминимиз ҳаётимиздай азиз, муқаддас. Унда бизнинг аждодларимиз яшаган, эндиликда бағрида ётишибди, биз ҳам шу заминда яшаймиз, гўзалликларидан қувоняпмиз, нонини емоқдамиз, сувини ичяпмиз, навбатимиз келганида, биз ҳам оталаримиз каби унинг қучоғидан жой оламиз.

Бизнинг бебаҳо хазинамиз ва бебаҳо муҳаббатимиз бўлган шу заминимизни ҳақорат қилишларига қандай чидаш мумкин?! Ўзинг туғилган, онанг бешигингни тебратиб алла айтган, биринчи қадам ташлаган ва оёғинг тупроқни сезган, тонгни, қуёшни, осмонни, юлдузларни, тоғларни, чўққиларни, дарёлар оқимини, оппоқ қорларни

кўрган, қушлар сайрашини, ирмоқлар жилдирашини эшитган заминга ҳамиша меҳрли бўлиш керак.

Умид қиламанки, ўқувчилар она заминимизнинг бебаҳо ва бетакрор гўзаллиги бўлган баланд тоғларда яшовчи жонзотларни шафқатсиз равишда қириб ташлаётган браконьер-овчиларга қарши неча йиллардан буён кураш олиб бораётганимни тўғри тушунишади. Одамнинг битта ватани бўлади, унга бошқа азиз жой йўқ. Ҳатто қушларнинг ҳам севадиган инлари бўлади. Ҳар баҳорда қалдирғочлар Чалга қайтадилар, бу ерда уларнинг меҳр билан тиришиб қурган инлари бор. Улар узоқ мамлакатлардан, жуда олис масофани учиб ўтадилар. Қумли сахролар, бепоён денгиз, ўрмонлар устидан учиб ўтиб, оддий темирчи ёки тоштарошнинг эшиги тепасига ёхуд мактабга қурган инларига қайтадилар. Агар уйингизда қалдирғоч ин қурган бўлса, буни ҳамма яхшиликка йўйишади. Мен Азимнинг овулидаги эски уйига бориш бахтига муяссар бўлганимда, эшиги устида қалдирғочларнинг иккита инини кўрдим. Мен шоирнинг қалдирғочлар ҳақида меҳр билан гапирганини ва уларга ҳайратланиб тикилганини бир умр унутмайман. Ҳар биримиз яхшиликни нафақат одамлардан, балки қушлардан, ҳайвонлардан, дарахтлардан, қоялардан, дарёлардан – барча мавжудотдан ўрганишимиз керак. Ҳаммамиз чумолиларнинг тиришиб меҳнат қилаётганини кўрганмиз. Уларни ҳеч ким ишга ҳайдамайди ва мажбур қилмайди. Бундай тиришқоқлик ва меҳнатсеварлик уларга сингиб кетган.

Дониш табиатнинг гўзаллиги беназир. Лекин бизнинг Чалда ҳам шундай калтафаҳмлар яшайдикки, улар бу гўзаллик борми-йўқми сезмайди, эртага сақланиб қоладими-қолмайдими барига тупуради. Аждодларимиз бизга ибратли ҳикмат қолдиришган: “Тентак ўзининг уйини ҳам ёқиб юбориши мумкин”. Бизнинг табиатга муносабатимиз шундай эмасми? Оталаримиз бизга қолдирган бебаҳо гўзал меросни йўқ қилиш – жиноят! “Биздан кейин тоғлар ҳам, дарёлар ҳам қолмасин!” деб айтган кимсаларга лаънатлар бўлсин. Бундай кимсалар халқимизнинг ғурури бўлган Азим билан бирга шу заминда яшайптилар, битта ҳаводан нафас оляптилар, бирга қор ва майсаларга қараяптилар. Қандай шармандалик!

Боболаримиз қолдирган бу заминга қанча авлодларнинг пешона тери ва қони тўкилган, лекин улар ўз бурчини виждонан бажарганлар. Овуларда биз қадимий жанговар минораларни кўрамиз. Тоғлар, қоялар, тошлар – қанча қаҳрамонликлар гувоҳи, ботирларнинг кўплари биз

яшаётган шу заминни химоя қиламан, деб беаёв жангларда ҳалок бўлишди, биз уларга насиб этмаган нонни еяпмиз, улар ичолмаган сувни ичяпмиз. Шу замин, унинг гўзаллиги, барча мавжудот – бу бизнинг умумий қувончимиз, умумий бойлигимиз, умумий бахтимиз, такрорлайман, бизнинг умумий боқийлигимиз. Мана, нима учун биз шу заминни, ундаги барча мавжудотни севишимиз ва асрашимиз керак. Одамлар фақат шундай яшамоқлари керак. Мана, нима учун мен тоғ эчкиларига қирғин келтираётган овчиларни ўзимга душман деб биламан, мана, нима учун мен ягона ва жонажон заминимизнинг гўзаллигини шафқатсиз йўқ қилаётган кимсалардан нафратланаман”.

Чалга унинг шу мақоласи чоп этилган газета етиб келганида, Саид ўзига яна бир бор табиатга аёвсиз муносабатда бўлаётганларга қарши курашни давом эттираман деб сўз берди. Бу унинг учун муҳим ҳаёт-мамот масаласи эди. Умуман олганда, Оқмирза учун табиат ва одамларга тегишли бўлган номуҳим масаланинг ўзи йўқ эди. Мактабда уни яхши кўришарди. У меҳрибон одам эди, бекордан-бекорга одамларни хафа қилолмасди, болаларни-ку умуман, қаттиққўл ва талабчан бўлса ҳам ўқувчиларни ҳеч қачон бирон сабабсиз айб-ситмасди. Саид бутун умр катта ва кичик масалаларда адолат томонида бўларди, бу эътиқодини ҳеч нарса ўзгартира олмасди. Ўзининг ҳақлигига ишончи комил бўлса, табиатан самимий ва раҳмдил бўлса ҳам ҳеч кимга ён бермасди.

Мақоласи газетада чоп этилган кун Оқмирза дарслари тугагач, уйига йўл олди. Устоз оёқлари тагига хазон барглар тўкиларди, дарахтларнинг учлари ботаётган қуёш нурларида заррин товларди.

– Ассалому алайкум, Саид Умарович! – унга салом берди собиқ ўқувчиси ва қариндоши Исмоил.

– Ва алайкум ассалом, – жавоб берди истамайгина Саид. – Аслида сен билан саломлашмасан ҳам бўлади...

– Нимага?

– Худди ўзинг билмайсан!

– Мен раҳматли онангиз раҳматли бобомнинг опаси эканини биламан.

– Буни мен сен туғилмасингдан илгари билардим.

– Нимага жаҳлингиз чиқяпти? Нимага?

– Сенга неча марта тоғ эчкиларини ов қилишни бас қил деб айтганман? Бу шафқатсизлик эканини тушунтирганман. Гапим тўғрими?

– Албатта, айтгангиз...

– Бу ярамасликни қачон тўхтатасан?

– Мен анчадан бери тоққа бормаяпман, – хотиржам жавоб берди Исмоил ва жиддий бўлишга ҳаракат қилди, аммо унинг жиддий суҳбатга тоқати етмасди. У яхши кайфиятда эди, чунки бир неча кун тоғда кезиб тўртта тоғ эчкисини овлаганди. Уйига ярим кечаси қайтиб келди. Онаси унга танбеҳ берганида, ҳазилга буриб қўя қолди. Чаллик деҳқонлар ибораси билан айтганда, бу танбеҳлар Исмоил учун тоғ такасининг қулоғидан шамол ўтгандай гап. У Саидга ҳеч уялмасдан ёлғон гапирди. Ҳолбуки, Саид буни биларди.

– Сенинг ёлғонинг ўхшамади, – деди Саид таъна билан. – Менга ҳаммаси аён. Кеча сизларникига киргандим, онанг Ажа тўрт кундан бери йўқлигингни айтганди.

– Менинг овдан бошқа ишларим йўқми?

– Бекорчи гапларни гапирма. Кеча тўртта тоғ эчкисини ўлдириб қайтгансан. Сендан омадсиз, аммо худди сенга ўхшаган калтафаҳм овчилар уларни олиб келишингга ёрдам беришган.

– Устоз, буларни сиз қаердан билдингиз?

– Чал Москва эмас.

– Тўғри, Саид Умарович, – таслим бўлди Исмоил, – мендай тентак қариндошингиздан жаҳлингиз чиқмасин.

– Қандай жаҳлим чиқмасин? Сен раҳматли отанг юрган замин гўзаллигини ўлдирияпсан!

– Жаҳлингиз чиқмасин, Саид амаки.

– Йўқ, жаҳлим чиқади. Қишда сен шундай жойларга чиқасанки, у ерда сени қор кўчкиси кўмиб ташлаши мумкин. Атрофдаги қояларда қор, муз, тошлар осилиб туради. У тоғларга чиққан пайтимда сен ҳали дунёга келмаган эдинг. Менга ҳар бир қоя, дарадаги ҳар бир қайрилиш, ҳар бир дарахт, ҳар бир тош таниш, гарчи мен тоғ эчкиларини ўлдирмаган бўлсам ҳам.

– Мен овни ташламоқчи бўлдим, аммо уддасидан чиқа олмаяпман. Бундай қилолмаяпман, мени тушунинг!

– Шундай қилишинг керак! Иродали бўлишинг керак. Сен эркаксан. Яхши одамнинг ўғлисан.

– Мени ўлдирсангиз ҳам овсиз яшай олмайман!

– Нимага? Болаларингни боқишга нарсанг йўқми?

– Нима десам экан, ов қилишни кўнглим тусаб туради. Ов қилиш ва от чоптиришни яхши кўраман!

– Истаганингча от чоптир. Бу тоғликларга, аждодларимизга хос иш.

– От чоптириш билан кўнглим тинчимайди, мен яна ов қилишим ҳам керак, – деди тас-

лим бўлғиси келмаган Исмоил ва ҳазилни йиғиштириб жиддий қиёфага кирди.

Бир муддат икковлари жим кетишди. Саид бу гапларни қачондир Жонхотга ҳам айтганини эслади. Ов қилиш Исмоилнинг қон-қонига сингиб бўлибди. Оқмирза буни тушунди, аммо тоғ эчкиларини ҳимоя қилиш унинг ҳам қон-қонига сингиб кетган. Энди бу масалада Исмоил эмас, тирилик келиб Лев Толстой баҳслашса ҳам бўш келмайди.

– Нимага шундай? Ахир, сен эркаксан, – деди жимликни бузиб. – Наҳотки шундай ёвуз ишдан тўхтатишга ўзингни мажбур қила олмасанг.

– Йўқ, қила олмайман. Энди муғомбирлик қилиб, сизга ҳам, онамга ҳам, хотинимга ҳам овни ташлайман деб ёлғондакам ваъда бермайман. Овни ташлашни ўйладим. Уришиб кўрдим. Уддасидан чиқмадим.

– Қизиқ! – Саид қаршисида овчилик жини теккан одам турганини тушуниб турса ҳам ажабланганча елкасини қисди.

– Нимаси қизиқ? – яна эътироз билдирди Исмоил. – Мен тоғларда юришни ва ов қилишни ҳаддан ташқари яхши кўраман.

– Тоғларда юришни мен ҳам сендан кам яхши кўрмайман, аммо ҳайвонларни отишга қўлим бормайди, тўғрироғи, кўнглим йўл қўймайди. Қолбуки, отишни биламан. Бундан сен ҳам хабардорсан.

– Мен эса тоғ эчкиларини отишни яхши кўраман! Сиз буни тушунмайсиз. Тоғларда ҳайвоннинг изига тушиш, унинг хатти-ҳаракатларини ўрганиш, орқасидан қувиш, айёрлигини ҳийла билан енгиш нақадар қизиқарли эканини билмайсиз-да. Мана яшил тоғ ёнбағрида пода ҳеч нимадан хабарсиз ўтлаб юрибди. Мен яшириниб, қорнимда овоз чиқармасдан ўқ етадиган масофагача судралиб бораман ва ўқ узаман – ба-бах. Тоғ такаси қулаганини кўраман. Мамнун бўлиб ўрнимдан тураман. Пусиб эмаклар борганимдан, нишонни бехато урганимдан хурсанд бўлиб кетаман. Нима десангиз ҳам, Саид Умарович, овнинг гашти ўзгача-да.

– Бас қил. Ов қилиш ёвузлик, шафқатсизликдан бошқа нарса эмас.

– Ха-ха-ха! – кулиб юборди Исмоил ва одатий ҳолига қайтди, ўзини жинниликка солиб, галати туюладиган ўқитувчисини очиқчасига масхара қилди.

– Ўз тоғида тинчгина ўтлаб юрган беозор, гўзал мавжудотни ўлдиришингни сен қандай қилиб уялмасдан завқ билан гапиряпсан. Тоғ такасининг қояда, оппоқ чўққиларга тикилиб туриши, унинг мағрурлиги, гўзаллиги, атрофидаги ҳайрат тўла оламга ўз ватанига, ўз мулкига қарагандек қараши – мўъжиза! Сен эса буюк ҳаёллар оғушидаги донишмандга пусиб, эмаклар яқинлашсан, шундай мағрур жонзотга қарата ўқ узасан. Бу ёвузликни бошқаларга қаҳрамонлик кўрсатгандек уялмасдан ҳикоя қиласан. Билсанг, бу уят ва шармандалик!

– Устоз, – яна ўзини жинниликка солиб гапирди Исмоил, – сиз нега тоғ такаси гўштидан олиб борган насибангизни олишга рози бўлмаяпсиз? Агар истасангиз, ҳозироқ элтиб бераман.

– Сени неча марта насиба гўштинг билан кўчага ҳайдаб чиқарганман. Яна борсанг, яна ҳайдайман.

– Фалати одамсиз! Ойим ҳам шундай дейдилар... Тоғ такасининг гўшти қўй гўштидан мазали-ку. Ҳаммангиз галатисизлар!

– Сен ҳозирги суҳбатимиз ҳақида жиддий ўйлаб кўришинг керак. Яна такрорлайман, тоғда юриш хавфли, айниқса, қишда.

– Қўрқманг, Саид Умарович, ҳеч нима бўлмайди.

– Айтганинг келсин. Лекин Жонхотни эсла...

Улар уйларида тарқалишди. Ҳар бири ўз фикрида қолди. Уйига яқинлашаётганда Саиднинг хаёлидан ўтди: Исмоилни қонхўр ва ёвуз одам деб бўлмайди. У уйида, овулда, одамлар орасида қувноқ, меҳрибон, куйинчак. Нега бунча тоғ эчкиларини отишни яхши кўради, уларни ўлдиришдан хурсанд бўлади? Демак, у тоғ эчкилари ҳам бошқа ҳайвонлар каби одамлар уларни ўлдириши ва гўштини ейиши учун яратилган деб ҳисоблайди. Тоғ эчкиси нима? Улар жонажон юртимиз гўзаллигининг бир қисми, тоғ эчкиларини асрашимиз керак, йўқса, бутунлай йўқолиб кетиши мумкин. Бу ҳақда Исмоил ўйлаб ҳам кўрмасди, эҳтимол, ақли ҳам етмас. Саид қариндошига таъсир эта олмаслигини, унинг овга бўлган иштиёқини ҳеч нарса билан отиб ўлдириб бўлмаслигини тушунди. Бемулоҳаза қариндоши бошига ов пайтида бирон фалокат тушмаслигини тилади, чалликлар бундай фожиаларнинг жабрини тортишган, айниқса, қиш ва эрта баҳорда қор уюми қилт этган шамолдан кўчкига айланиши мумкин. Бари бир Оқмирза умрининг охиригача замин гўзаллигига зарар келтирадиган, уни қадрламайдиган кимсаларга қарши қаттиқ курашишга аҳд қилди.

Yogʻ du tasviri

У зулмат бағрига соғилган. Уни ҳосил қилган хилқат фанда ҳозиргага тўлиқ ўрганилган эмас. Унинг сирти ёруғ, иги эса тексиз қоронғу олам. Тафаккур ҳалигага иткарисига кира олмаган. Ҳажми миллион-миллион микро миллиметрлардан ҳам кизик. Ҳатто энг замонавий компьютер заррабини ҳам унинг фақат ҳаракатини сезади, холос. Қанга замонлардан бери одамзот фикрлари унда тарқалиб, адашиб юрибди. Тезлигига бизга маълум табиатда ҳали ҳеҷ нарса ета олмаган. У ёруғлик...

Ёғду тушган қалбдан гафлат зулмати текинади. Инсон кўксига мақалдироқлар гумбурлайди, гақинлар гақнайди, ям-яшил майсалар униб тикмаган жой қолмайди, булоқ сувлари жилгаларни тўлдиради, тафаккур тегирмони кета-кундуз тўхтовсиз ишлай бошлайди.

Инсон қалби, жамият ҳаммиша ёғдуга муҳтож. Ҳолбуки, атроф уларга тўлиб-тошиб ётибди...

Матолиъ ул-фоҳира ва матолиб уз-зоҳира

Муаллиф: Абдурахмон Бухорий, “Тамкин” таҳаллуси билан ижод қилган. Шўролар инқилобидан олдин Дор уш-шифо мадрасасида мударрис бўлган. Бўлажак шифокорларга тиббиёт фанидан таълим берарди. Абдуллахожа Абдий: “Ажойиб таъби бор эди, гоҳида ҳажвга ҳам киришиб кетарди”, деб ёзади ва унинг газалларидан намуналар келтиради¹. ЎзР Фанлар академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида Абдурахмон Тамкин Бухорийнинг бир нечта асари сақланади.

“Рубоияти Тамкин”, №136, 111 варақ, 23,5x17,5 см. Муаллиф дастхати, ҳижрий 1320 йили (1902 – 1903) тугалланган.

“Жараид” (Саҳифалар), №2877 рақами билан қайд этилган, 85 варақ, 25x17 см. Шоирнинг кундалик дафтари, насрий матнлар ва шеърлари ўрин олган. Ҳижрий 1323 йили (1905) ёзилган.

Баёз, №12354, бу тўпلامда “ноэътибор қилма мани” радифли муҳаммаси берилган (177^б – 178^а).

* * *

Абдурахмон Тамкин таржимаи ҳолига оид маълумот кўп эмас. Тиббиёт мадрасаси билан боғлиқ фаолияти унинг ҳаёт манзараси билан танишишга имкон беради. “Дор уш-шифо” мадрасаси Бухорода табобат соҳаси мутахассисларини тайёрлашга ихтисослашган махсус

¹ Абдуллахожа Абдий. Тазкират уш-шуаро. – Душанбе: Дониш, 1983. – Б.67-69.

Абдусаттор
ЖУМАНАЗАР,
ЎзРФА Шарқшунослик
институти катта илмий ходими

олий ўқув юрти эди. Унда учинчи даражали олий тоифага мансуб банорас тўнли мударрис дарс ўтган². Вақфли эди, ҳужжати сақланиб қолган.

Ҳужжатда таъкидланишича: “Ҳазрат Абул Музаффар саййид Субҳонқули Муҳаммад Баҳодурхон ибн ҳазрат Абул Фатҳ саййид Надр Муҳаммадхон ҳижрий 1108 йили зулқаъда ойида (милодий 1697 йил май – июнь) “Дор уш-шифо” мадрасасини қуриб битказди”³.

У пишиқ ғиштдан бунёд этилган. Олий гум-базлари ва равоқлари, ички ва ташқи ҳовлиси, тиб илми ўқитиладиган дарсхонаси, ёзги масжиди ва ўн саккизта ҳужраси бор эди⁴.

Вақф ҳужжати шартига кўра, мадрасага Туроннинг икки нафар энг билимдон илғор табиби мударрис бўлиши керак эди. Қози улардан бирини мутавалли вазифасига тайинлаган. Мутавалли вақф мулки тушумидан ушр (ўндан бир) ва мударрислиги учун алоҳида улуш олган. XX аср бошларида “Дор уш-шифо” мадрасаси мударрисининг йиллик маоши 55 тилла эди. Мазкур ахборотлар Абдураҳмон Тамкиннинг жамиятда эгаллаган ўрни, моддий аҳволи анчагина яхши бўлганидан дарак бераётир.

Ҳижрий 1329 йил рабиъ ус-соний ойида (1911 йил апрель) Мирзо Насруллоҳ қушбеги номига ёзилган арзномада мадраса аҳли ўқув биноси ҳолати ёмон аҳволда эканидан шикоят қилади⁵. Бу пайтларда “Дор уш-шифо” мадрасасида бошқа мударрислар дарс берарди.

Бухоро арки қаршисидаги Болойи ҳовузга борганимда, қачонлардир ундан унча узоқда бўлмаган “Дор уш-шифо” мадрасаси ўрнини ҳам қидиргандим. У XX аср ўрталарида қаровсизликдан хароб аҳволга тушиб қолгани учун “маблағ етишмаслиги” баҳонаси билан бузиб юборилган.

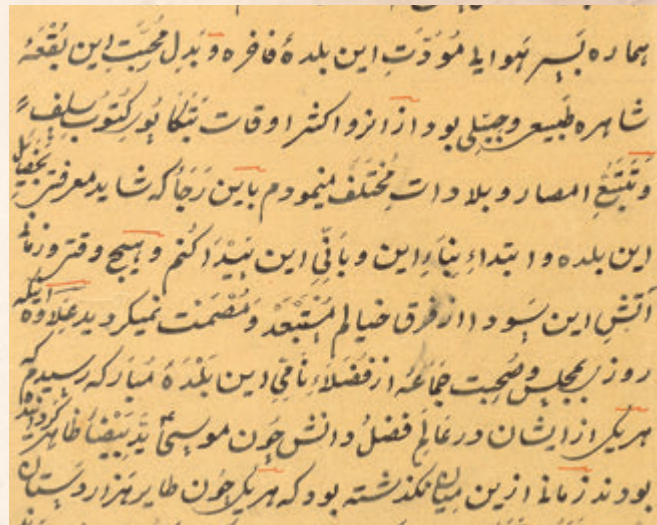
Мадраса бўлганида Бухоро қалъаси деворлари қулатилмасди, мангит ҳукмдорлари хилхонаси, Сўфи Оллоёрнинг устози Ҳожи Ҳабибуллоҳ ва унинг атрофидаги улуғлар мозори булдозерларда текисланиб, ўрнига футбол майдони қурилмасди...

2 ЎзР МДА. И-126. 1-1995-8.

3 ЎзР МДА. И-323. 113-3; 118. “Дор уш-шифо” мадрасаси вақф ҳужжати.

4 Айрим манбаларда у 15 ҳужра деб кўрсатилган (Асоми мадорис. – Б. 406б; Тарихи Бухоро ва таржумат ул-уламо. – Б. 12). Эҳтимол, XIX асрнинг иккинчи ярмидан унинг баъзи ҳужралари бузилгандир. Бироқ Н.Хаников уларни 40 ҳужра деб ёзади (Описание Бухарского ханства. – СПб., 1843. – С.86). Ушбу мадраса ҳақида А.Ирисов, А.Носиров, И.Низомиддинов ҳамкорлигида Субҳонқулихонга бағишлаб ёзилган мақолада ҳам қисқа маълумот бериб ўтилган. Унда мадрасанинг ўн саккизта ҳужрадан иборатлиги таъкидланади ва мазкур ўқув даргоҳи “Буқъаи дор аш-шифо” деб аталади (Субҳонқулихон // Ўрта осийлик қирқ олим. – Тошкент: Фан, 1961. – Б.93).

5 Каталог Среднеазиатских жалованных грамот из фонда института Востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. – Germany, 2007. №57.

Абдураҳмон Тамкин ҳаётига уланган сатрлар бўйлаб бораётганимизда, бирдан олдимизда фахрли Бухоро “ёғдулари” пайдо бўлди. Тамкин уларни “Матолий ул-фохира ва матолиб уз-зоҳира” деб атаган экан.

Асарнинг аҳамияти: Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлғамалар хазинаси асосий жамғармасида №8245 рақами билан белгиланган ягона нусхаси сақланади.

Муқоваси қизил рангли қаттиқ қоғоз, тили форсий, хати настаълиқ, 455 varaқ, 31x23 см, ҳижрий 1334 йили (1916) Бухорода ёзилган. Матн тузилиши, тузатишлар ва қўшимча изоҳлар, хатнинг Тамкин кундалигидаги билан мос келиши асар муаллиф дастхати билан ёзилганидан дарак беради.

Муаллиф 19^a саҳифада асар номини келтиради ва у 44 бобдан иборат эканини ёзади. Боблар “матлаъ” сўзи билан ифодаланган. Асарнинг охири қисми тушиб қолган. Матн ўттиз саккизинчи “матлаъ” да тугайди. Ҳар бир матлаъ таркиби намое (топиш), тажалли (кўриниш) ва шаъшаъэ (ярқ) каби алоҳида қисмлардан ташкил топган. Матнлар мазмунига кўра, асар номини ўзбек тилига “Фахр ёғдулари ва истаклар жилвалари” деб ўгирса ҳам бўлади. Шу тариқа битта “матлаъ” битта “ёғду” га айланди.

Асар тарихий-жўғрофий китоблар туркумига киради. Айрим мутахассислар муаллиф уни ёзишда бирор қатъий қоидага амал қилмаган, деб ҳисоблашади. Маълумотлар – “ёғду” лар (матлаъ) мунчоғига тизилган. Шу тариқа муаллиф йирик ҳажмдаги ахборотларни ўзига хос йўл билан тартибга солишга уринади.

Абдураҳмон Тамкин “Матолий ул-фохира” асари ҳижрий 1334 йили (1915 – 1916) Амир Олимхон ибн Амир Абдулаҳадхон даврида ёзилганини

таъкидлайди (19^а). Биринчи “матлаъ” кутилмаган тарзда таллол, теба, тубалар тарихи баёни билан бошланади. Теба, тубаларда қабрларнинг пайдо бўлишига оид қизиқарли маълумотлар берди (28^б). Бу туркумдаги анъанавий китобларни ўқиб, тадқиқ этишга ўрганиб қолган тадқиқотчи учун мазкур ҳолат ажабланарли туюлади. Аслида бу ерда таажжубланадиган ҳеч нарса йўқ. 1870 йиллардан мамлакатда матбуот соҳаси шаклланиши муносабати билан оммага ахборот етказишнинг янги воситалари ва усуллари пайдо бўлганди. XX аср бошларида жаҳидларнинг маърифий ҳаракати, дунёни англашга интилиши натижасида Туркистон ўқувчиси учун дунё анча кенгайганди. Тарих ёзиш, ахборот етказиш йўналишидаги анъанавий қарашлар янги ижтимоий муносабатлар асосида қайта шаклланади. Шу ҳолат Абдураҳмон Тамкин асарида ҳам сезилади. Асарда кутилмаганда тепаликлар тарихининг пайдо бўлиб қолиши шуларнинг таъсиридан эди.

Муаллиф ўн олтинчи “матлаъ” да (116^б) Овруподаги Исландия, Италия, Сербия, Туркия каби давлатлар ва бир қанча шаҳарлар, Японияда содир бўлган тўфон ҳақида ахборот беради. Милодий 1783 санада содир бўлган дунё воқеаларидан сўзлайди, жаҳонда рўй берган муҳим воқеалар ва саналар жадвалини келтиради (121^б-122^а). У йилни ифодалашда биз ўрганиб қолган “милодий” атамаси ўрнида “масихий”, “исавий” сўзларини қўллайди.

Асарда Бухоро шаҳри ва туманлари, машхур тарихий масканларга оид берилган тарихий маълумотлар қимматлидир. Муаллиф Бухоро шаҳрида қадимда 360 гузар бўлган, дейди. 1334 йили (1915 – 1916) уларнинг сони 200 атрофида эканини кичик гузарлар қўшилиб, каттариши ва битта ном билан аталаши орқали изоҳлайди. Масжидлар, хонақоҳлар, мадрасалар тўғрисидаги хабарлари бу йўналишга тегишли тарихий ҳужжатларни тадқиқ ва талқин этишда тадқиқотчига катта кўмак бўлади.

Бухоро туманлари марказлари, қишлоқлар ва уларда истиқомат қилаётган қавмлар, аҳоли сони, зиёратгоҳларга тааллуқли ахборотлари аҳамияти Бухоро шаҳрига тегишли хабарлардан сира кам эмас. Бу фикр Бухоро давлатидаги Кеш, Насаф, Чағониён, Ҳисор каби вилоятларга доир маълумотларга ҳам тегишлидир.

Муаллиф Самарқанд шаҳри тарихига ҳам тўхталади (266^а-269^а). У: “Самарқанд шаҳрини араб қавмидан Самар ибн Африқаш истило қилгач, унинг девори ва иморатларини ер билан битта қилиб текислаган. Шу сабабдан “Самарқанд”

номи билан машхур бўлган. Араблар арабийлаштириб “Самарқанд” дейишган”, деб ёзади (267^а).

Абдураҳмон Тамкин “қанд”ни форсийдаги “қандан” (ковламоқ, кўймоқ, текисламоқ) сўздан олингани ва шаҳар номи “Самар текислади” маъносини англашишига ишора қилаётир. Бу талқин тарихий жиҳатдан ўзини оқламаса-да, қизиқарлидир. Айни пайтда, у XX аср бошларида мамлакат зиёлиларининг илмий даражасини ҳам кўрсатиб туради.

Асарнинг Турон дарёлари баёни қисмида “Жайхун” номи форсий “жўйи хун” (қонли сув) иборасидан олингани ривоятлар асосида талқин этилади. Муаллиф: “Амуя суви барча дарёлар орасида энг ширин, ҳузурбахш ва шифобахш, танга қувват берувчидир”, дея таърифлайди. Абуллайс Самарқандийнинг: “Сайхун, Жайхун, Дажла ва Нил жаннат дарёларидир”, деган сўзларини келтиради (83^а). Жайхун ва Сайхун, уларни шакллантирадиган дарёлар, улар атрофидаги шаҳарлар ҳақида батафсил маълумот беришга ҳаракат қилади (87^а-90^б).

Асарда темурий, шайбоний, аштархоний ва манғит ҳукмдорлари ҳаёти, уларнинг бунёдкорлик ишлари, улар даврида мамлакатда амалга оширилган қурилишлар, сиёсий жараёнларга доир тафсилотлар кўп учрайди.

Камчиликларига қарамай, муаллифнинг ўз даврига оид маълумотлари жуда қизиқарли ва қимматлидир. Ахборот етказиш услуби фарқ қилса-да, муаллиф Истахрий, Ибн Хавқал, Муқаддасий, Нажмиддин Умар ан-Насафий, Абдукарим ас-Самъоний, Дарвеш Муҳаммад Балхий сингари муаллифлар йўлини давом эттирган.

Ёғду тавсифига киришганимда, бу асар ҳақида сўз юритишни назарда тутмагандим. Кўп вақтдан бери мени ёғду, нур табиати, уни ҳосил қиладиган хилқат қизиқтирар эди. Унга ҳар сафар сатрлар орқали яқинлашишга уринардим. Бу гал сатрлар “Матолиъ ул-фоҳира” – “Фахр ёғдулари” маконига туташди. У китоб эди. Бир улугъ юртнинг шарафли ўтмишини кўриш, унутилган шонли қавмни танишга кўмак берадиган ёғдулари бор яна бир китоб.